İSTANBUL TOPKAPI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TANZİMAT'TAN MEŞRUTİYET'E OSMANLI TOPRAKLARINDA MİSYONER FAALİYETLERİ VE MİSYONERLERİN ERMENİ İSYANINDA ETKİLERİ (1839-1899)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ERDEM SELİMLER

Tarih Anabilim Dalı
Tarih Bilim Dalı

OCAK, 2023

TANZİMAT'TAN MEŞRUTİYET'E OSMANLI TOPRAKLARINDA MİSYONER FAALİYETLERİ VE MİSYONERLERİN ERMENİ İSYANINDA ETKİLERİ (1839-1899)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ERDEM SELİMLER
19220401021

Tarih Anabilim Dalı
Tarih Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Enver Emre ÖCAL

OCAK, 2023

AKADEMİK DÜRÜSTLÜK BEYANI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum **"Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Osmanlı Topraklarında Misyoner Faaliyetleri ve Misyonerlerin Ermeni İsyanında Etkileri (1839-1899)"** başlıklı çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun olarak tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmam içerisinde kullanıldıkları her yerde atıf yapıldığını belirtir ve onurumla doğrularım.

Ocak, 2023

Erdem SELİMLER

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın oluşum seyrinde hiç şüphe yok ki en büyük desteği ve yardımı tez danışmanım ve değerli hocam Sayın Dr. Öğretim Üyesi Enver Emre ÖCAL ve kıymetli ailemden görmüş bulunmaktayım. Çalışmam sürecinde gösterdikleri hoşgörü ve manevi desteklerinden dolayı tez danışmanım Dr. Öğretim Üyesi Enver Emre ÖCAL hocama, Annem Ayşe SELİMLER ve Babam Cemail SELİMLER'e destekleri için teşekkürü kendilerine bir borç bilirim.

Erdem Selimler

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ

ABCFM	: American Board Comissioners For Foreign Mission
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
s.	: Sayfa

ÖZET

TANZİMAT'TAN MEŞRUTİYET'E OSMANLI TOPRAKLARINDA MİSYONER FAALİYETLERİ VE MİSYONERLERİN ERMENİ İSYANINDA ETKİLERİ (1839-1899)

1820'li yıllar itibariyle Osmanlı topraklarında faaliyet göstermeye başlayan Amerikalı misyonerler bu faaliyetlerini başta dinsel gerekçelere dayandırmışlar ancak ilerleyen zamanlarda gerçek emelleri ortaya çıkmıştır. Müslümanlar, Yahudiler ve Rumlar arasında çeşitli faaliyetlerde bulunup başarılı olamayan misyonerler son olarak Ermenilerle faaliyetler tertip etmişler ve bu faaliyetler neticesinde Ermenilerin Osmanlı'ya karşı ayaklanmaları ve isyan ile Osmanlı'dan ayrılarak devlet kurmalarını sağlamışlardır.

Bu süreçte eğitim, sağlık gibi alanlarda Ermenilere destek sağlayan Amerikan misyonerler süreç içerisinde Ermeni gençleri eğitim ile etkileri altına almış ve Ermenilerin bağımsızlığı fikri ile şekillendirerek kendi devletlerini kurma ve Osmanlıyı parçalatma emellerine bu yolla erişmişlerdir. American Board'a bağlı olarak faaliyet gösteren misyoner okulları zaman içerisinde Ermeni ihtilal hareketine hem eğitim hem basılı materyaller hem de son aşamada silah yardımları şeklinde yön vermişlerdir. Bu terör faaliyetleri nihai noktada Müslüman Türklere karşı hayata geçirilen kanlı eylemleri ortaya çıkarmış ve Ermenilerin Osmanlı'dan koparak devlet kurma çabalarını silahlı saldırılara dönüştürmüştür. Osmanlı hükümetinin başlangıçta kayıtsız kaldığı bu olayların ayyuka çıkması ile birlikte hükümet müdahalesi kaçınılmaz olmuş ve isyanlar askeri güçle bastırılırken misyonerlerin büyük kısmı da sınır dışı edilerek okulları kapatılmıştır. Faaliyetlerine izin verilen okullar ise hükümetin koyduğu koşullara bağlı olarak ve faaliyet izin ruhsatı dairesinde eğitimlerini denetimli biçimde sürdürmüşlerdir.

***Anahtar Kelimeler**: Misyonerlik, American Board, Ermeniler, Ermeni İsyanları*

ABSTRACT

MISSIONARY ACTIVITIES IN THE OTTOMAN LAND FROM THE TANZIMAT TO THE CONSTITUTIONAL LAND AND ITS EFFECTS ON THE ARMENIAN REVOLT (1839-1899)

The American missionaries, who started to operate in the Ottoman lands as of the 1820s, based their activities on religious grounds, but later on, their real ambitions emerged. The missionaries, who were not successful in various activities among Muslims, Jews and Greeks, finally organized activities with the Armenians, and as a result of these activities, they ensured that the Armenians revolted against the Ottomans and left the Ottoman Empire with a rebellion and established a state.

In this process, American missionaries, who provided support to Armenians in fields such as education and health, influenced the Armenian youth with education in the process, and by shaping the idea of the independence of the Armenians, they achieved their aim of establishing their own state and breaking the Ottoman Empire in this way. Missionary schools operating under the American Board have over time guided the Armenian revolution movement in the form of education, printed materials and, at the last stage, weapon aid. These terrorist activities ultimately revealed the bloody actions against the Muslim Turks and transformed the Armenians' efforts to break away from the Ottoman Empire and establish a state into armed attacks. With the emergence of these events, which the Ottoman government was initially indifferent to, government intervention became inevitable and while the rebellions were suppressed by military force, most of the missionaries were deported and their schools were closed. Schools that were allowed to operate continued their education in a supervised manner, depending on the conditions set by the government and in the office of operating license.

Keywords: *Missionary, American Board, Armenians, Armenian Revolts.*

1. GİRİŞ

18 ve 19. yüzyıllar tüm dünyada siyasi açıdan imparatorlukların zayıfladığı akabinde Fransız İhtilali ile gelen yeni siyasi düzenle ulus devletlerin sayıca arttığı bir dönem olmuştur. Milliyetçilik, özgürlük, adalet, eşitlik gibi kavramların sıkça telaffuz edildiği 19. yüzyıl aynı zamanda Osmanlı, Avusturya-Macaristan ve Rusya gibi nüfusça kalabalık imparatorlukların da sonunu getirecek temelleri atmıştır. Yeni dünyayı ulus devletler formu ile şekillendirmeye çalışan güruh diğer yandan Sanayi Devrimi ve sömürgecilik faaliyetleri ile çok uluslu topraklar başta olmak üzere etki alanını genişletmeye devam etmiştir. Siyasi olduğu kadar dini, ticari ve sosyal açıdan da pek çok gelişmeler verecek olan bu yeni düzen, Kapitalist ve Emperyalist bakış açısına sahip Batılıların ve Hıristiyanlığı dünyaya yaymaya çalışan misyonerlerin de altın çağı olmuştur. Gözünü kalabalık ve kapalı toplumlara diken misyoner tarikat ve komisyonlar başlangıçta Asya kıtası ve bilhassa Doğuya yönelerek Orta Çağ'dan kalma vazgeçilmez emellerini yeniden hayata geçirmeye odaklanmıştır. Misyonerlerin en çok ilgisini çeken coğrafyalar Kutsal Topraklar, Mezopotamya, Suriye, Hindistan, Çin ve Osmanlı toprakları olarak göze çarpmaktadır. Osmanlı özelinde Kanuni döneminden itibaren başlayan misyoner girişimler 19. yüzyılda adeta zirveye ulaşacaktır.

1839'daki Tanzimat Fermanı ile Gayri Müslim tebaanın temel hak ve özgürlüklerini yasal yönden koruma altına alma girişimine adım atan Osmanlı Devleti 1876'daki Meşrutiyete geçiş de dahil olmak üzere siyasi açıdan Batı'nın yeni siyasi formlarına uyum sağlamaya çalışsa da gelecek günler açısından bu adımlar Osmanlı'nın siyasi ve sosyal yapısına pek uygun olmamıştır. Osmanlı toplum yapısında 1804'ten itibaren başlayan Sırp İsyanını takriben bu yüzyılın ilk çeyreğinde Yunan ve yüzyılın devamında Arnavut, Ermeni gibi toplumlar da milliyetçi isyanlarla harekete geçmiştir. 19. yüzyılın ilk çeyreğinde iç çalkantıların dışında dış destekli siyasi, ekonomik müdahalelerle yıpratılmaya çalışılan

Osmanlı'da Tanzimat aydınları yenilikçi ve ses getiren söylemleri ile padişahı ve hilafeti de yeniden kontrol altına alma girişimlerinde bulunduysa da herhangi bir başarı sağlanamamıştır. Batı'nın bu yeni düzenine ayak uydurmakta kozmopolit Osmanlı toplumu oldukça zorlanmıştır. Toplumsal uyumsuzluk ve çöküşü fırsata çeviren misyonerler de bu buhrandan faydalanarak Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerini daha da artırmıştır. Başta Fransız, Amerikan ve İngiliz misyonerler; toplum içine sızma, gündelik yaşama tesir etme çabasına girişmiş, Osmanlı topraklarında açılan kilise, okul, yetimhane, spor okulları, kolejler ve basın organları ve hastaneler aracılığı ile faaliyet alanlarını daha da genişletmişlerdir. İncil ve Hristiyan öğretilerini topluma yayma girişimiyle etkili olmaya çalışan misyonerler ticari, siyasi ve zaman zaman da sosyal biçimde kamufle olarak harekete geçmiştir.

Bu gelişmelerin ortaya çıkardığı ve bir ayaklanma niteliğinde başlayıp katliamlar içeren bir işgal hareketine dönüşen Ermeni meselesi, Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan Ermenilerin silahlanarak devlete baş kaldırmaları ve dışarıdan aldıkları siyasi ve silah desteği ile baskınlar düzenleyip köylerde, şehirlerde halkı katlettikleri bir olaylar zincirini ifade etmektedir. Devlete karşı gerçekleştirilen bu ayaklanmaları Batı tarafından "Şark Meselesi" şeklinde anılarak içteki bir karışıklık hüviyetinde nitelendirilmeye çalışılmış, ancak özü itibariyle bu olaylar Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan çeşitli din ve mezheplere tabi azınlıkların Batılı ülkelerce himaye edilerek Osmanlı'nın parçalanmasında rol almalarını sağlamak adına gelişen olaylara evrilmiştir (Karal, 1971; Öke, 1982)

Ermenilerin Anadolu'daki geçmişleri M.Ö. VI. yüzyıla dayanmaktadır. Anadolu'da ağırlıklı olarak Ağrı Dağı çevresinde yerleşmiş olan Ermeniler, Roma ve Bizans hakimiyetinde yaşamışlar, Türklerin Anadolu'yu fethinin ardından da Selçuklu ve Osmanlı himayesinde varlıklarını devam ettirmişlerdir. Osmanlı'nın kurucusu olan Osman Bey, Bizans'tan korunmaları için devlet sınırları içerisinde Anadolu'da yerleşmelerine ve örgütlenmelerine izin vermiş ve ayrı bir toplum olarak Osmanlı tarafından himaye edilmişlerdir. 1453'te İstanbul'un fethinden sonra da Fatih Sultan Mehmet, Ermenilerin ruhani liderleri olan Hovakim'e İstanbul'da Rum Patrikliğinin yanında bir Ermeni Patrikliği kurmasına izin vermiştir (Uras, 1976: 149-150). Osmanlı'nın gösterdiği bu imtiyazlı ve hoşgörülü muameleyle Ermeniler

Osmanlı hakimiyeti altında yüksek yaşam standartlarında varlıklarını devam ettirmişlerdir. Yüksek yaşam standartlarının temelinde ise Osmanlı'nın dış ticaretinde söz sahibi olmaları ve yoğunlukla kuyumculuk gibi zanaatlarda faaliyet göstermeleri olmuştur. Ermeniler, Osmanlı himayesinde kendi istekleri ile Türkçe konuşmayı tercih etmişler ve uzun yıllar Türklerle komşuluk ilişkileri içerisinde dostça varlıklarını sürdürmüşlerdir (Karal, 1971).

Ermenilerle Türkler arasındaki huzursuzluklar ilk olarak 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra görülmeye başlanmıştır. Bu huzursuzlukların temelinde dış kaynaklı kışkırtmalar ve Doğu'daki İngiliz emellerinin varlığın yer almaktadır. Nitekim İngiltere Erzurum Konsolosu Taylor 1869 yılında Ermenilerin Türklerden daha iyi şartlarda yaşıyor olmasına rağmen "Ermeniler Türk hükümetinden sürekli yakınıyorlar, aynı zamanda hiç sıkılmadan Rus hükümetini övüyorlardı. Türk vatandaşı olan Ermeniler, Rus pasaportu da taşımayı ihmal etmiyorlardı" şeklindeki açıklamaları ile Ermeni meselesinin çıkışındaki dış etkilere dikkat çekmiştir (Şimşir, 1986).

Osmanlı'da Ermeni sorununun ortaya çıkışında şüphesiz ki dış mihrakların Osmanlı üzerindeki emellerini hayata geçirme çabaları büyük paya sahip olsa da 19. yüzyılda dünya genelinde değişen konjonktür de bu olayların önemli etkenleri arasında yer almaktadır. 1789 Fransız İhtilali'nin ulus devletlerin ortaya çıkışındaki etkisinin devam ettiği bu süreçte Osmanlı bu gelişmeler karşısında gerekli önlemleri almamış ve özellikle İngilizlerin azınlıklar üzerinden Osmanlı'ya karşı gerçekleştirdikleri saldırılar karşısında sağlıklı politikalar geliştirememiştir. Bununla birlikte Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkardığı sömürgecilik hareketlerinin emperyalist evrimi de yine Ermenilerin Osmanlı'ya karşı ayaklanmalarında önemli etkenlerden birisi olmuştur. Nitekim Osmanlı'nın üç kıtaya yayılmış topraklarındaki zengin madenler, karbon kaynaklar ve stratejik önem taşıyan diğer zenginlikler Avrupalı emperyalistlerin odağına girmiş ve bu kaynaklara erişmede çöküş sürecindeki Osmanlı'ya karşı iç karışıklıklarla yapılacak saldırıların faydalı olacağı planlanmıştır (Sander, 1994). Emperyalist Avrupa, bu kaynaklara erişim için Osmanlı ile anlaşmalar imzalamanın yanı sıra İmparatorluk sınırları içerisindeki Gayrı Müslim tebaa ile kapitülasyonlar dayanarak ilişkilerini geliştirmek suretiyle içerde

nüfuzlarını gitgide arttırmışlardır. Bu emperyalist planlar Balkanlar ve Avrupa'da başarıya ulaşınca devamını Anadolu'da hayata geçirmek için fırsat kollamaya başlamışlardır. Nitekim Balkanlar ve Avrupa'daki azınlıklar Osmanlı'dan bu politikalarla koparılabilmiş ve Anadolu'da da aynı vaziyeti devam ettirebilmek için en uygun topluluğun Ermeniler olduğuna kanaat getirilmiştir. Batı emperyalizminin bu doğrultuda çok rahat bir birliktelik tesis edebildiği Ermeniler, Hristiyan olmaları itibariyle mezhepsel bir birlikteliğe de uygun bir yapıyı arz etmişlerdir (Sander, 1994).

Ermeni sorununun ortaya çıkışında daha önce de değinildiği üzere Fransız İhtilali'nin etkisi olsa da sorunun bir uluslaşma çabasının çok ötesinde bölücü ve parçalayıcı bir yapılanma niteliğine bürünmesinde, Fransa başat aktör olarak kendini göstermektedir. Ermenilerle ilk ilişkiler Fransızlar tarafından kurulmuş hatta bu dönemde İmparatorluk sınırları içerisinde Katolik Ermeni cemaati oluşturma çabaları sergilemişlerdir (Eraslan, 2001). Her ne kadar Ermenilerle bu bağlamda ilişkiler kuran devletlere ilişkin farklı görüşler olsa da Fransa'nın bu yönde ilk adımı atan ülke olduğu genel kabul görür niteliktedir. Fransızların ardından İngilizler ve Ruslar Ermenilerle irtibata geçmişler ve Ortodoks ve Protestan olan bu iki devlet Ermenilerle mezhepsel bir ortaklık kurma çabaları sergilemişlerdir (Aydın, 1985; Gencer, 2001). Bu kurulan yakınlıkla birlikte Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan Ermenileri kendi siyasi, ekonomik ve dini emelleri doğrultusunda şekillendirmeyi de başarabilmişlerdir (Şimşir, 1985).

Batılı ülkelerin Ermenilerle olan ilişkilerinin temelinde din ortaklığı bulunmaktadır. Bu sebeple Batı'nın Ermenilere yaklaşımı ilk aşamada dini faaliyetlerle olmuş, buna bağlı olarak da 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nın diğer devletlere sağladığı imtiyazlardan yararlanan Ruslar, Osmanlı sınırları içerisindeki tüm Ortodoksları himaye etme hakkı ve yetkisi kazanmıştır (Şimşir, 2001). Rusya'nın kazandığı bu imtiyaz süreci diğer Avrupalı devletlerinin Osmanlı sınırları içerisindeki Hristiyanları paylaşmaları şeklinde devam etmiş ve buna bağlı olarak İngiltere ve Amerika, Ermenileri kendi mezheplerine dahil edebilmek için faaliyete geçmişler ve bu amaçlarına ulaşabilmek için Protestan Ermeni cemaatini oluşturmuşlardır. Yaşanan bu gelişmelerin gösterdiği üzere Osmanlı'da Ermeni

meselesinin temelinde Fransa, İngiltere, Rusya ve ABD bulunmaktadır (Erdoğan, 2007)

Emperyalist devletlerin Ermenilere karşı sergiledikleri din temelli bu yaklaşımın en etkin aracı olarak misyonerlik faaliyetlerini görmekteyiz. Ermeniler içerisinde dinsel ve mezhepsel altyapı sağlandıktan sonra Islahat ve Tanzimat Fermanları ile elde edilen sosyal ve siyasi imtiyazlarla birlikte yukarıda zikredilen devletler Ermenilerle ilgilenmiş ve onların sözde haklarını koruma gerekçesini öne sürerek Osmanlı üzerindeki nüfuzlarını artırmaya çalışmışlardır. Ermenilerin Osmanlı'da önemli bir sorun olmasında din temelli oluşumlar ve eylemler Osmanlı tebaası içerisinde bir karışıklık oluşturabilmiş ve Müslüman-Hristiyan çatışmalarını başlatmıştır. Bu nedenle misyonerlik faaliyetlerinin de bu çerçevede değerlendirilmesi gerekmektedir (Erdoğan, 2007). Ermenilerin ve hamiliklerine soyunan devletlerin baskıları ve izledikleri politikalar karşısında Osmanlı Devleti Ermenilere imtiyazlar tanımaya başlamak zorunda kalmıştır. Fransa'nın baskıları neticesinde 1831'de Katolik Ermeni Cemaati; İngiltere'nin çabalarıyla, 1846'da fiili olarak Ermeni Protestan Cemiyeti kurulmuş ve 1850'de resmen tanınmıştır. Böylelikle öteden beri faaliyetlerini devam ettiren Gregoryen Ermeni Cemaati'nin yanında Katolik, Protestan ve Ortodoks mezheplerde üç farklı cemaat oluşturularak Ermeniler sözde korunma adı altında Avrupalı devletlerce kullanılmaya açık hale getirmişlerdir. Öte yandan Amerika, Monroe Doktrinine rağmen Osmanlı topraklarındaki zenginliklere ve Ermeniler üzerinden doğan fırsatlara kayıtsız kalmamış ancak Avrupa ile aralarındaki çatışmasızlık anlaşmasına da bağlı kalarak Osmanlı topraklarının paylaşılması sürecine kendisini dahil etmiştir (Erhan, 2001: 180; Kantarcı, 2004).

Amerika bu süreçte Osmanlı İmparatorluğu'nda ticari ve siyasi imtiyazlar elde etmeyi misyonerleri ve tacirleri aracılığıyla gerçekleştirmiştir. Böylelikle Avrupa'yı Osmanlı ile olan ilişkilerine karıştırmadan ve sergilediği sözde dinsel misyonu kullanarak Osmanlı topraklarındaki emperyalist politikalarını hayata geçirebilmiştir. İktisadi emperyalizmi Anadolu'ya bu yolla taşıyabilen Amerika, Protestanlaştırdığı Ermeniler aracılığıyla Anadolu'da etkisini güçlendirmiştir (Erhan, 2001).

Anadolu'da faaliyetlere başlayan Amerikalı misyonerler Boston'da 1810 yılında "American Board of Commissioners For Foreign Mission(ABCFM)" adıyla kurulan misyonerlik merkezine bağlı olarak hareket etmişler ve bu örgütün Protestanlığı tüm dünyaya yayma misyonuna paralel olarak Hristiyanlığı evrensel boyutlara kavuşturmak için çalışmışlardır. İlk misyonerler 1820'de Anadolu'ya gelen Levi Persons ile Pliny Fisk olmuştur (Erdoğan, 2007). Bu misyonerlerin amaçları Müslümanların ve beraberinde Yahudilerin Hristiyanlaştırılması olup Protestan Amerika tarzı yaşam kültürünü Anadolu'da yaygınlaştırmak olmuştur. Anadolu coğrafyasında halkın arasına yerleşerek onlardan biriymiş gibi yaşamaya başlamışlardır ve kendilerine uydurdukları hikayelerle halkın güvenini kazanarak misyonerlik faaliyetlerini daha rahat biçimde gerçekleştirmeye çalışmışlardır (Kocabaşoğlu, 1991). Ancak Protestan Amerikan kültürünü yayma çabaları Ermeniler adına olduğu kadar Müslüman ve Yahudiler özelinde beklenen ilgiyi görememiştir. Bunun Müslüman halk açısından en temel nedeni, Osmanlı'nın azınlıklara tanıdığı dinsel özgürlükleri Müslüman tebaaya tanımamış olması ve din değiştirmenin şeriat kurallarına bağlı olarak ölümle cezalandırılması yatmaktadır. Öte yandan Yahudi toplumlardaki dinsel bağlılık da yine Amerikalı misyonerlerin amaçlarına arzuladıkları ölçüde ulaşamamalarındaki diğer etkendir (Grabil, 1971).

Bu olaylar karşısında ABCFM (American Board of Commissioners For Foreign Mission) fikirlerinin, Müslüman ve Yahudi tebaa arasında çok fazla rağbet görmediğini anlamış ve 1829'da Malta'da yaptıkları yıllık toplantılarında faaliyetlerini Ermenilerle birlikte devam ettirmenin doğru olacağı yönünde karar almışlardır (Kocabaşoğlu, 1991). 19.yüzyılda Osmanlı'nın içerisinde bulunduğu koşullar misyonerlerin Ermenileri kendi taraflarına çekebilmelerinde son derece etkili olmuştur. İmparatorluğun eğitimli insana olan ihtiyacı, eğitim kurumlarının çökmüş olması ve devletin eğitimli insan ihtiyacını karşılayamaması, özellikle Anadolu'nun doğusunda ve güneydoğusunda devlet eliyle sunulan ihtiyaçların (sağlık, eğitim vb.) karşılanamaması, merkeze uzaklıkları gibi etkenlere bağlı olarak Amerikalı misyonerlerin bu bölgelerdeki etkilerini artırmış ve buralarda kurdukları hastaneler, okullar, çocuk yuvaları ile Ermenilere nüfuz edebilmişlerdir. Bu türden teşebbüsler Ermenileri yüzyıllarca onları himaye eden ve ayrıcalıklar sunan Osmanlı

Devleti’ne düşman etmiş ve Amerika hayranı bir Ermeni toplumu oluşturmuştur (Açıkses, 2003). Misyoner okullarında verilen eğitimler ile Ermeniler Amerikalılar tarafından yönlendirilmeleri ile Osmanlı’ya ve Türklerle olan ilişkilerine farklı bir boyuttan bakmaya başlamışlar, siyasi haklardan mahrumiyet, milli benliklerinin dejenerasyonu gibi düşüncelere kapılarak bunların müsebbibi olarak da Türkleri görmeye başlamışlardır. Öte yandan Türkler de Ermenilerin Amerika ile olan ilişkilerinden hareketle Osmanlı’nın başına gelen olaylarda onların payının olduğunu düşünmeye başlamışlar ve bu düşünceler 1820 itibariyle Amerikalı misyonerlerin iki toplum arasına ektiği nifak tohumlarının yeşermesi için verimli bir zemin oluşturmuş, zamanla büyüyen bu nifak tohumları iki toplum arasındaki komşuluk ilişkilerinin düşmanlığa dönüşmesine sebep olmuştur (Şimşir, 2001). Öte yandan misyoner okullarının sağladığı eğitim imkanları ile Ermeni toplumunun okur yazarlık düzeyi artmış, 1840'lardan itibaren eğitimde başarılı olan Ermeni gençleri lisansüstü eğitimleri için Amerika’ya gönderilmeye başlanmıştır. Burada bu öğrencilere Türk düşmanlığı temelli bir bilinç yüklenmiş ve hem Amerika’da yaşayan bu kesim hem de Anadolu’daki Ermeniler ortak bir Türk düşmanlığı bilincine ulaşmışlardır. Buralardan yetişen eğitimli ve aynı zamanda zengin olan Ermeniler, Tanzimat’tan sonra oluşan meclislerde yer alabilmişler ve 1860’da bu meclis üyeleri Ermeni Millet Nizamnamesini hazırlayarak 1863’te kerhen de olsa Bâb-ı Alî’ye onaylatabilmişlerdir (Kodaman, 2001).

19.yüzyıl sonları itibariyle Ermenilerin bağımsızlık ve Osmanlı’dan ayrılma faaliyetleri sonuçlarını almaya başlamış ve bu sürecin ulaştığı nihai noktada bağımsızlık adına Ermeniler devlete karşı silahlanmışlardır. 1869 yılı itibariyle de ihtilal örgütleri oluşturmaya başlayarak silahlı mücadele başlatmışlardır (Parmaksızoğlu, 1981). Ancak tüm bu gelişmeler Osmanlı-Rus Harbine (93 Harbi) kadar küçük çaplı eylemler olarak kalmış, harbin ardından bağımsız Ermenistan söylemleri iyice yükselmiştir (Gürün, 1985).

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Ermeni meselesinin dönüm noktası olup Osmanlı’nın bu savaşı kaybetmesinin ardından Ermeniler Rusya’ya yakınlaşmış ve eylemlerinde en büyük desteği Rusya’dan almışlardır. Öyle ki İstanbul’daki Ermeni patriği Rusya’dan Doğu Anadolu’nun ilhakını, bunun olmaması halinde de Ermeniler

için bölgenin özerkliğinin tanınmasını istemiştir (Şimşir, 2001). Ermeni patriğinin bu talebi Rusya tarafından kabul edilmiş ve Ayastefanos Antlaşmasına dahil edilmiştir. Bunların akabinde İngiltere kendi çıkarlarını gerçekleştirmek adına Doğu Anadolu'daki durum için Berlin'de yeni bir görüşme yapılmasını ortaya atmış ve burada 1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması ile Ermenilere özerklik yerine yaşam koşullarında ve haklarında ıslahatı önermiştir. Berlin Antlaşması ile kabul edilen bu şartlar Rus yanlıları açısından kötü, İngiliz taraftarlarınca nimet olarak değerlendirilmiştir (Bildirici, 1999).

Berlin antlaşması Ermenilerin siyasi anlamda önemli kazanımlarını ihtiva etmekle birlikte Berlin antlaşmasının 61. maddesinde yer alan bu ıslahat kararı Ermeni meselesini uluslararası bir mahiyete taşımıştır. Öte yandan Ermeniler, İngilizlerin desteği olmadan bağımsız bir Ermeni devleti oluşturamayacaklarının farkına varmışlardır (Öke, 1982). Ruslarla kısa yoldan bağımsızlığa ulaşma hayalleri suya düşen Ermeniler, amaçlarına ulaşmak için daha önce kurdukları ve silahlandırdıkları ihtilal örgütleri ile Anadolu'da isyanlar başlatmışlar ve bu isyanlarda Türklerle birlikte kendilerine katılmayan Ermenileri[1] de katletmiş, yerleşim bölgelerini yakıp yıkmışlardır (Bildirici, 1999).

Bu dönemde Ermenilerin Anadolu'nun pek çok şehrince gerçekleştirdikleri isyanlar ve olaylar Öney (2010) tarafından aşağıdaki şekliyle kronolojik olarak derlenmiştir:

"8 Aralık 1882, Anavatan Müdâfileri Olayı;

---

[1] Doğu Anadolu'da Ermeni çetecilerin hem Türklere hem de kendilerine katılmayan Ermenilere aynı muameleyi gösterdikleri ve bu insanlara karşı sergiledikleri mezalime örnek olarak Kazım Karabekir (2000)'in Ermeni mezalimini ela aldığı eserinde şu cümlelerle örnek verilebilmektedir. Metin ifadesinde aynı zamanda Amerikan misyoner okullarının olayların olduğu bölgede konumlandırıldığına da vurgu yapılmıştır: "*…Hacı Halil köyü vakıasına gittim. Burası Gök-çedağ'ın eteğinde kurulmuş 1200 nüfuslu bir köydü, yanlarında Karakale adı ile Ermeni Protestan köyü vardı. Burası misyonerlerin merkezi idi. Daima Amerika ile ilgili olan bir yerdi. Amerika'dan gelen propaganda kitapları buradan dağılırdı, Hacı Halil köyünün bütün çevresi kuşatıldığı için, Karakale'ye toplanmışlar, bunu haber alan Ganiköyü Ermenileri 200 çete ile gelip etrafı sarmışlar. Karakaleliler, iltica eden köylüleri 24 saat teslim etmemişler, nihayet köyü de yakıp yıkacakları tehdidini duyunca, köylülerin 200'ünü geceleyin Küçük Yusuf köyüne kaçırmışlar; diğer 800 kişiyi teslim alıp Kars'a götürüyoruz diye Ermeniler hepsini de bu iki köy arasındaki bir derede öldürmüşler. Bunu haber alan Karakale köyünün zengin ve ruhani reisi olan San Gavur oğlu Kirkor Ağa derhal Kars'a, Ermeni komutanının yanına vararak "Siz zalimane kan döküyorsunuz, bu topraklarda bir daha yaşamanız için Allah müsade etmeyecektir!" diye ağır sözler söylemiş ve kendisi köy halkını da burada eşyalarıyla beraber çıkarıp Gümrü'ye geçip gitmişler*."

Mayıs 1889, Armenakan çeteleriyle müsâdeme;
Ağustos 1889, Musa Bey Olayı;
20 Haziran 1890, Erzurum İsyanı;
15 Temmuz 1890, Kumkapı Nümâyişi,
1892-1893, Merzifon, Kayseri, Yozgat Olayları; "
Ağustos 1894, Birinci Sasun İsyanı;
16 Eylül 1895, Zeytun (Süleymanlı) İsyanı;
29 Eylül 1895, Divriği (Sivas);
30 Eylül 1895, Bâb-ı Alî Olayı;
2 Ekim 1895, Trabzon;
6 Ekim 1895, Eğin (Elâzığ)
7 Ekim 1895, Develi (Kayseri)
9 Ekim 1895, Akhisar (İzmit)
21 Ekim 1895, Erzincan
25 Ekim 1895, Gümüşhane
25 Ekim 1895, Bitlis
26 Ekim 1895, Bayburt
27 Ekim 1895, Maraş
29 Ekim 1895, Urfa
30 Ekim 1895, Erzurum
2 Kasım 1895, Diyarbakır
2 Kasım 1895, Siverek (Diyarbakır)
4 Kasım 1895, Malatya
7 Kasım 1895, Harput (Elâzığ)
9 Kasım 1895, Arapkir (Elâzığ)
15 Kasım 1895, Sivas
15 Kasım 1895, Merzifon (Sivas)
16 Kasım 1895, Antep
18 Kasım 1895, Maraş
22 Kasım 1895, Muş
3 Aralık 1895, Kayseri
3 Aralık 1895, Yozgat
1895-1896, Zeytun İsyanları
2 Haziran 1896, Birinci Van İsyanı
14 Temmuz 1896, Osmanlı Bankası Baskını
Temmuz 1897, İkinci Sasun İsyanı."

Bu isyanlar, Ermenilerin Doğu'da besledikleri emelleri hayata geçirme çabasının yanı sıra isyan bölgelerindeki Müslüman nüfusu göçe zorlayarak nüfus çoğunluğunu elde etmek ve böylelikle 19. yüzyılın millileşme kriterlerinden olan nüfus oranını tesis etmek istemeleriydi. Bu isyanların yanı sıra 1905 yılının temmuz ayında Sultan Abdülhamit'e suikast düzenlemek suretiyle karışıklık çıkarmaya

çalışmışlar ve silahlı eylemlerini devlet adamlarına suikast boyutuna kadar taşımışlardır. Nitekim bu suikastlar Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra da devam etmiştir. Ermenilerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaptıkları bu eylemler Rusya'dan aldıkları yardımdan besleniyor olsa da Rusya'nın asli desteği silah ve teçhizat yardımları olarak şekillenmiştir. Öte yandan Ermenilerin Osmanlı'ya baş kaldırmaları ve silahlı ayaklanmalara yönelmelerinin temel müsebbibi konumunda Amerika bulunmaktadır. Amerika'nın misyonerler aracılığıyla Ermenilere yönelik faaliyetleri, verdikleri eğitimler ve propaganda araçları Ermenilerde bağımsızlık fikrini ve İmparatorluğa baş kaldırma düşüncesini perçinlemiştir. Öte yandan, Amerika konsoloslukları Ermenilere siyasi ve maddi destekler sağlamış bununla birlikte Amerika'ya eğitim için gönderilen Ermenilerin örgütlenerek Osmanlı'da devlet kademelerinde dahi görev almaları ve ayaklanmaların bu kimselerce desteklenmesi sağlanmıştır (Şimşir, 2001).

Bu gelişmeler karşısında Osmanlı'nın isyanlara müdahalesi düşük seviyelerde olmuş, bir bastırma veya askeri müdahale pek mümkün olamamıştır. Bunun temelinde ise uluslararası destekçilerin, Avrupa ve Amerika'nın müdahale ihtimalinin varlığı olup suçlulara hukuk dairesinde muamele edilmiş ancak bu müdahaleler caydırıcı olmamıştır. Öte yandan Amerika Ermeni sorununun ortaya çıkışında kendi çıkarları doğrultusunda müdahalelerde bulunmuş ve Monroe Doktrinini kullanarak misyonerleri aracılığı ile bölgede karışıklık ve bir anlamda devlete karşı terör suçlarının destekçisi olmuştur. Amerika'nın Osmanlı topraklarındaki emelleri bakir yeraltı zenginliklerinde pay sahibi olmak (Erdoğan, 2007:11) ve Osmanlı'nın bu topraklar üzerindeki hakimiyetini Ermeniler aracılığı ile ortadan kaldırmak yönündedir. Ayrıca, uluslararası mecralarda Ermenileri savunarak ihtilalcilerin eylemlerine destek vermişler, misyonerler yazılı ve eğitim faaliyetlerinde Ermenilerin bağımsızlık ve başkaldırı güdülerini tetikleyip ve beslemişlerdir (Karal, 1971)

2. MİSYONERLİK TANIMI, TARİHİ, REFERANS NOKTALARI VE OSMANLI TOPRAKLARINDA MİSYONER GİRİŞİMLER

2.1. Misyon ve Misyonerlik Tanımları, Misyonerliğin Tarihi

“Misyon” ifadesi tek başına kullanıldığında köken olarak birçok dilde “sorumluluk” veya “görev” manasına gelmektedir. Bu kavram aynı zamanda sosyal bilimler ve tarih alanında henüz Orta Çağdan itibaren çok geniş ve farklı manalarda kullanılmıştır. “Misyon” ifadesi kadar sık kullanılan ve bu ifadeden türeyen bir başka ifade olan “misyoner” ifadesi ise genelleyici bir kavram olup “Misyoner” daha çok “görev alan” veya “görev yüklenen kişi” anlamında kullanılmıştır.

Günümüzde dahi pek çok anlamda ve oldukça sık karşılaştığımız “misyon” terimi ilk defa Latince “mittere” yani “yaymak” fiilinden Fransızca’ya “mission” olarak çevrilen bir ifadedir. Misyon kelimesi başta Fransızca ve Avrupa menşeili dillerde “missio” yahut “mission” olarak sıkça telaffuz edilmiştir. Tarihi kaynaklarda sıkça karşılaşılan ve bu ifadeden türetilen “misyoner” kavramının da kullanım alanı oldukça geniştir.

Misyon ve misyoner kavramlarına denk gelen en belirgin kasıt ve mana din propagandası yapmak ve bunu bir vazife haline getirip teşkilatlanmaktır. Misyoner kavramı aynı zamanda İlk ve Orta Çağ kiliselerince Hristiyanlığı yayma çabasındaki görevli kişilere verilen bir unvandır. Uzun vadede misyoner ifadesi dini propaganda yapan kişi manasında kalmayıp özellikle Hristiyanların az olduğu ülkelerde üstlendikleri rolleri siyasi ve sosyal açıdan kamufle olarak yerine getirmeye çalışan ve hatta ilk etapta görev alacakları bölge hakkında araştırmalar yapan ve gidecekleri bölge hususunda bilgiler toplayan bir istihbaratçı içeriğine kavuşmuştur. Misyoner denen kişi bazı zaman bir öğrenci, öğretmen veya doktor yahut bir diplomat veya din adamı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine uzun vadede misyonerler gerek toplumlara gerekse ülkelere idari, ekonomik, sosyal, kültürel biçimde etki etmeye çalışan veya toplumun siyasi, dini hatta kültürel algısını bozmaya çalışan ajanlardır.

Hıristiyanlığın ana mezhepleri olan Katolik, Ortodoks ve daha sonra ortaya çıkan Protestan teşkilatları aracılığıyla misyoner denen kişiler Hristiyanlık dininin yayılımını kendi mezhepsel bakış açılarına göre tebliğini gerçekleştiren, insanları kendi din veya mezheplerine katılmak için ikna eden ve bu kutsal vazifeyi üstlenen kişilerdir. Aynı zamanda misyonerler kilise ve bilhassa Papa tarafından bizzat göreve getirilen özel kişiler olarak da görülmüştür. Bu hususta Papa gibi bir dini liderin misyonerlik dizgesindeki rolü ve teşviki Hristiyanlarca misyonerlik davasının ne kadar önemli olduğunun ispatıdır.

Tarihi süreçte misyonerlik olgusu tüm dünyanın Hristiyanlaştırılması gibi dini propagandaların dışında yine tüm insanlığın İngilizce konuşması, Hristiyanlar ile ticaret yapılması gibi kültürel, ekonomik pek çok dünyevi politikalar üretmek üzerine faaliyetler de üstlenmiştir. Buradan hareketle misyonerliğin, uzun vadede uhrevi yapısını korusa da aynı zamanda seküler bir vaziyeti aldığını da söylememiz gerekecektir. Çünkü misyoner okullarında yetiştirilen öğrenciler ilerleyen zamanda inşa edilen ulus devletlerin önemli kademelerinde bürokrat ve yönetici gibi konumlara getirilerek misyonerlik faaliyetlerine yardımcı olan ve hizmet eden kişiler olarak karşımıza çıkacaktır.

Dini propaganda ve ritüelleri yöneten rahip ve din adamları için kullanılan misyon ve misyoner kavramlarına bilhassa Batı bloğu tarafından İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş dönemleriyle birlikte, Hristiyanlık dinini yayma dışında daha liberal ve farklı anlamlar kazandırılmaya çalışılmıştır (Kocabaşoğlu, 1991). 1960'lardan itibaren daha laik toplumların inşası, toplumsal ahenk, endüstriyel ilişkilerin insanlaştırılması, renkli ırkların özgürleştirilmesi, kırsal alanların geliştirilmesi, sınıf farklılıklarının giderilmesi gibi laik ve çağdaş söylem ve amaçlar da misyoner faaliyetlerinin kapsamı içine alınmıştır.

Öte yandan misyonerlik tarihini dönemlere ayırmamız ve bu hususta bir sınıflandırma yapmamız icap etmektedir. Geçmişten günümüze misyonerler (M.S 33-100) Havariler Dönemi, (MS 100), Kilise Misyonu (M.S 100-800), Orta çağ Kilisesi (800-1500), Reform Sonrası Dönem (1500-1650), Modern Misyoner Dönemi (1793-) olarak beş dönem şeklinde ifade edilmiştir. Misyonerler modern

misyonerlik devrini ise saymış olduğumuz beş dönemden ayrı tutmaktadır. Misyonerlere göre modern misyonerlik faaliyetlerinin ilk ve en büyük temsilcisi ise Baptist cemaatçi bir Protestan olarak Hindistan'a ulaşan ve burada Hristiyanlık kadar İngiliz dili ve kültürünü de dünyaya kabul ettirmeye çalışan William Carey kabul edilmektedir.

16. yüzyıl sonlarında imtiyazlar dahilinde Katolik Cizvitler Osmanlı toprakları başta olmak üzere kendilerine tanınan din ve vicdan hürriyeti hususunu avantaja çevirerek Yeni ve Yakın Çağ'ın misyoner istasyonlarını oluşturmaya başlamıştır. Misyonerlerin özel kişiler olarak görülmesine binaen 1810 tarihinde Amerika'nın Massachusetts eyaletinde kurulan "American Board of Comissioners for Foreign Missions" adlı Protestan Misyoner Komisyonu tarafından görevlendirilen ve Osmanlı topraklarında görev yapacak olan Levi Parsons ve Pliny Fisk adlı iki misyoner seyahatlerine komisyonca düzenlenen ihtişamlı bir tören ile başlamışlardır (Aksu, 2015). Hatta daha sonraki misyonerler için de bu törenler geleneksel hale getirilmiştir. Hristiyanlar nezdinde Kutsal Topraklar, günümüzde ise Ortadoğu olarak tanımlanan bölgeye kutsal bir görev için seçilen Parsons ve Fiske yola çıkmalarından evvel görkemli bir tören düzenlenmesi Batılılarca misyonerliğe verilen kıymetin de belirgin bir ispatını oluşturmaktadır.

İlk Çağ'da daha sık olmak üzere göreve başlayan misyonerler faaliyetleri Yakın Çağ ve 19. yy' da Batı merkezli ideolojilerden kapitalizmin emperyalizme evirilmesi ile altyapısal olarak da desteklenen siyasi, kültürel, dini, ticari ve hatta sportif şekilde kamufle olmuş ve sistematik bir şekilde dünyanın her yerinde emellerine ulaşma çabasını sürdürmüştür. Bilhassa İngiltere, Fransa ve bağımsızlık elde eden Amerika olmak üzere emperyalist güçler misyonerlik faaliyetlerine daha çok önem vermiştir. Hatta öyle ki yine emperyalizmin ortaya çıkışı sonrası misyonerler yayılma alanı olarak görülen topraklarda bölgeyi tanıma ve tanıtma planlarıyla ön hazırlıklara başlamıştır.

Tarihte misyonerlerce en çok ziyaret edilen ülkeler; Suriye, Arap Yarımadası, Anadolu, Ermenistan, Çin, İran ve Mezopotamya topraklarıdır. Modern misyonerlik başlangıcı sayılan Hindistan'ın kolonileştirilmesi örneğinden hareketle seçilen

ülkelerde açılan kiliseler, okullar, spor salonları, hastaneler ve misyoner evleri vasıtasıyla İncil ve öğretilerin farklı toplum ve coğrafyalara enjekte edilmeye başlanacaktır. Batı dünyasının kadim bir anlayışı olan misyoner faaliyetler günümüzde de oldukça geniş bir perspektif ile basın ve teknoloji gücüyle desteklenmeye devam etmektedir. Gazete, dergi, televizyonlar, sosyal medya, müzik, sanat alanlarında göze çarpan faaliyetlerin varlığı aşikardır.

2.2. Misyonerliğin Referans Noktaları

Semavi dinlere göre Allah insanları yaşamlarında doğruya yönlendirmek için peygamberler ve kitaplar yollamıştır. İncil'de Allah'ın Zebur, Tevrat ve Kur'an-ı Kerim gibi yeryüzüne Hz. İsa aracılığıyla indirdiği kutsal kitaplarından birisidir. Ancak konumuz olan misyonerlik faaliyetlerini araştırma gereğiyle başvurduğumuz Batı literatürüne ait pek çok kaynak olmak üzere ortak bir kabul olarak Hz. İsa yeryüzünde olduğu müddette İncil'i sadece sözlü biçimde insanlara aktardığı bilgisidir (Hamidullah, 2010). Bu durumda "İnciller hususi bir hal arz ederler. Hz. İsa bizzat tebliğini talebelerine yazdırmak istemedi veya tarihi sebeplerle talebeleri için yazdırmadı." şeklinde ifadelere rastlanmaktadır. Dolayısıyla Hz. İsa'nın yaşamı sonrası İncil'de genel bir bilgi olarak büyük değişimler ve birden fazla İncil yazılması söz konusu olmuştur.

Önceki başlıkta ele aldığımız misyonerlikte ana tema olan "yaymak" ifadesinden kastedilen ve dikkat çeken ise görevi alan kişiye yüklenen görevin tanımı ve ana kaynağı olmuştur. Bu kaynak hiç kuşkusuz Hz. İsa'nın emirleri ve kutsal kitapları olan İncil'dir. Bu hususta birçok misyoner teşkilatı ve misyonerler Yuhanna 17:21 'de geçen: "Hepsi bir olsunlar. Baba, senin bende olduğun ve benim sende olduğum gibi, onlar da bizde olsunlar. Dünya da beni senin gönderdiğine iman etsin" ifadesini kendisine rehber edinecektir. Yine misyonerlik tanımı yaparken de sıkça bahsettiğimiz üzere misyonerliğin mesnet noktası dindir. Misyonerlik faaliyetlerinin ana referans noktası İncil'de bahsi geçen ve Hz. İsa döneminde Havarilere emredilen Hristiyanlık dinini tüm insanlığa yayma çabasından doğduğu bilinmektedir (Kocabaşoğlu, 1991). Hz. İsa, Havarilere Kitabı Mukaddes'te (İncil) de bahsedildiği üzere; "Gidiniz! ve Gerçeği (Kutsal Kitabı) anlatınız!" ifadesinden hareketle

başlayan misyonerlik faaliyetleri Hristiyanlarca önem kazanarak temel ve kutsal bir vazifeye dönüşecektir.

Kitabı Mukaddes (İncil)' de Hz. İsa Mesih (beklentileri karşılayan) olarak nitelendirilmektedir. Misyonerlik faaliyetleri Hristiyanların kutsal kitabına göre Hz. İsa'nın ölümü sonrası gerek İncil'de yaşanan değişimler gerekse Havarilerin orijinalliği hususunda karmaşık bir hal almaktadır. Ancak misyoner teşkilat ve komisyonların birçoğu ise misyonerlik propagandası ile tüm dünyanın Hristiyanlaştırılması hususunda hemfikirdir. Hatta öyle ki diğer başlıklarda tanıtacağımız ve kendilerini son doğru yoldaki Hristiyanlar olarak tanıtan Mormon Kilisesi (Son Gün Azizleri) de bu görüşe dahildir. Ancak geçmişten günümüze misyonerlik faaliyetlerindeki yatırım, emperyalistlerce oluşturulan bir konsorsiyuma benzetilebilir. Buradaki ayırım ise farklı etnik unsurlara uygulanacak politikalar ve farklı komisyonlarca yürütülen faaliyetler olup misyonerlik faaliyetleri yer ve zamana göre şekillenecektir.

Hristiyanların Kitab-ı Mukaddesi olarak isimlendirdiği İncil aslında (Eski Ahit) yani Yahudi Kitab-ı Mukaddesi'nin üzerine ekleme olup büyük oranda Hz. İsa ve yaşamını ele alan Yeni Ahit olarak isimlendirilen kısım Hristiyanların İncil'idir. Fakat Yeni Ahit olarak isimlendirilen bu kısım Hz. İsa'nın hayatta olduğu süreçte yazılmamıştır. "Yeni Ahit kısımlarının, Milattan takriben 200 sene sonrasına giden nüshaları vardır, fakat hala mevcut olan en eski ve nispeten tamam olan metinler Milattan takriben 350 sene sonraya aittir." (Harkness, 1964) Hatta Yeni Ahit olarak isimlendirilen Hristiyan Kitab-ı Mukaddes'i büyük çoğunlukta Aziz Pavlos ve başka Hristiyan havarilerce yazılmış mektuplardır. Takriben Pavlos'un mektuplarında "İsa" "Ruhul-kuds" "Allah'ın ruhu" yahut sadece "Mesih" olarak isimlendirilmiş ve bugünkü teslis inancına atıfta bulunmamıştır.

Batı kökenli pek çok kaynağa göre Hristiyanlık dininin kurucusu da Aziz Pavlos olarak geçmektedir. Hz. İsa'nın ölümü sonrası onun Yahudileri de bu dine davet etmek suretiyle Hristiyanlığı daha geniş kitlelere yayma isteği Pavlos ve Havarilerin Hıristiyanlığı yayma girişimlerini artırdığı üzerinde durulmaktadır.

Ancak modern Hristiyanlıkta bilindiği gibi İsa, Meryem ve Tanrı üçlemesi (teslis) üzerinden bir inanç şekillenmiştir.

1810'da Massachusetts merkezli "American Board of Comissioners for Foreign Missions" adlı misyoner teşkilatının aylık şekilde yayın yapan dergisi "The Missionary Herald" misyonerlerce yapılan çalışmalar rapor halinde sunulmuş olup birtakım misyoner faaliyetlerini incelemede bir kaynak halini almıştır. Bu konuda yazılmış birçok kaynağa ve raporda göze çarpan ilk hususlardan birisi misyonerlerin yapacakları seyahat rotasının Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği ve yeryüzünde ilk Hristiyanların yaşadığı topraklar olarak olan Kudüs ve civarı olmasıdır. Yine ABD merkezli bu komisyonun raporlarında sık sık Hristiyan din adamları tarafından o dönemde Haçlı Seferleri ile elde edilemeyen başarının mutlaka geri dönülerek sağlanacağı ve Levi Parsons ile Pliny Fisk adlı iki misyonerin, Yahudileri ve kafirleri İsa'nın yoluna davet etmek için bu bölgeye gideceğinden bahsedilmektedir. Ayrıca Yahudilere sunulacak olan bu mesajlar ve fikirler ile aydınlatılacağı düşünülen kitleler ve içinde bulundukları durum "Yahudilerin Sahipsizliği" şeklinde tasvir edilmiş teşkilata ait olan vaaz kitabında yer bulmuştur.

Katolik yahut Ortodoks fark etmeksizin birçok açıdan dünya genelinde kurulan misyoner teşkilatı ve istasyonlar vasıtası ile çalışmalarını artıran misyonerler Hz. İsa ve Hıristiyanlığı dünyaya yayma ve aynı zamanda bu dini yeryüzünde üstün bir din kılma gibi bir amacı da misyon edinmiştir. Ancak Reform hareketi ile Protestanlık mezhebinin de gözle görülür biçimde yükselmesiyle misyonerlik faaliyetleri içinde de kırılmalar yaşanmış ve hatta mezhepsel yönden misyonerliğe bakış farklılık göstermeye başlamıştır. Bu tarihe kadar daha çok Katolik Hristiyan ve Ortodoks Hristiyanlığı inancı üzerinden işlenen misyonerlik dizgesi Protestanlıkla birlikte mutlak olan daha çok çalışma ve hak ediş prensibine bağlı olarak kısmen ve Protestanlığa has biçimde değişime de uğramıştır. Ancak Katolik ve Ortodoksluktaki misyoner anlatısı da korunmuş olup varlığını sürdürmüştür.

2.3. Osmanlı Topraklarında İlk Misyoner Faaliyetleri ve Yansımaları

Osmanlı özelinde dini şekilde kamufle olmuş misyonerlik faaliyetlerinin başladığı dönem Kanuni Sultan Süleyman dönemidir. Bu dönemde en bilinenlerden Cizvit, Fransisken, Dominiken veya Frerler gibi Fransız kökenli Katolik prensibiyle hareket eden tarikatların varlığı kaynaklarda aşikardır. Bu tarikatlar oldukça erken dönemlerde imparatorluk topraklarında açtığı kilise ve eğitim kurumları (St. Joseph, St. Michel, St. Benoit, St Louis, Notre Dame De Louis) aracılığıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun azınlıklara tanıdığı kapitülasyonları da fırsat bilerek misyoner faaliyetleri din ve eğitim kisvesi altında sürdürmüşlerdir. Tamamı Fransız kökenli bu tarikatlar Osmanlı topraklarında erken dönem misyoner faaliyetlerin Fransızlar tarafından sürdürüldüğünün en önemli kanıtıdır. İlerleyen yüzyıllarda ise Osmanlı topraklarında faaliyete geçecek olan İngiliz ve Amerikan teşkilatları da Osmanlı topraklarında önemli kurum ve kuruluşlar açarak varlıklarını sağlamlaştıracaktır.

Bahsi geçen Fransız kökenli bu tarikatlar aynı zamanda Osmanlı topraklarındaki azınlık Katoliklerin hamisi olma çabasına da girişecektir. Söz konusu kiliselerden St. Antuan Basilikası'na ait yazılı argümanında (broşür) Fransiskenlerin 1221 yılında İstanbul'a yerleştikleri ve 1230'lar'da Galata civarında kiliseler inşa etmeye başladığından bahsetmektedir. Ayrıca bu kilisenin 1639'daki yangına kadar 350 yıl restore edilmeksizin ayakta kaldığı dile getirilmiştir. Fransız konsoloslarından destek alan bu tarikatlar serbest ayin düzenleme haklarını kilise ve okul sayılarını artırma konusunda da limit tanımadan sürdürmüştür. Zaman zaman da olsa kilise yahut okul açmak isteyen Fransız menşeili bazı tarikatlara Osmanlı hükümeti nüfus yetersizliğini bahane ederek müsaade etmemiştir. Ancak Fransız İhtilali'nin giderek etkisini artırdığı Osmanlı topraklarında ihtilalin birinci asrı devirmesine yakın Fransız tarikat kökenli okul sayısı 70'in üzerine çıkmıştır. Gerek Tanzimat gerek Islahat Fermanları ile Gayri Müslimlerin elde ettiği haklar başat açıdan Fransız beraberindeyse İngiliz ve Amerikan olmak üzere Batı kökenli misyoner teşkilatlarını harekete geçirmiştir. Halihazırda değerlendirdiğimiz Fransız tarikatları dışında 19. yüzyıl başlarına doğru dünya geneli ve Osmanlı ülkesinde Sanayi Devrimi ve sosyal değişime bağlı olarak kurulacak olan İngiliz ve Amerikan misyoner komisyonları Osmanlı Devleti'ni "hasta adam" olarak lanse edecek olup

imparatorluğu misyonerlik kadar emperyalizm adına da büyük bir fırsat olarak görmeye başlayacaktır. Bilhassa İngiliz destekli Amerikan sermayedar misyonerler Osmanlı topraklarında yaşayan Bulgar, Arnavut, Boşnak, Ermeni, Arap gibi milletleri kolayca Hristiyanlaştırma ve ticari, siyasi, kültürel yönden asimile edebilme yolunda adımlar atacaktır. Hatta Osmanlı topraklarına ayak basan ilk misyonerlerden olan Levi Parsons ve Amerikan ilahiyatçılarından (Aksu, 2015). İncrease Mather kaleme aldıkları yazılarda 17. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla Fransız-Osmanlı yakınlaşması sonrası Katolik-Müslüman ittifakının parçalanması gerektiğinden sıkça söz etmişlerdir. Başlangıçta dini misyon adı altında hareket eden bu teşkilatlar ayrıca maddi yönden Osmanlı gibi çöküşte olan doğulu toplumlar üzerinden sosyal ve ekonomik kazançlar elde etme maksadıyla kapitalizm, liberalizm ve emperyalizm gibi uzun vadeli planları uygulamak adına misyonerliği kamufle olmuş bir görünüme kavuşturma ve emperyalizm adına ana kaynak ve dayanak oluşturma yoluna başvurmuşlardır.

14. yüzyılda Papa tarafından İstanbul'a gönderilen Fransız Cizvitler burada teşkilatlanarak St. Benoit kilisesi etrafında birleşmiştir. Cizvit tarikatı Osmanlı topraklarında İstanbul başta olmak üzere İzmir, Halep, Mısır Kıbrıs vilayetlerinde faaliyetlere başlamış, ilk olarak Hıristiyanlık dini ve Katolik mezhebini Ortadoğu, Anadolu ve Balkanlarda kurdukları matbaalar aracılığı ile topluma enjekte etmeye çalışmıştır. Kaynaklarda gizlilik esasına çok önem veren bir tarikat olarak bahsedilen Cizvitler kritik olan her bölgede bir "tarikat reisi", üniversitelerde ise ders veren yüksek dereceli "rektör" rahipler görevlendirmiştir (Mutlu, 2021). Cizvitlerin içerisine Capucin tarikatı rahipleri de katılmıştır. Kozmopolit bir yapıya bürünen tarikat var olan misyoner faaliyetlerinden ziyade Aziz İgnatius tarafından kaleme alınan "Constitutions" (Kurallar) adlı kitaba bağlı kalarak "ilahi irade" ve "rızaya ulaşma" gibi anlatılar etrafında birleşerek Papa'nın da bir hayli dikkatini çekecektir. İlerleyen süre zarfında Katolik kilisesinin beslenmeye ve desteğe muhtaç bir "Karşıt Reform" kozu olarak müritler kazanacaktır. Fransız misyonerler 16. yy. dahil (Kanuni döneminde) elde ettiği kapitülasyonların sekteye uğradığı dönemlerde de kendi emellerine göre kararlar alarak misyoner faaliyetleri sürdürmüştür. III. Murat döneminde dahi açılan pek çok kilise, okul Osmanlı'da misyonerlik çalışmalarını

desteklemeye devam etmiştir. Sadece Fransız misyonerlerinin faaliyetleri etkisinde kalmayan Osmanlı topraklarında diğer yandan İngiliz ve Amerikan misyonerler faaliyetlere başlamıştır. Çıkarları doğrultusunda hareket etmeye devam eden misyonerler ve Batı dünyası 1815 Viyana Kongresi doğrultusunda adeta köşe kapmaca oynamış, Osmanlı topraklarında hem emperyalist bir yaklaşım sergilemiş hem de misyoner istasyonlarını aktif tutmaya devam etmiştir.

19. yüzyılda Osmanlı vilayetlerinde basın gücünü kullanmaya başlamış, matbaalar vasıtasıyla İncil çevirileri dağıtarak Ermeni, Bulgar, Türk vilayetlerinde doktrinlerini yaymaya çalışmıştır. Örneğin: Beyrut merkez olmak üzere Amerikan misyonerler 1841 ve 1842'de bölgede bir Amerikan Matbaası kurmuştur. Yine 1853'te Katolik Hristiyan Cizvitler Beyrut'ta İseviye (Yesuiye) matbaasını açmıştır.

"İseviyet" kelimesi de sözlükte Hz. İsa ile ilgili, Hıristiyanlık ile ilgili manasında kullanılmıştır. Açılan matbaalarda dini yayınların yanı sıra Osmanlı'daki azınlık okullarına kaynak kitaplar da basılarak dağıtılmıştır. Öte yandan Batı, Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerini siyasal ve dini bir zemine oturtarak Osmanlı hükümetine azınlık hakları hususunda siyasi baskılar yapmış ve özellikle kalabalık Osmanlı toplumunda ticari ve dini önemli unsurlar olan Ermeni, Arap ve Yahudi toplumları üzerinden bir diaspora algısı yaratmak bunun için lobiler kurmak üzere harekete geçmiştir. Osmanlı Devleti açısından ise tüm bu baskı ortamı ile Tanzimat Fermanı'na kadar gidecek olan sürecin inşa edilmesi ve misyonerlerin bu konuda rol oynamaya başlaması dikkatlerden kaçmamıştır. Misyonerlik tanımı yaparken de sıkça belirttiğimiz üzere salt siyasi şekilde odaklanmayıp ekonomik, ticari faaliyetler ile de desteklenecek olan misyoner faaliyetlerini ticari açıdan da değerlendirmemiz gerekecektir. Osmanlı İmparatorluğu özelinde bir diğer önemli gelişme 1827'de Navarin'de Osmanlı donanmasının yakılması sonrası ABD ile 1830'da imzalanan Ticaret ve Seyri Sefain Antlaşması olmuştur. Bu antlaşmanın imzalanması iş birliği ve donanmanın yenilenmesi dışında *American Board of Comissioners for Foreign Missions* adlı misyoner Amerikan cemiyetin Osmanlı topraklarındaki girişimlerine kapı açmıştır.

İlk kez bir Osmanlı limanına demir atan Amerikan gemisi Grand Turk 1782 yılında yükünü karaya çıkarmıştır. Amerika'dan ihraç edilen ürünler arasında incir, üzüm, halı, afyon tarzında ürünler göze çarpanlar arasında olmuştur. Amerikan menşeili gemiler en çok İstanbul, İzmir, İskenderiye limanlarını ziyaret rotası olarak belirlemişlerdir. Misyonerler, ticari faaliyetlerle keşfettikleri bölgelerde çalışmalarını daha da artırmış, Osmanlı topraklarında açtıkları okullarda eğitim verilen tüccar ve iş adamları yetiştirerek bu kişileri ileriki zamanlarda bir kâşif, diplomat olarak görmüş, misyon gereği yaşamları boyunca ekonomik açıdan da desteklemiştir. Misyonerler faaliyette bulundukları topraklarda siyasi meselelere de katılarak politik yaklaşımlar sergilemiştir. Bu yaklaşım adına en önemli örneklerden birisi Osmanlı topraklarında Gayri Müslim halkın askerlik vazifesi hususunda olmuştur. Öyle ki misyoner faaliyetler ile nüfuz ettikleri Osmanlı topraklarındaki misyonerler Gayri Müslimlerin askerlik yapmamaları hususunda görüş bildirmiş olup bu husus dönemin önemli meselelerinden birisi haline gelmiştir. Yine dikkat çeken bir başka husus misyonerlerin gittikleri ülkelerde basın faaliyetlerini adeta bir ablukaya alarak iktidar üzerinde oluşturdukları baskılar olmuştur. Her zaman için bir misyoner siyasi krize sebebiyet verebilme yahut bir dış siyasi krizi yönetme hususunda oldukça etkili olma potansiyeli taşımıştır. Bu hususa bir örnek olarak İngiliz diplomat ve gazeteci William Churchill'in Osmanlı ve İngiliz hükümetlerini birbirine düşürecek olan av merasimi esnasında bir Türk çocuğunu yaralama ve ardından çıkan diplomatik kriz ile serbest bırakılması hadisesi verilebilir. Peşi sıra Osmanlı tarihindeki siyasal krizlerin bilhassa 19. yüzyılda aşılamaması göz ardı edilmez bir gerçektir. Tanzimat ve Islahat Fermanlarının birer siyasi istikrarsızlık olarak kalması Meşrutiyet'e geçişe kadar süregelecek olan bir süreci başlatacaksa da Tanzimat döneminin verdiği açıklar pervasız biçimde hareket edecek misyonerlerin hedeflerine her geçen gün daha da ulaşabilmesine imkân sağlamıştır.

2.4. Misyonerlerin 18 ve 19. Yüzyıllarda Kurduğu Komisyonlar, Eğitim Kurumları ve Ünlü Misyonerlerin Faaliyetleri

18 ve 19. yüzyıllarda Sanayi Devrimi'nin getirdiği ekonomik kazançla başta İngiltere, dünya genelinde misyoner komisyonlar kurmaya ve misyonerliği adeta kurumsal bir lobi haline getirmeye başlamıştır. Yine İngiltere'nin desteği ile ABD

tarafından da kurulacak olan misyoner komisyonlar misyonerlik faaliyetlerinde zirveye oynamayı başarmıştır. Misyonerliğin giderek kurumsal bir yapıya bürünmesine binaen London *Missionary Society* (1795), *Church Missionary Society* (1799*), British and Foreign Bible Society* (1804), *ABCFM (American Board Comissioners for Foreign Missions*) *BMS (Baptist Missionary Society) 1813,* adlı İngiliz ve Amerikan ortaklığında kurulan misyoner komisyonları gerek faaliyet alanları gerekse bütçeleri ile dikkatleri üzerlerine çekmiştir. Protestan, Anglikanist ve ağırlıklı olarak Mormon misyonerleri Osmanlı ülkesini adeta çevreleyerek, toprak paylaşımı ve bölge istasyonları denilen misyonlar oluşturmuştur. Örneğin: Balkanlar, Anadolu ve Suriye'de farklı komisyonlar rekabete girişerek nüfuz etmeye çalışmıştır. Bu komisyonlara bağlı olarak görev yapan misyonerler kaleme aldıkları mektuplar ve raporlar halinde vaziyeti komisyonlara bildirmeleri bu faaliyetlerin kaynağına inmemizi sağlamıştır.

ABD'nin Massachusetts merkezli Williams Koleji mezunlarının bir araya gelmesiyle 1810 tarihinde kurulan ABCFM *American Board Comissioners for Foreign Missions)* ilerleyen süreçte Protestan batılı misyonerlerin aktif bir şekilde faaliyet alanı bulacak olan bir komisyonu olup, dünya çapında bir üne kavuşmuştur. Komisyonun kuruluşundaki desteği sağlayanlar arasında modern misyonerliğin kurucularından Hindistan'da 1761'de başlayan sömürgecilik ve Hint dillerine çevrilen İncil'in yaygınlaşmasını sağlayan İngiliz kökenli William Carey ismi de geçecektir.

2.4.1. ABCFM (American Board Comissioners for Foreign Missions)

ABCFM (American Board Comissioners For Foreign Mission) adlı Amerikan misyoner komisyonu ilk olarak 1820'lerde Antep'e gönderilen misyoner Thomas Johnson, halkın Protestan misyonerlere tepkilerini ölçmüş ardından Dr. Azarian Smith, Andrew Pratt, Levi Parsons ve Pliny Fisk gibi misyonerler Osmanlı topraklarına yollanmıştır. Komisyon, ekseriyetle görevlendirilen misyonerlerden seyahatleri sonrasında geri bildirim raporları sunmaları talebinde bulunmuştur. Levi Parsons ve Pliny Fisk adlı iki misyoner elçisine verilen talimatlar şu maddelerden oluşmaktadır (Balakian, 2004):

Gideceğiniz ülkede ve ona komşu olan yerlerde yaşayan çeşitli kabileleri ve sınıfları büyük bir dikkatle inceleyeceksiniz. Aklınızdan asla çıkarmamak zorunda olduğunuz iki soru "Ne yapılabilir?" ve "Nasıl yapılabilir?" olmalıdır. Yahudiler için ne yapılabilir? Putperestler, Müslümanlar ve Hıristiyanlar için neler yapılabilir? Filistin, Mısır, Suriye ve Ermenistan'daki insanlar için neler yapılabilir?

Bu ifadeler, misyonerlerin faaliyetlerinde toplumun hassas damarlarını tespit etmek ve buralardan sızmak şeklinde bir faaliyet biçimine sahip oldukları görülmektedir. Günümüzde bu yaklaşımın adı "toplum mühendisliği" olarak zikredilir olmakla birlikte gelişen yöntem ve tekniklerle yaklaşımlar da farklılaşmış ve misyonerlik altında din kardeşliği maskesiyle başlayan Amerikan sömürge hareketinin günümüzdeki adı "demokrasiyi yayma" olarak değişmiş ve özellikle Müslüman toplumlarda Protestanlığın yayılma zemini bulamamasından ötürü bu ülkelerde demokrasi inşa etme maskesi kullanılır olmuştur.

2.4.2. Diğer misyoner komisyonları

Osmanlı özelinde Ermeni misyonunu kuracak olan İngiliz-Amerikan misyoner ortaklığı Hindistan'da ve Amerika'nın yerlileri Kızılderililer üzerinde uygulanan olan Evanjelizasyon (Hristiyanlaştırma) ile ön plana çıkan bu çalışmanın bir benzerini de Osmanlı topraklarında da uygulamaya çalışmış, 1799 tarihli İngiliz-Osmanlı ticari antlaşmasını fırsata çevirecek olan *Church Missionary Society, London Jews Society* gibi İngiliz misyoner komisyonları da geniş Osmanlı topraklarında Malta Adası ve Ortadoğu'ya yönelik faaliyetlerini artırmıştır. Misyonerlerin Ortadoğu adına faaliyetlerinde en dikkat çeken husus ise kökeni henüz 15. yüzyıla dayanan "Kingdom of God" *(Tanrının Krallığı)* projesinin temelini oluşturmak şeklinde ifade edilecektir. Misyoner komisyonlarının finans kaynağını da yine batılı emperyalistler (bürokrat, iş adamı, ruhbanlar) üstlenmiştir. Kapitalizm ve Emperyalizm yayılması adına ise Amerikan-İngiliz ortaklığında kurulan komisyonlar arasındaki sıkı bağ gözlerden kaçmamıştır.

Sermaye açısından en ufak bir endişe taşımayan misyonerler Osmanlı ülkesinde kiliseler, okullar, sağlık kurumları (dispanser, hastane) ve yetimhaneler açmak, Osmanlı ülkesinde henüz hiç uygulanmamış spor faaliyetleri düzenlemek

spor, jimnastik, bale, Fransız bowlingi okulları açarak gençlere daha fazla nüfuz edebilmek, spor programları yansıra ders programlarına ek olarak İncil okuma seansları düzenlemek, hasta ve düşkün kimseleri hastanelerde tedavi ederken misyona katabilmek, görme engeli bulunan küçük yaştaki hastalar için dahi açılan eğitim kurumlarında haftada birer saat İncil okuma dersleri düzenlenmesi Anadolu'daki misyonun temel prensiplerini oluşturmuştur.

2.5. Öncü Misyonerler

2.5.1. Willam Carey (1761-1834)

1761' de İngiltere'nin Northamptionshire bölgesinde bir ayakkabı ustasının çocuğu olarak dünyaya gelen William Carey çocukluk yıllarını bu bölgenin misyonerlerinden olan babası ile Anglikan Kilisesi'nde geçirmiştir. Doğa bilimleri ve dil çevirileri hususunda çalışkan bir genç olması gençlik yıllarında kiliseye bağlı bir tarikat tarafından keşfedilmesini sağlamıştır. 1783 yılından Baptistliği kabul ederek Moulton köyünde ekonomik kazanç sağlamak adına öğretmenlik yapmıştır. Öğretmenlik görevini yürüttüğü gençlik yıllarında Amerikan yerlisi misyonerlerin Anglikan Kilisesi'ne yazdıkları mektupları okuyarak misyonerlik ve Hristiyan kültürüne uyum sağlamış ve Kalvinistlerle çeşitli tartışmalara girişmiştir. Bu tartışmalar sırasında teslis inancının üçüncü aşaması olan Kutsal Ruh'u, ibadet ve tövbe hususunda eleştirince vaizlerden tepkiler almış ancak bu eleştirisini yaşamının sonuna kadar sürdürmüştür. 1789'dan itibaren tam zamanlı bir papaz olarak görev yapmaya başlayan Carey kafirlerin ve putperestlerin dönüştürülmesi adına "Kafirlerin Dönüştürülmesi İçin Araçlar Kullanmak ve Hristiyanların Yükümlülüklerine İlişkin Bir Soruşturma" adındaki eseri kaleme almıştır. Bu eser daha sonra İngiltere'de misyonerliği üstlenen Evanjelik Hristiyanlığa bağlı *British Missonary Society (Büyük Britanya Baptist Birliği)*'nin referans kitabı olmuştur.

Çalışmalarında özellikle gençlik yıllarında başarılı olduğu dil ve çevirmenlik konularına yönelmiştir. Fransızca, İbranice, İtalyanca, Felemenkçe öğrenerek eserlerini bu dillere de çevirmiş ve bu sayede taraftar kazanmaya çalışmıştır. Dil ve çeviri yönünden gösterdiği başarılar sonucu "British Missionary Society" tarafından

Hindistan'a gönderilen Carey, Hindistan'ın sömürgeleştirilmesinde etkin rol oynamıştır. Hintçe, Sanskritçe ve Bengalce öğrenen Carey, İncil'i Hint dillerine çevirmiş ve bu sayede Hindistan'da Hristiyanlığı yerleştiren ilk kişilerden biri olmuştur.

Misyonerliğin hedefinde olan genç gruplara etki edebilmek adına 1818 yılında Hindistan'da "Serampore İlahiyat Koleji (Serampore College)" açarak bu okulun müdürlüğü görevini yürütmüş ve yine Hindistan'da İncil'i tam 42 dile çevirerek dağıtılmasını sağlamıştır.

2.5.2. Pliny Fisk ve Levi Parsons (1819-1825)

Amerika bağımsızlığını ilan edişine müteakip dünyanın hemen her noktasına misyonerler yollamıştır. Osmanlı topraklarına ilk etapta gönderilen misyonerler halkın tepkisini alsa da ilerleyen süreçte kendilerini kamufle ederek toplumun gündelik yaşamına sızmayı başarmışlardır. Görev alanı Osmanlı toprakları olan bu misyonerlere biçilen temel misyon ise yozlaşan Hristiyanlar, Yahudiler ve kafirleşen Müslümanların yeniden doğru yola çekilmesi olarak belirlenmiştir. Misyonerlerin resmi yayın organı "The Missionary Herald*"* Dergisi ise Amerikan kiliselerine sıkça finans desteği çağrısı yapmıştır. Misyonerlerin görevlerinden birisi de gidecekleri ülkede konuşulan dilleri öğrenmek olmuştur. Bu hususta *ABCFM* adına Protestanlığı Ermeniler arasında yaymak için görevlendirilen Pliny Fisk ve Levi Parsons adındaki iki misyoner yaklaşık altı ay boyunca Sakız Adası'nda dil eğitimi almıştır. Türkçe, Ermenice, Arapça, Bulgarca gibi dillerde eğitim alan iki misyoner çalışmalarını başlatmak adına buradan Anadolu topraklarına geçmiştir.

Pliny Fisk ve Levi Parsons'un Sakız Adası'ndan sonra ilk ayak bastıkları yer olan İzmir için mektuplarında *"*ahlaki açıdan yozlaşmış*"* bir bölge olarak bahsetmişlerdir. Bu durumun misyonerlik açısından bir kazanım olduğunu düşünen ikili, İzmir'in kurulacak bir misyoner komisyon için merkez olabileceğini kaleme aldıkları mektuplarda dile getirmişlerdir.

Matbaa, çeviri eser ve azınlıkların dillerinde İnciller basan misyoner ikiliden Pliny Fisk, "Kutsal Kitap Dağıtımı*"* adı altında Malta Adası'nda İncil dağıttıkları ve

özellikle Ermeniler arasında bu satışların sayısının fazla olduğunu kaleme almıştır *"Şu sıralar Ermeni hacılar çok fazla ve bizim kitaplar onlar arasında hızlı bir şekilde satıldı (Aksu, 2015)."* Seyahatleri sırasında rahatsızlanarak hayatlarını kaybeden Pliny Fisk ve Levi Parsons uzun soluklu olmasa da İstanbul ve Kudüs civarındaki çalışmaları ile dikkat çeken ve görevleri sırasında ölen iki misyoner olarak *ABCFM*'nin tarihine adlarını yazdırmıştır. Sık sık kaleme aldıkları mektuplar misyoner faaliyetleri adına önemli kaynaklar olarak bilinmektedir.

Misyoner faaliyetlerinin en önemli çalışmalarından birisi de ev, okul, hastane gibi sosyal ortamlarda vaazlar vermektir. Kurulan istasyonlar vasıtasıyla toplumun gündelik yaşamına sızarak ev, işyeri, okul, hastane gibi sosyal ortamlarda kamufle olmuş misyonerler İncil ve öğretilerini yaymadan evvel toplumun eğitim seviyesini, okur yazarlık düzeyini analiz etmiştir. Böylece misyonerler dil yahut okuma-yazma öğretmek bahanesiyle çalışmayı sürdürmüştür. Anadolu'da evlere yapılan gezilerde İncil okutularak Hristiyan kültürü toplumun zihnine işlenmek istenmiştir. Bu bağlamda misyonerlerin kurduğu "Ev Misyonerleri Toplumu" (Home Missionary Society) adlı komisyon Maraş'ın Zeytun kazasında yaşayan ve IV. Murat döneminden beri vergi vermekte direnen Ermenileri ayaklandırmak adına faaliyete başlamıştır (Çabuk, 2015). 1867 yılında, Maraş'taki vaaz evine ortalama 135 kişi gelmekteyken, Zeytun'daki vaaz evine ise ortalama 20 kişinin devam ettiği anlaşılmaktadır.

2.5.3. William Godell ve Josiah Brewer (1792-1867)

1792'de ABD'nin Massachusetts eyaletinde doğan ve doktorluk yapan William Godell gençlik yıllarında önce Malta'da misyoner faaliyetlere başlamış daha sonra Beyrut'a geçerek Suriye misyonunun kuruculuğunu üstlenmiştir. 1831 sonrası Osmanlı donanmasının Akdeniz kontrolünü kaybetmesi üzerine İstanbul'a giden Godell burada ise Osmanlı'daki Ermenileri Protestanlaştırmak adına bir komisyon kurmayı başarmıştır. Esas mesleği doktorluk olan Godell tam 43 sene boyunca aktif misyonerlik yapmış, Osmanlı topraklarından tam beş dil öğrenerek ayrılmıştır.

Godell ile Anadolu'da görev yapan misyoner doktorlardan birisi de Josiah Brewer'dir. İkili sağlık alanındaki hünerleri ile Anadolu halkını Hristiyanlaştırmak,

misyonerler tarafından açılan dispanser ve hastanelerde sohbetler düzenleyip, İncil okuma seansları, vaazlar ve telkinler ile halkın dikkatini çekmeye çalışmışlardır. Godell gibi bir doktor olan Josiah Brewer'in anne ve babası Osmanlı topraklarında İzmir'de Yunanlar adına bir misyoner okulu işletmiştir. İzmir'de doğmasına karşın gençlik yıllarında eğitim amacıyla ABD'ye giden Brewer, Yale Koleji'nden mezun olmuştur. Brewer, dönemin Amerikalı Protestan bakanı Theodore Dwight Woolsey'in fikirlerinden etkilenerek Doktor Goodell ile Anadolu'da Ermenilerin Protestanlaştırılması misyonuna katılmıştır.

Bilindiği gibi misyonerler için topluma her an daha yakın olmak oldukça önem arz etmiştir. William Godell'in kendisi gibi bir misyoner olan eşi bayan Godell'de yapılan ev toplantılarında kadınlar için görevlendirilen kadın vaizlerin başında gelmektedir. Bayan Godell, Anadolu ve bilhassa Arap Yarımadası'nda görevli vaizler okuma yazma konusunda geride kalan Müslüman kadınlara verdikleri eğitimi daha sonradan kaleme aldıkları raporlarda sıklıkla dile getirmiş, eskiye nazaran okuma yazma bilmeyen kadınların artık birer satır İncil okuyabildiklerini bölge sorumlusu eşi Godell'e mektuplarla merkez komisyonlara bildirmiştir.

2.5.4. Harrison Gray Otis Dwight (1830-1832)

Harrison Gray Otis Dwight, İngiltere'den ABD'ye göç eden bir ailenin çocuğu olarak 1803 yılında Massachusetts eyaletinde dünyaya gelmiştir. Saf Hristiyanlığı savunan Püritenlerin yoğun olarak yaşadığı Massachusetts'te dindar bir çevrede yetişmiştir. Püritenlere göre misyonerlik görevden ziyade mecburiyettir. 15 yaşında Presbiteryen Kilisesine kaydolan Dwight, 1825'te Hamilton Üniversitesi'nden mezun olmasıyla misyonerlik faaliyetlerine girişmiştir. Hayatını Protestanlığa adayan Dwight, İncil'i Ermenice 'ye çeviren ekipte yer almıştır.

Osmanlı ülkesinde yaşayan Ermeni toplumunu çeviri eserler vasıtası ile ABD ve dünyaya ilk tanıtan kişi olması hasebiyle bazı tarihçiler kendisine *"Ermenilerin Babası"* lakabını takmıştır.

1829 yılında ABCFM tarafından görevlendirilen Dwight, deniz yolu üzerinden Malta Adası ve daha sonra İstanbul'u ziyaret ederek burada Ermenileri

incelemek adına çıkacağı Doğu Misyonunun hazırlıklarını yapmıştır. Daha sonra bir başka misyoner Eli Smith'le birlikte Kafkasya ve İran'ı ziyaret ederek ABCFM'ye çeşitli raporlar sunmuştur. Dwight'ın temelini attığı Ermeni misyonu neticesinde 42 kilise, 600 üye, 12 papaz, 43 yerli vaiz, 34 dini öğretici ve 55 öğretmen Ermeni misyonu adına çalışmalara katılmıştır. 1862 yılında bir tren kazasında hayatını kaybeden Dwight en başarılı misyonerlerden biri olarak hala anılmaktadır.

2.6. Anadolu'da Misyoner Yatırımları (Okullar, Hastaneler, Spor Aktiviteleri)

Osmanlı Devleti'nde 1867 yılında çıkarılan "Teba'a-i Ecnebiyyenin Emlake Mutasarrıf Olmaları Hakkında Kanun" (Yabancı Halkın Emlak Edinebilme Yasası"nı takiben yabancı misyonerlerin emlak alım satımı hız kazanmıştır. Hassaten Suriye, Filistin ve Hicaz Demiryolu çevresinde emlak alımlarında padişah izni aranırken diğer bölgelerde herhangi bir denetim olmaması karşısında hızlı aksiyon alan yabancı misyonerler kurum ve kuruluşlar açmaya ve Anadolu'daki nüfuzlarını artırmaya devam etmiştir.

Liyakat sahibi misyonerler özellikle sağlık ve eğitim alanlarında görevlendirdikleri doktorlar ve öğretmenleri Anadolu topraklarına göndermiştir. Örnek olarak ABCFM komisyonuna bağlı bir doktor olan Atkinson, Osmanlı hükümetine başvuru yaparak altı dönümlük bir arazi tahsis edilmesi talebini iletmiş, olumlu cevap alması sonrasında Harput'ta "Annie Tracy Riggs Hospital" adlı bir hastane inşa ederek Türk ve Ermeni hastalara muayeneleri esnasında kendilerine vaazlar ve telkinlerde bulunmuştur. Atkinson'un Elazığ'da açtığı hastanenin dışında Konya ve Diyarbakır'da açılan Amerikan hastaneleri sağlık alanında yapılan yatırımlar olarak dikkat çekmiştir.

Öte yandan misyonerler sportif faaliyetlerin gençleri etkilediğini henüz açtıkları yabancı kolejlerde tecrübe etmiştir. Özellikle çocuklar ve gençlerin ilgisini çekmek amacıyla açılan spor salonları vasıtası ile misyoner faaliyetleri sürdürülmüştür. İlk etapta her ne kadar açılan Amerikan kolejlerinin bahçe katlarına spor salonları inşa edilse de bu kurumlarda bir süre sonra misyon için yetersiz olarak

görülmüştür. Böyle bir durum karşısında misyonerler gençlerin ilgisini çekecek olan hususların en başında gelen sporu adeta bir yatırım aracı olarak görüp Anadolu özelinde jimnastik, bowling, aerobik eğitimi vermek adına kurumlar açarak gençlerin daha fazla dikkatini çekmeye çalışmıştır. Misyoner faaliyetleri cinsiyet odaklı kalmayıp 1894' de Merzifon'daki Yatılı Kızlar okulunda dikiş, nakış gibi sanatların yanı sıra ders programına müzikli jimnastik, bale vs. tarzda sportif faaliyetler de eklenerek kız çocukları adına da eğitime ilgi artırılmaya çalışılmıştır. Evlerde okuma yazma öğretme bahanesiyle ve bu çalışmalarda kadın misyonerlerden istifade etmiştir. Urfa'da açılan Görme Engelliler Okulunda da kabartma kitaplar vasıtasıyla erkek öğrencilere İncil okutularak Hristiyan kültürü ve dini yayılmaya çalışılmıştır. 1882'de İzmir Basmane'deki Amerikan Koleji tadilat edilerek bahçesine bir ek spor salonu açılmıştır. Bu sportif faaliyetler ayrıca yurtdışından getirilen pek çok İngiliz, Fransız, Amerikan kökenli spor öğretmenleri ile yürütülmüştür.

Osmanlı ülkesinde gençler özelinde misyoner faaliyetlerinde zirveye ulaşan örgütlerden birisi "Genç Hıristiyanlar Birliği Örgütü" *(*Young Man Christian Association*)*'dür. 1844'te Londra'da kurulan bu örgüt ABCFM misyoner komisyonunun bir uzantısı vaziyetindedir. Örgütün öncelikli amacı gençler arasında İncil ve öğretilerini yaymak ve yaşatmaktır Buna bağlı olarak kullandıkları sembolde dikkati çeken üçgen motifi, akıl, beden ve ruhu simgelemiştir (Hopkins vd., 2010: 163). Amerika'da misyonunu *"*Gençleri İsa'nın saltanatına tevsi etmek*"* şeklinde ifade eden örgüt Osmanlı ülkesindeki çalışmalarını tenis, jimnastik, dil eğitimi ve konferanslar olarak lanse etmiştir. Örgütün katkılarıyla Kayseri Talas'ta bir jimnastik okulu açılmıştır. Sayıları bir hayli yükselen misyoner kurumları dönemin önemli dergilerinden Sebilürreşad'da şu dille eleştirilmiştir. "İşgalciler Osmanlı topraklarına geldiğinde kendi memleketlerine gelmiş gibi olmuşlardır. Çünkü Gayri Müslim okullarında ve YMCA şubelerinde Hıristiyan ahlakıyla yetişen ve ruhlarında İslam husumeti yerleşmiş önemli bir zümre bulmuşlardır*"* (Özer, 2020).

Misyonerlerin eğitim, sağlık ve spor alanlarında yaptıkları bu yatırımdan daha fazlasını kazandıklarını iddia eden ve bir dönem American Board misyoner teşkilatının başkanlığını yapan James Barton'ın 1908 yılında kaleme aldığı eserde misyonerlerin Anadolu'da kurdukları eğitim kurumlarında yetişen öğrencilerin

gelecekte misyonerlik adına yapacakları hizmetin ne kadar değerli olduğundan şu sözleriyle bahsetmiştir.

> "Türkiye'deki eğitim kurumları bu ülkenin insanlarını yaşam, düşünce, adet ve alışkanlıklarını yeniden biçimlendirme de önemli bir güçtür. Bu okullardan mezun olan erkek ve kadınlar bilgi isteyen mesleklerde olduğu gibi iş ve ticarette de ön sıralarda yer almıştır. Misyoner okullarının eski öğrencilerinin büyük bir kısmı şimdi Avrupa ve Amerika'nın varlıklı tüccar ve iş adamlarıdır. Modern düşünceli bu adamlar aracılığı ile fabrikalarımızın ürünleri ve batının makineleri doğunun bu bölümüne artan oranda girebiliyor, bunun karşılığında Türkiye'nin ürünleri bize ulaşabiliyor. Sık sık ifade edildiği gibi Türkiye'deki Amerikan kolejlerini kurmak ve desteklemek için Amerika'dan gönderilen paranın, bu ülkeyle artan ticaret sayesinde yüklü faiziyle birlikte fazlasıyla geri alındığını söylemek doğru olacaktır."

Aradan geçen süre zarfında özellikle siyasi, ekonomik, sosyal alanlarda yaşanan krizlerin altında azınlık okullarının etkisi olduğunu düşünen Osmanlı devlet adamları 1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi adıyla çıkarılan kanunla yabancı okullarında birtakım düzenlemeler gerçekleştirerek, Gayri Müslim azınlıklar adına bu okulları için 129. maddeyi devreye sokmuş ve bu okulları her açıdan kontrol altında tutmak istemiştir. 1856'da Islahat Fermanı ile yabancı okulların ruhsat işlemleri ve masraflarının bağlı oldukları vakıflarca karşılanması kararı alınarak Avrupalı devletlerin imparatorluğun iç işlerine müdahalesi azaltılmak istenmiş, 1869 tarihli Maarif Nizamnamesi'nin muhtevasına göre bu okullarda eğitim verecek personelin Maarif Nezareti tarafından verilmiş bir diplomaya sahip olması ve bu okullarda kanunlara aykırı derslerin işlenmemesi, ders kitaplarının da Maarif Nezareti tarafından seçilmesi gibi kanunlar belirtilmiştir. Ayrıca okulların ruhsat alabilmek için Maarif Nezareti'ne başvurmaları gerektiği vurgulanmıştır.

Misyonerlerin Anadolu'ya yönelik yatırımları 19. yy. boyunca artarak sürmüştür. Henüz 1830'larda açılacak olan *Maraş Merkezi Türkiye Kız Koleji (Central Turkey College for Girls), Urfa Kız Okulu (Urfa Girls's School), Adana Kız Okulu (Adana Girls' Seminary), Bitlis Kız Lisesi (Bitlis The Girls' High School-Mount Holyoke Seminary), Erzurum Kız Amerikan Okulu (Erzurum Girls' American School), Bursa Amerikan Kız Koleji (Bursa American Girls' College) Adapazarı Amerikan Kız Okulu (Adapazarı American Girls' High School), Merzifon Kız Yatılı Okulu (Marsovan The Girls' Boarding School), Haçin (Saimbeyli) Kız Okulu (Hadjin*

Girls's School), Talas Kız Yatılı Okulu (Talas Girls' Boarding School), Mardin Kız Okulu (Mardin Girls' School) olmak üzere birçok kız okulu inşa edilerek kız çocuklarına yönelik politikalara da hız verilmiştir. Misyonerlerin açtığı kurumlarda eğitim dışında yürüttüğü faaliyetler daha hızlı bir şekilde hedeflerine ulaşmalarını sağlamıştır (Taşkın, 2020)

2.7. Anadolu'da Misyonerlik Yarışı ve Mormon Kilisesi

Anadolu'daki misyonerlik yarışına geriden sonradan dahil olan ve farklı bir bakış açısı getiren Mormon Kilisesi'nin temelleri 1830 yılında ABD'de Joseph Smith öncülüğünde atılmıştır. İsa Mesih merkezli bir anlayışı ile hareket etse de Mormonlar kendilerini diğer mezheplerden ayrı ve en doğru yolda olan kilise biçiminde tanımlamışlardır. Öyle ki Mormonlara göre Protestan, Ortodoks ve Katolikler delalet içerisindedir. Mormonlar kendilerini doğru yoldan giden son Hristiyanlar ve *Son Gün Azizleri* olarak tanıtmışlardır.

Eskatolojik değerlere önem veren Mormon Kilisesi de yeryüzünde meydana gelecek *Armagedon Savaşı* ile *Arz-ı Mevud* (Yahudilere Vaadedilmiş Topraklar)*'ın*, yanısıra Amerika topraklarının da ele geçirilerek *Tanrı'nın Krallığı'nın* kurulacağına inanmış ve bu uğurda misyonerlik faaliyetlerini sürdürmüştür. Ancak Anadolu'daki misyonerlik yarışına geç başlayan Mormonlar, katıldıkları bir Ermeni cenazesinde okudukları Mormon Kitabı üzerine tepki almışlardır. Kendilerine taşlarla yapılan saldırılar karşısında Müslüman Türklerin olayları yatıştırmaya çalışması Türklere karşı bir sempati duymalarına sebebiyet vermiştir. Aradan geçen zaman içerisinde Mormonlar diğer misyoner komisyonları kadar erken harekete geçememeleri üzerine Ermeni toplumu özelinde diğerleri kadar olmasa da inşa ettikleri fikirler ile taraftar kazanmışlardır (Işık, 2006).

3. AMERİKAN MİSYONERLERİN OSMANLI TOPRAKLARINA GİRİŞLERİ VE ERMENİLERE YÖNELİK FAALİYETLERİ

Daha önce de değinildiği üzere Fransız İhtilali ile birlikte çok uluslu İmparatorluklarda parçalanma dönemi başlamış ve ihtilalin ulusların bağımsızlığı retoriğine bağlı olarak Avrupa'da, Balkanlar'da ve nihayetinden Osmanlı topraklarında ayaklanmalar baş göstermiştir. Ulus olma çabası gösteren veya buna müsait olup ancak imparatorluğa bağlı kalan milletler de Batı emperyalizmi açısından sömürge düzeni kurmak için etkin birer araç olarak görülmüş ve bunun için emperyalist devletler harekete geçmişlerdir. İmparatorluk içerisindeki azınlıkların bağımsızlık, millet hakları, dil, din gibi unsurlarını ön plana çıkaran ve bunların kısıtlandığını empoze ederek bağımsızlık fikrini ve buna bağlı olarak başkaldırıyı teşvik eden emperyalist devletler nihai noktada süreci silahlı başkaldırı ve iç savaşa kadar götürmüştür. 19. yüzyılda bu sürecin Truva atları olan misyoner kurumlar din hizmetleri, sağlık ve eğitim hizmetleri maskesiyle imparatorluk sınırlarına sızmış ve azınlıklara nüfuz etmişlerdir. Üç kıtada milyonlarca kilometrekare toprağa sahip olan Osmanlı'nın zengin kaynakları Avrupalı ve Batılı emperyalistlerin odağına oturmuş ve Osmanlı'yı paylaşma çabaları başlatılmıştır.

Henüz genç bir devlet olan Amerika'nın ise dış politikada benimsediği ve deklare ettiği Monroe Doktrinine bağlı olarak Avrupalı devletlerle bu paylaşımda bir çatışmaya giremeyecek ve çatışmasız bir yöntemle Osmanlı topraklarına nüfuz etmesi gerekecektir. Çatışmasızlık çabasının ardında yatan amaçlar hem Avrupalı emperyalistleri kendi kaynaklarından uzak tutmak hem de Osmanlı'nın zenginliklerinden sonuna kadar yararlanabilmektir. Bu da ancak Monroe Doktrini esaslarına bağlı kalmakla mümkün olmuştur ve bu bağlamda Amerika, Osmanlı topraklarına kendi misyonerleri ve kurumları ile sızarak paylaşım hareketine dahil olmuştur (Ortaylı, 1981: 86). Diğer taraftan Amerika, misyonerler aracılığıyla izlediği bu yolla Avrupalı emperyalistler gibi doğrudan saldırı politikaları gütmemiş,

tacirleri ve misyonerleri ile barışçıl bir görünüm altında bu niyetlerini gerçekleştirebilmiştir (Armaoğlu, 1991).

Amerikan iktisadi emperyalizmi, Osmanlı topraklarındaki emellerine ulaşmasında en büyük silahı olan bu politikasına bağlı kalmış ve misyonerler bu emperyalist politikaları Anadolu'ya getirerek Osmanlı'yı parçalayabilecek bir silah olarak kullanmıştır. Bu durum misyonerliğin gerçek yüzünün de bir göstergesidir (Erhan, 2015).

Amerikan Misyonerlerin Anadolu'ya gelişlerinin en önemli sebebi Osmanlı topraklarının jeostratejik konumu olup bunun yanı sıra Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan yer altı kaynakları bakımından zengin coğrafyalar olmasıydı. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri kömür, bakır, zımpara taşı gibi zengin kaynaklara sahip olmakla birlikte zengin petrol yatakları da bu bölgelerde bulunmaktadır. Bu kaynakların ortaya çıkarılması ve Osmanlı için verimli hale getirilmesi fikri Amerikan tüccarların rolü olup yabancı sermaye yatırımları açısından da bir yol açılmış olmaktadır. Bu yaklaşıma Osmanlı'nın yakın davranmasının temelinde ise dönemin ekonomik ve siyasi şartlarının getirdiği darboğaz yatmaktadır. Tacirlerin Osmanlı ile olan münasebetleri aynı zamanda misyonerleri de beraberlerinde getirmelerine imkan sağlamış ve Amerika bu iki kanalla Osmanlı'nın hayat damarlarını ve zayıf noktalarını tespit ederek kendi menfaatleri ve idealleri doğrultusunda Osmanlı'yı parçalama çabalarını başlatabilmiştir (Tozlu, 1991).

3.1. Amerikan Misyonlarının Anadolu'da Kuruluş ve Yayılım Süreci

Amerikan emperyalizminin Osmanlı topraklarındaki amaçlarının oluşumunun akabinde eyleme geçmeleri ve bu eylemleri gizleyen amaçları da Protestanlığı yaymak olarak ifade edilmiştir. Bu amaçlarının odağında ise dinsizler ve diğer dinlerden olanların ve hatta Hristiyan Katoliklerin de Protestan mezhebini benimsemelerinin sağlanması bulunmaktadır. Ancak, yalnızca Protestanlık değil beraberinde Amerikan kültürü ve yaşam tarzını ve ahlak anlayışını da Protestanlıkla birlikte yayma ve gittikleri coğrafyalara yerleştirme gayretinden ayrılmamışlardır. Buna bağlı olarak Anadolu'ya gelen misyonerler Protestanlığı azınlıklar arasında

yaygınlaştırmanın yanı sıra kültür ve ahlak anlayışlarını da Anadolu topraklarına yerleştirmişlerdir (Kırşehirlioğlu, 1963). Halkı Protestanlığa yönlendirmeyi ise İncil'i okuyanların refah, bolluk ve huzur içinde yaşayacaklarına inandırmakla gerçekleştirmişler, İncil okumayanların fakir ve huzursuz olacaklarına inandırmışlardır (Payaslian, 2003).

1820 yılı itibariyle başlayan Amerika'nın misyonerlikle Anadolu'yu işgali İncil'in mesajını iletmek adı altında hayata geçirilmiş ve işgal günümüzde dahi varlığını devam ettirebilmiştir.

3.1.1. Amerikalı misyonerler Anadolu topraklarında

Amerika, 1819 yılında Osmanlı İmparatorluğunu American Board, programına dâhil etmiştir. Bunun ardından Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren ilk misyonerler olan Pliny Fisk ve Levi Parsons, Boston'dan 3 Kasım'da yola çıkarılmışlardır. Bu misyonerlerin görünürdeki amaçları Osmanlı topraklarındaki Hristiyan topluluklara Protestanlığın mesajlarını getirmek olsa da asıl amaçları Osmanlı topraklarında faaliyet alanları ve emperyalist amaçlara ulaşmanın yollarını araştırmaktı (Erdoğan, 2007). Bu misyonerler Malta üzerinden 14 Ocak 1820'de İzmir'e geçtiler ve buradaki Yunan okullarını ziyaret edip buralarda Yunanca öğrenmek için bir müddet kaldılar. Daha sonra Sakız Adasına geçip kendi yayınlarını çıkarmak için bu okulların matbaalarından faydalanarak aynı yılın sonbaharında İzmir'e döndüler (Öney, 2010).

Bu iki misyoner İzmir'den Boston'a bölgede yaptıkları faaliyetlerin raporlarını mektupla bildirmişlerdir. Bu mektuplarında nüfusa, bölge özelliklerine, toplumsal yaşantıya dair bilgiler vermişlerdir. Bu bilgiler arasında Osmanlı'nın kendi topraklarında yaşayan Hristiyanlara baskı yapmadığını da mektuplarında bildirmişlerdir. Oysa ki isyanların sıklaştığı dönemlerde sıklıkla Hristiyanlara yapılan baskıları içeren propagandalar yapılmış, Amerika'daki Ermeniler kamuoyu oluşturabilmek için bu söylemi sıklıkla dile getirmişlerdir. Dolayısıyla Hristiyan halkın herhangi bir sorunla karşı karşıya olmaması misyonerlerin işlerini zorlaştırmakta, Müslüman ve Gayri Müslim halk arasında sorun oluşturmadan amaçlarına ulaşamayacaklarını bu yüzden daha farklı yaklaşımlar oluşturmaları

gerektiğini düşünmüşlerdir. Bunun yanı sıra İngiliz misyonerlerin İstanbul ve Filistin'deki Yahudi ve Müslüman toplumlara karşı faaliyetler yürüttüklerini bu sebeple Amerikan misyonunun daha fazla çaba harcayarak bölgede etkinliğini tesis etmesi gerektiğini de bildirmişlerdir (Akt. Erdoğan, 2007).

Misyoner Fisk, Ayvalık'ta (Haivali) bulunan ve 1800'de Amerika tarafından kurulan ve yerli Rumlarca desteklenen Yunan kolejini ziyaret etmiş ve kuruluşundan itibaren önemli bir gelişim sergileyen bu okulda bir müddet kalmış ve araştırmalarını buradan devam ettirerek İzmir'e dönerek burada Hollandalı bir tüccarın evinde kalmıştır. Bu dönemde Yunanlılar da bağımsızlık için Osmanlı'ya karşı ayaklanmışlardır. İzmir'de Rum ve Türkler arasında kavgalar yaşanmaya başlamış, toplumda Rumlardan kaynaklı huzursuzluk meydana gelmiş ve ortam gerilmeye başlamıştır. Bu hususlar da yine Fisk'in Boston'a bildirdiği hadiselerden olup aynı zamanda gergin ortam Fisk'in çalışmalarını da zorlaştırmıştır. Bu sırada Yunanlılar bağımsızlıklarını kazanmak için yüzyıllardır egemenliği altında yaşadıkları Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklanmışlardır. İzmir'de bulunan Fisk, Yunan İsyanı boyunca İzmir caddelerinde Rumlar ve Türklerin kavgalarına şahit olmuştur. Yunan isyanı nedeni ile toplumda beliren huzursuzluğu ve İzmir'de okuma yazma oranının düşük olduğunu mektuplarında dile getirmektedir. Bu durum, Fisk'in çalışmalarını zorlaştırmıştır. İzmir'e varışlarından iki yıl sonra 10 Şubat 1822'de Parsons ölünce Fisk yalnız kalmış ve çatışma ortamında faaliyetleri kısıtlandığı için Malta'ya dönmüştür. Ölen Parsons'un yerine görevlendirilen Jonas King ile birlikte 1823'te Mısıra gitmişler ancak burada Şiilerin ve Katolik rahiplerin tepkileri ile karşılaştıklarından fazlaca hareket alanı bulamamışlardır (Stone, 1984: 28-30).. İki misyonerden King buradan ayrılarak Tarsus üzerinden İzmir'e giderken Fisk Beyrut'ta kalmış ve yaptığı çalışmalarla Beyrut'un misyon merkezi olarak belirlenmesine karar vermiştir. Burada yaptığı çalışmalar esnasında Fisk, 23 Ekim 1825'de ölmüştür (Field, 1991).

Aynı dönemde Osmanlı'da iç ve dış sorunların yükselişe geçtiği bir ortam mevcuttu. Yeniçerilerin ayaklanmaları ve buna bağlı olarak II. Mahmud'un 1826 Haziran'ında yeniçeri ocağını lağvetmek için sefer düzenlemesiyle birlikte askeri ve sivil kurumların modernleşmesi süreci başlamış ve Amerika bu süreci Osmanlı'nın

Batılılaştırılması için bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Yenileşme sürecinde Batı tarzı okulların açılması ve kurumların modernleştirilmesi gibi fırsatlar Amerika ve diğer Batılı emperyalistlerce gözden kaçmamış ve böylelikle Osmanlı'nın tüm kademelerine nüfuz edebilmenin yeni bir yolu daha açılmış olmuştur (Stone, 1984: 29). Ancak modernleşme ve yenilikçilik yönündeki bu gelişmeler Müslüman tebaa ile birlikte azınlıklar açısından da yeni bir uyanış konusu olmuş ve beraberinde yönetime karşı tebaadan yeni talepleri de meydana getirmiştir (Erdoğan, 2007).

Bu süreci bir fırsat olarak değerlendiren American Board, Osmanlı topraklarında yeni yerleşim noktaları, istasyonlar ve faaliyet alanları belirlemek için misyonerlerini toplumu ve sosyal yapıyı daha iyi tanımaları adına Osmanlı topraklarının dört bir yanına gezilere göndermiştir. Bu araştırma gezi görevlerinin ilki Elnathan Gridley ve Josiah Brewer'e verilmiş ve bu iki misyoner 26 Aralık 1826'da bu amaçla İzmir'e gelmişlerdir. American Board bu iki misyonerden Gridley, Rumlar, Brewer ise Yahudiler arasında faaliyet göstermişlerdir (Hamlin, 1896). Gridley ilk olarak dil çalışmalarına yönelmiş ve Rumca, Türkçe öğrenmeye başlamıştır. Öğrencilik yıllarında coğrafya derslerinden öğrendiği Erciyes Dağı'nın zirvesine tırmanma kararı almış ve tırmanışta tipiye yakalanarak ölmüştür (Danacıoğlu, 2003).

Bu süreci takiben American Board bölgeye önemli bir çıkarma yapmış ve 1829'da Rufus Anderson'u göndermiştir. Böylelikle Amerika'nın Anadolu topraklarında faaliyetler başlatacağı kesinlik kazanmıştır. Anderson, bölgedeki çalışmalar için yola çıkmış, Ocak 1829'da Malta'ya giderek oradaki misyonerlerle toplantılar düzenleyip burada Beyrut misyonunun tekrar en kısa zamanda açılması, Yunanistan ve Anadolu'daki misyonerlik faaliyetlerine hız kazandırılması gibi kararlar alınmıştır (Kocabaşoğlu, 1991).

American Board, Anadolu'daki keşif gezilerini Eli Smith ve H. G. Otis Dwight ile devam ettirmiş ve bu misyonerler Doğu Anadolu ve İran bölgeleri için görevlendirilmiş, bu bölgelerde yaşayan Kürtler ve Ermenilerle iletişim kurmak amacıyla bölgeye gitmişlerdir. Bölge halkı tarafından tepki görmemek için sakal bırakıp sarık takmışlardır (Danacıoğlu, 2003). İlk olarak Anadolu'da Tokat'ı ziyaret

etmişler ve burada eğitimini rahiplerin verdiği Ermeni okulunu ziyaret etmişlerdir. 13 Haziran'da Tokat'tan ayrılan misyonerler Erzurum'a varmışlar ve Ruslardan daha yeni kurtarılmış olan Erzurum'da daha önce rahip yetiştirmek için kurulmuş olan okul halkın tepkisiyle kapatılmıştır. Bölgede eğitim veren ve 500'den fazla öğrenciye sahip olan Büyük Ermeni Gramer Okulu büyük çoğunlukla erkek öğrencilere ve çok az sayıda Ermeni kız öğrenciye eğitim vermiştir (Stone, 1984).

İki misyoner buradan Kars'a gitmişler ve buradaki Ermenilere eğitim veren ilkokulu ziyaret etmişlerdir. Smith ve Dwight, bugünkü Türkiye sınırlarının ötesinde yer alan Osmanlı topraklarından Nahçivan, Tebriz, Hoy ve Eçmiyazin'e de ziyaretler düzenlemiş ve bu bölgelerdeki Ermeni okullarında da görüşmeler yapmışlardır. Gezilerini İran'a devam ettiren misyonerler buradan Erzurum'a geçmişler ve Erzurum üzerinden Trabzon'a giderek erkek çocuklar için yeni açılmış olan Ermeni okulunu ziyaret ederek raporlar düzenlemiş ve gezilerinin amacı olan bilgiler toplamışlardır (Stone, 1984).

Özellikle misyoner Dwight ve Smith'in yaptıkları inceleme gezisi ile Ermenilere yönelik çalışmalara hız verildi. Bu süreçte misyonerler Osmanlı topraklarında hükümetten aldıkları izin belgesi ile hiçbir engelle karşılaşmadan seyahat edebilmekteydiler. Bu misyonerler Anadolu'nun istedikleri bölgesinde gezilerine ve faaliyetlerine devam ederlerken reform süreci de devam etmekteydi. Sultan II. Mahmud'un ölümünden sonra yerine geçen Sultan Abdülmecit döneminde de reform hareketleri devam etmiş ve yine misyonerler bu süreçte faaliyetlerini aynı biçimde devam ettirebilmişlerdir. Öyle ki İncil'i tercüme edip halka dağıtmışlar, okullarda Protestanlığı yayacak faaliyetler gerçekleştirebilmişlerdir. Dönem dönem karşılaştıkları zorlukların kaynağını ise Roma Katolik Kilisesi ve Rusya'ya dayandırmışlardır. Osmanlı Hükümeti misyonerlere karşı her zaman anlayışlı davranmış ve misyonerlerin faaliyetlerini rahatlıkla gerçekleştirebilmeleri için serbestlik tanımıştır. Ancak, İmparatorluğun sürekli karşı karşıya olduğu çatışma ortamı misyonerlerin kontrolünün ve faaliyetlerine müdahalelerin gerekliliğinin sebebi olsa da bu konuda hükümet çok fazla hassasiyet göstermemiştir. Bu da bölünmenin hızlanmasında misyoner etkisinin bertaraf edilmemiş olmasını beraberinde getirmiştir (Erdoğan, 2007).

Misyonerlerin gezileri neticesinde edindikleri bilgiler ve dönemin gelişmeleri American Board'un stratejik anlamda bazı değişiklikler yapmasını sağlamıştır. Bu dönemde Yunan İsyanı'nın bastırılması, batılılaşma hareketleri, Gülhane Hattı Hümayun'u gibi gelişmeler toplumda bir nebze de olsa sükûnet getirmiş; 1830 Anlaşması ile Osmanlı-Amerika ilişkileri resmiyet kazanmış ve akabinde 2 Mart 1831'de İstanbul'da Amerikan diplomatik temsilciliği açılmıştır. Bu süreçte Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde de yeni gelişmeler yaşanmıştır. Board, İstanbul'da yeni bir misyon kurulmasına karar almış ve ardından 1831 Haizran'ında Malta'dan İstanbul'a getirilen William Goodell Ermenilere yönelik çalışmalar yapmak için harekete geçmiştir. İstanbul'daki Ermenilerle sıkı ilişkiler tesis eden Goodel, Türkçe konuşan Ermeniler ve diğerleri için İncil'in Türkçe ve Ermenice tercümelerini yaparak dağıttı. Bu süreçte Protestan dostu Ermenilerle çalışan Goodel'e bu çalışmaları sürecinde Dwight'da katıldı (Erhan, 2015).

İstanbul'da yaşayan Ermeni rahipler Amerikalı misyonerlerle yakın ilişkiler tesis etmişler ve Ermeni halkının daha iyi eğitim almaları için Amerikalı misyonerlerden yardım talebinde bulunmuşlardır. Bu tür yakınlaşmalar, misyonerlerin faaliyetlerini kolaylaştırmış ve Ermenilerle birlikte faaliyetlerine hem meşruluk hem de ivme kazandırmışlardır. İstanbul misyonunun kurucuları içerisinde yer alan misyonerlerden Goodell, hem iyi bir öğretmen hem de iyi bir yönetici vasıflarına sahipti. Kurdukları okula farklı kaynaklardan destek temin etmekte ve Osmanlı yönetimiyle iyi geçinerek okulun faaliyetlerinin önündeki engelleri kaldırabilmekteydi. Goodell bu süreçteki tüm stratejisini Beyrut'ta bulunduğu dönemlerde tecrübelerinden yola çıkarak düzenlenmiş ve İstanbul'a geldiğinde bunları hayata geçirebilmiştir. Kurulan okul ve eğitim sistemi Osmanlı idarecilerinin de dikkatini çekmiş ve bu okulları yakından inceleyerek[2] eğitim sistematiğini öğrenip kendi okullarında uygulama çabasına yönelmişlerdir. (Stone, 1984).

[2] Doğu'da I. Dünya Savaşı sonrasında yetim kalan tebaanın çocuklarına yönelik çalışmaları ile kuruluş tarihinde adından söz ettiren Kazım Karabekir Paşa'nın "Sarıkamış Çocuklar Kasabası" projesinde Amerikalıların Ermeniler için kurdukları okullardan ilham aldığı bilinmektedir. Kazım Karabekir, yetim çocukları devlet himayesine alarak ilk önce kolordulardaki orduya ait binalarda himaye etmiş ve eğitim programlarını buralarda başlatmıştır. Daha sonra bu eğitim yuvaları gelişerek bölge ve ülke kalkınmasından büyük katkıları olan kimseleri yetiştirmiştir. Kazım Karbekir, Çocuk Davamız adlı eserinden Amerikalıların Ermeni yetimler için açtıkları yetimhaneleri incelediğini ve

3.1.2. Amerikan misyonlarının kuruluşu ve teşkilatlanmaları

Amerikan misyonerler her ne kadar 1820'den itibaren Osmanlı topraklarında faaliyetler yürütmüş olsalar da resmi teşkilatlanmaları 1830'da imzalanmış olan "Seyr-i Sefain ve Ticaret Antlaşması" akabinde mümkün olmuştur (Açıkses, 2003; Kantarcı, 2004). Bu antlaşmayla birlikte iki devlet arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi amaçlanmış ve en önemlisi antlaşmanın birinci maddesiyle Amerika'ya kapitülasyon hakları verilerek Osmanlı topraklarındaki misyonerlerin faaliyetlerini hızlandırmalarının önü açılmıştır (Hurewitz, 1983). Amerikan misyonlarının yapılanmasında ise daha önceki dönemlerde Smith ve Dwight'ın gezilerinden edindikleri bilgiler belirleyici olmuş, faaliyet alanları ve bölgelerin belirlenmesinde bu bilgilerden hareketle bir teşkilatlanmaya gidilmiştir. (White, 2005).

İlk misyoner merkezi İzmir'de kurulmuş ve bu merkez American Board kayıtlarına geçirilmiştir. Bu merkez, İstanbul'daki istasyon kuruluncaya kadar Anadolu'daki en önemli merkez özelliği taşımıştır. Merkez, İzmir'de yaşayan azınlıklar ve Gayri Müslimler açısından önem görmesi itibariyle diğer misyonerlerin de buraya gelmesinde bu önem büyük etki yapmıştır. Bu merkezin kuruluşundan sonra 1831'de kurulan İstanbul İstasyonu, Amerikan misyonerliği için büyük önem taşımaktadır. Nitekim Osmanlı'nın en kozmopolit vilayeti olan İstanbul, çok sayıda Gayri Müslim etnik azınlığı da bünyesinde barındırmakta ve misyonerlik faaliyetlerinin daha verimli yürütülebilmesinde bu azınlıkların yardımları alınabilmektedir. Öte yandan İstanbul, çok dinli ve çok uluslu İmparatorluk yapısı içerisinde tüm dinlerin de merkezi konumundadır. Buradaki istasyon faaliyetlerinde azınlıklardan destek almış ve Osmanlı topraklarının haritalandırılması, bölgesel istihbaratlar gibi pek çok konuda faaliyet göstermişlerdir (Erdoğan, 2007).

Bursa ve Trabzon'daki istasyonların kuruluşuna ise 1834 yılında karar verilmiş ve sonraki yıl buralarda faaliyetler başlatılmıştır. Böylelikle 1835'te Osmanlı topraklarındaki misyoner yapılanma "İstanbul Misyonu" ve "Küçük Asya Misyonu (Ermeni Misyonu)" şeklinde iki misyon şeklinde yapılandırılmıştır.

---

buralardaki eğitim sisteminin olumlu yönlerini geliştirerek kendi Sarıkamış Çocuklar Kasabası projesinde uyguladığını ifade etmektedir. (Karabekir, 2015).

1839'da ise bu iki misyon Türkiye misyonu olarak yeniden şekillendirilmiştir. Aynı yıl Erzurum istasyonu kurulmuş ve 1856'ya gelindiğinde Ermeni misyonu Kuzey ve Güney olarak şekillendirilmiştir. Antep, Antakya, Maraş Güney Ermeni Misyonu'nun görev alanında yer alırken İstanbul, İzmir, Erzurum, Trabzon, Tokat, Kayseri, Sivas, Arapkir'de Kuzey Ermeni Misyonunun görev alanını oluşturmuştur (Açıkses, 2003).

Amerikan misyoner istasyonları Anadolu'da gitgide geniş alanlara dağılan bir yayılma politikası izlenmiş ve istasyonların sayısı arttıkça Türkiye misyonu üç bölgeye ayrılmıştır. Kurulan bu istasyonlar (Kocabaşoğlu, 1991);

> *1848'de Antep, 1850'de Musul, 1853'de Arapkir ve 1854'de Tokat ve Kayseri, 1855'de Maraş, Halep, Sivas ve Harput, 1856'da Urfa, Antakya ve İzmit, 1857'de Musul ve Diyarbakır, 1858'de Mardin, Bitlis ve Edirne, 1863 de Adana istasyonları kuruldu. Bu kadar hızlı genişleme, misyon alanların bölünmesini gerektirdi ve 1860'da Harput'ta yapılan yıllık toplantıda misyon alanları Doğu, Batı ve Merkezi Türkiye Misyonu olmak üzere üç kısma bölündü.*

Bu yeni bölümlemeyle birlikte misyonlar ve kapsadığı iller aşağıdaki şekliyle ifade edilmektedir (Erdoğan, 2007);

> *Batı Türkiye Misyonu, Doğu Türkiye Misyonu, Merkezi Türkiye Misyonu. Batı Türkiye Misyonu, Sofya, Filibe, Eskizagra, İstanbul, İzmir, Bursa, İzmit, Merzifon, Sivas, Kayseri'yi de kapsayan büyük bir alandan meydana geliyordu ve Batı Türkiye Misyonu, Trabzon, Merzifon, Sivas, Kayseri, Bursa, İzmir ve İstanbul istasyonlarından ve bunlara bağlı 107 uç istasyondan oluşmaktaydı . […]1885 yılı itibari ile 21 yıllık süre zarfında Ermenice 2.362.900; Ermenice-Türkçe, 3.817.600 sayfa basılmıştır. Doğu Türkiye Misyonu ise, Ermeni Misyonu'nun kuzey kısmını içine alan Van, Harput, Bitlis, Mardin, Erzurum istasyonlarından meydana gelmektedir. Merkezi Türkiye Misyonu ise, 1860'dan önce ikiye ayrılan Ermeni Misyonu'nun güney kısmını oluşturmaktadır. Bu kısım Antakya, Adana, Maraş, Urfa, Antep, Halep ve Tarsus istasyonlarını kapsamaktadır.*

Osmanlı toprakları 1870 yılında, American Board ve Board of Foreign Mission of the Presbyterian Church arasında paylaşılmış ve buna bağlı olarak, Güney Suriye ve İran'da faaliyet gösteren misyonerler BFMPC'ye, Kuzey Suriye ve Anadolu'da faaliyet gösterenler ise ABCFM'a bağlanmışlardır (White, 2005).

3.2. Amerikalı Misyonerlerin Anadolu'da İlk Temasları

3.2.1. Müslümanlarla ilişkileri ve İslam dünyasına yaklaşımları

Hristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki etkileşim ve ikili ilişkiler İslam'ın ilk dönemleri itibariyle başlamıştır 7. yüzyıl itibariyle hızla yayılan ve güçlenen İslam dini çeşitli etnik ve kültürel toplumlarca kabullenilmiş ve geniş kitlelere yayılmıştır. Bu yayılma ile birlikte İslam coğrafyası, Hristiyanlarca kutsal sayılan bölgeleri de kapsamaya başlamış ve bu durum Hristiyan otoriteyi rahatsız ettiği gibi buna karşı önlemler almaya da sevk etmiştir (Gündüz ve Aydın, 2002). Avrupa açısından İslam, hem dinsel hem de kültürel problemler olarak algılanmaya başlamıştır. Bu problemlerin çözümü adına siyasi ve ekonomik üstünlüğü tekrar geri kazanmak için Hristiyan dünyası İslam coğrafyalarına Haçlı Seferleri düzenlemiştir (Bulut, 2004; Gündüz ve Aydın, 2002). Ancak bu Haçlı Seferleri arzu edilen başarılara ulaşamamış bundan ötürü Hristiyanlar Müslümanları bertaraf etmek için diyalog yolunu denemeye yönelmişlerdir. Böylelikle askeri güç yerine misyon güçleri kullanılmaya başlamıştır. Başlangıçtaki misyonerlik faaliyetleri Hristiyanlaştırmaktan ziyade İslam'a karşı durabilmek ve Müslüman olan Hristiyanları tekrar dinlerine geçirmek olarak kendini göstermektedir. Müslüman ülkelere giden seyyahlardan bilgiler toplanmış ve bunlarla kilise öncülüğünde İslam'la mücadelenin yolları değerlendirilmiş, bu hususta en önemli konunun Arapça'nın öğrenilmesi olduğu kabul edilmiştir (Gündüz ve Aydın, 2002). Bu yöndeki ilk misyoner faaliyetler Raymond Lull tarafından hayata geçirilmiş ancak bu faaliyetler arzu edilen amaçlara ulaşmaya yetmemiştir.(Bulut, 2004). Devam eden süreçte 15. yüzyılda coğrafi keşiflerle beraber Hristiyanların ticarette Müslümanlara karşı üstünlüğü ele geçirmeleri misyonerlik faaliyetlerini de farklılaştırmış, bu gelişmeler neticesinde de Müslümanlar Hıristiyanlar tarafından kıskaca alındıklarını, birçok alanda gücün taraf değiştirdiğini hisseder olmuşlardır. Ayrıca, yeni teknolojilerin batıdan çıkması ve bu ilerlemelerin Müslümanlarca kabul görmemesinden ötürü teknikte geri kalmaları ve özellikle Fransız İhtilali'nin etkilerine karşı Müslüman coğrafyaların kayıtsız kalmaları yeni dünya düzenindeki etkinliklerini azaltmış ve güçlenen batının misyonerlik faaliyetleri Müslümanlar arasında daha etkin bir biçimde yeniden başlatılabilmiştir (Gündüz ve Aydın, 2004). Öte yandan bu dönemde misyonerlik

faaliyetleri ile sömürgecilik çabaları birleştirilmiş ve hem misyonerliğin hem de sömürgeciliğin hedefinde Müslüman Türklerin yok edilmesi fikri yerleşmiştir. Nitekim yüzyıllardan beri misyonerler Avrupa'da Türklerin imajını "şeytanın son ve tehlikeli öfkesi" (Kula, 1993) olarak yaygınlaştırmışlar ve Türklerin Müslümanlığı tercih etmelerinden son derece tedirgin ve rahatsız olmuşlardır. Bu hususa ilişkin olarak İngiltere Dış İşleri Bakanı Lord Palmerston'un "Türklere Müslümanlıkları açısından hiçbir zaman taraftar değilim. Eğer Hıristiyan yapılabilirlerse son derece mutlu olacağım" şeklindeki ifadesi Türklere karşı duydukları kendi taraflarında yer alma arzusunun yanı sıra Müslüman olmalarından duydukları rahatsızlığı ve tedirginliği (Sevinç, 2004) ortaya koymaktadır.

Daha önce de ifade edildiği üzere 19. yüzyıl misyonerlik faaliyetlerinin altın çağı olarak geçmiştir. Bu dönemde, Anadolu coğrafyasında en etkin faaliyetler Amerikalı misyonerlerce sergilenmiş ve Protestanlığın Anadolu'da yayılması çabasındaki bu misyonerler Anadolu'yu İncil ülkesi anlamına gelen "Bible Land" olarak isimlendirmişlerdir (Şişman, 2002). 1820'de Anadolu topraklarında faaliyetlerine başlayan American Board misyonerleri, dini faaliyet olarak bu coğrafyada yaşayan başta dinsizleri sonra da diğer dinlerden olanları Hıristiyan yapmak olup (Kocabaşoğlu, 1991) Osmanlı tebaası içerisinde dinsiz bulamayınca bu hedeflerini Müslüman tebaaya ve azınlıklara yönlendirmişlerdir (Küçük, 2003).

Osmanlı coğrafyasında faaliyet gösterecek olan Amerikalı misyonerlerin öncelikle Amerika'da Arapça ve Türkçe eğitimi bunun yanı sıra da İslam dini ve İslam tarihi alanına eğitim görmeleri gerekmekteydi. Bu gerekliliklerine ilişkin olarak "Hıristiyanlığa karşı tek maskesiz güç olan İslam"ın ancak bu şekilde alt edilebileceği misyonerlere sıklıkla telkin edilmiştir (Gündüz ve Aydın, 2004). Misyonerler Müslümanların akşam sohbetlerine katılmışlar ve onlarla asla din üstünlüğü konusunda tartışmaya girmemişlerdir. Müslümanlarla din konusundaki sohbetlerinde İslam'ın her yönden iyi ve doğru olduğunu ancak en doğrunun İsa'nın öğretileri olduğunu öne sürerek çatışmadan ziyade meraklandırma, özendirme gibi çabalarla Müslümanları Hristiyanlaştırma çabalarını hayata geçirmişlerdir. Misyonerlerin faaliyetleri esnasında Müslümanların dinine saygı göstermeleri esas olarak öğretilmiştir (Kırşehirlioğlu, 1963).

Müslümanların Hıristiyanlaştırılması hususunda Amerikalı misyonerler, sürekli büyük engellerle karşılaşmışlardır. Bu noktadaki en büyük gerekçe Müslümanlarda din değiştirmenin cezasının ölüm olmasıydı. Bu konu aşılmadan Müslümanların Hristiyanlaştırılması neredeyse mümkün değildi (Hamlin, 1896: 86). Bu engelin aşılması için İngiltere Büyükelçisi Lord Stratford Cannig yoğun çabalar göstermiş (Poole, 1999: 9) Islahat Fermanı'nın 1856'te kabulünden sonra bu sorun da ortadan kalkmıştır. Ferman'da "hiç kimsenin din değiştirmesinin önüne geçilmeyecektir" ifadesine yer verilmesiyle birlikte, Müslümanların din değiştirmelerinin de önü açılmıştır. Bu madde misyonerlerin elini oldukça güçlendirmiş ve misyoner okullarında Müslüman çocukları dini ayinlere katılmaya zorlayabilmişler, herhangi bir suç işlemeleri halinde ise İsa'nın heykelini öptürmeye cüret edecek hale gelmişlerdir (Dinçer, ty). Misyonerlerin hükümetten aldıkları imtiyazlarla birlikte basın faaliyetlerini artırmaları ve 1856 Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile birlikte, Müslümanlar arasında ki faaliyetlerini artırma imkanına kavuşmuşlardır. Amerikalı misyonerler hatta Hristiyanlaşan Türkler, Galata'da ve İstanbul'daki köprülerde aleni ve rahatlıkla Türkçe'ye çevrilmiş İncil satmışlardır. Tüm bu imkanlara ve değişen şartlara karşın misyonerlerin Müslümanlar arasında yer edinebilmeleri çok zor olmuştur. Bu hususta Dr. Schauffer 1859'da hiçbir zaman Müslümanlar arasında çalışmak Bulgarlar ve Ermeniler arasında çalışmak gibi kolay olmamıştır (Kırşehirlioğlu, 1963) demiştir. Bununla birlikte Müslümanların yıpratılması ve ezilmesi için misyonerlerin Ermenileri kullandıkları da kendi itirafları arasında yer almış ve bu hususta Dr. James Barton "Müslümanların Hıristiyanlaştırılması mümkün değildir. Hıristiyanlar, Müslümanlar için çalışmaktadır. Fakat Ermenilerin Hıristiyanlaştırılması bir plan dahilindedir. Ermeniler Hıristiyanlaştırıldığında, Müslümanların elindeki kuvvete el konulmuş olacak ve bu durumdan Müslümanlar etkilenecektir. Zamanı geldiğinde Ermeniler büyük bir harekete hazırlandırılıyor" şeklindeki ifadelerle Ermenilerin Müslümanlara karşı kullanıldığını ifade etmiştir. Yapılan misyonerlik faaliyetlerinin sonuçları 186'lı yıllar itibariyle alınmaya başlamış ve Anadolu'da Müslümanlar arasında Hristiyanlık Müslüman Türkler arasında çok cüz'i de olsa karşılık bulabilmiştir (Stone, 1984).

Müslümanlar arasında az da olsa Hıristiyanlığı kabul edenlerin çıkmasında hem İngiliz konsoloslarının çabaları hem de Amerikalı misyonerlerin uyguladıkları yöntemler etkili olmuştur. Misyonerler Osmanlı'nın tepkisini çekmemek adına faaliyetlerini okullar aracılığı ile yapmışlar, bu yönde Müslüman Türk çocukları için anaokulları açmış ve buralarda Hıristiyanlığı çocuklar için işlemeye gayret etmişlerdir. Bu okullarda eğitim materyali olarak yoğunlukla resimli kartlar kullanmışlardır. Bunun sebebi ise öğretmenler arasında yeterli düzeyde ileri seviye Türkçe bilenlerin olmayışıdır. Öte yanan misyonerler çocukların okula devamına ilişkin engellerin kaldırılması için hükümetle temaslarda bulunarak eğitimlerinin ve propagandaların devamlılığını tesis etmeye çalışmışlardır. Ancak Kocabaşoğlu (1985) Müslüman çocukların ancak 19. yüzyılın sonları itibariyle Amerikan okullarına gitmeye başladıklarını, bu okullara devam eden öğrencilerin 1900'lerin başlarında oranı %15 iken 1911'de ise %56'ya ulaştığını ifade etmektedir.

Netice itibariyle Amerikan misyonerler Müslümanların Hıristiyanlaştırılması amacıyla başlattıkları çalışmalarında tamamıyla amaçladıkları sonuçlara ulaşamamışlar ve bu çalışmalarında bir anlamda hayal kırıklığına uğramışlardır. Amerika-Osmanlı arasındaki ilişkilerin henüz resmileşmemiş olması, Osmanlı devletinin teokratik yapısı ve daha da önemlisi toplumsal yapısının homojen olmayıp gayrı Müslümlerin sahip oldukları dinsel özgürlüklerin Müslüman tebaaya tanınmamış olması misyoner faaliyetlerin başarısızlığa uğramasındaki önemli etkenlerin başında gelmektedir (Akgün, 1998). Buna ek olarak, 1864'ten sonra Protestan olanların halka açık mecralarda vaaz verme çabalarının halk tarafından tepki görmesiyle bu çabalar da kısır kalmıştır. Ancak buna rağmen Osmanlı'daki Müslümanlar Gayri Müslümlere ve misyonerlere karşı hoşgörülü davranmışlar ve kutsallarına hiçbir surette saygısızlık etmemişlerdir (Açıkses, 2003).

3.2.2. Osmanlı Yahudileri ile olan münasebetler

Osmanlı'nın heterojen toplumsal yapısı içerisinde yer alan unsurlardan bir diğeri de Yahudi topluluklar olmuştur. Bu toplulukların ilki İstanbul'un fethiyle birlikte Bizans içerisinde yaşayan ve Fatih Sultan Mehmet'in dini özgürlüklerini temin ederek Osmanlı içerisinde güvenle yaşamalarına izin verdiği Yahudilerdir. Öte

yandan, İstanbul'un fethinden sonra Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden getirilen ve şehrin imarında görevlendirilen Yahudilerle ticaret amacıyla Osmanlı topraklarına göç etmiş Yahudiler de bulunmaktadır. Bu Yahudiler "Roman oit" olarak anılmışlardır (Eroğlu, 2003). Bir diğer Yahudi topluluk ise Balkanlarda yaşayan Orta ve Doğu Avrupa'dan göç ederek Osmanlı topraklarında varlıklarını sürdüren Eşkenazlar omuştur (Sharon, 1992) Üçüncü ve en kalabalık Yahudi toplumu ise "Seferadlar" olup Yahudi çoğunluğu temsil etmektedirler. Görüldüğü üzere Osmanlı'da Yahudiler çeşitli bölgelerden göç veya sürgünler neticesinde Osmanlı topraklarına yerleşmişler ancak farklı bölgesel özellikleri itibariyle dinsel ortaklıkları olsa da uzun süreler birbirlerinden uzak kalmışlardır. Öyle ki bu Yahudi toplulukların sinagogları ve hahamları dahi farklı olup din olgusu bu toplumların hayatında önemli bir yere sahiptir (Eroğlu, 2003).

Yahudilerin Osmanlı içerisindeki diğer toplumlara nazaran finansal etkinlikleri ve özellikle Seferadların bilime olan yakınlıkları, 15 ve 16. yüzyıllarda İmparatorluk içerisinde olduğu gibi Avrupa ilişkilerinde de ön plana çıkmalarına sebep olmuştur. O dönemlerde Osmanlı'da ekonomik ve siyasal bağlamlarda iyi bir konuma sahip olup 18. yüzyıl itibariyle göçlerin durması, Avrupa devletleri ile kurulan ilişkilerde İmparatorluğun güç kaybetmesi yahudilerin de bu konumlarını yitirmelerine sebep olmuştur. Bu konumsal güç kaybı Yahudileri dış ilişkilerde arka plana iterken Hristiyan azınlıktan olan Ermeniler ve Rumlar daha ön plana çıkmaya başlamışlar, Avrupalı devletler ilişkilerini bu azınlıklara yönlendirmişlerdir (Danacıoğlu, 1993).

Amerikalı misyonerler tarafından Yahudiler kendilerine gelecek arayan topluluk olarak nitelendirilmişlerdir. Öte yandan misyonerlerin Yahudiler arasındaki faaliyetleri daha Hristiyan azınlıklardan dana önceki zamanlarda başlamıştır. Ancak İngiliz misyonerler Yahudilerle Amerikan misyonerlerden daha önce iletişime geçmiş ve bu topluluk içerisinde faaliyetlerde bulunmuşlardır (Danacıoğlu, 1993).

İngiliz misyonlarının Osmanlı Yahudileriyle faaliyetlerinin yanı sıra Amerikalı misyonerler de 19. yüzyılda bu toplumlarla ilişkiler kurmak amacıyla kendi misyonerlerini göndermişlerdir. Bu yüzyılda Amerikalı misyonerlerin Osmanlı

içerisindeki faaliyetleri Rum ve Ermenilerin ulusallaşma fikir ve çabalarını tetiklerken, Yahudiler misyonerler karşı daha içe kapanmış ve muhafazakarlık düzeyleri daha da artmıştır (Akgün, 1998; Fendoğlu, 2003).

American Board'un Anadolu'da ilk olarak Gayri Müslimler içerisinden Yahudilere yönelmesi Hz. İsa'nın bu topluluğu doğru yolu göstermek istemiş olması ve onlar yüzünden çarmıha gerilmiş olmasıdır. Hristiyanlara göre Aziz Pavlus tarafından yazılan mektuplarla Hıristiyanlık özellikle Yahudilere ve bütün halklara gönderilmiştir (Tümer ve Küçük, 1988).

American Board, Yahudilere yönelik misyon kurmak adına misyoner Fisk ve Parsons'ı görevlendirmiş, ilk faaliyetler ise Filistin bölgesinde yaşayan Yahudiler üzerinden planlanmıştır Anadolu'da yaşayan Yahudiler ise daha sonraki faaliyet programlarına dahil edilmişlerdir (Stone, 1984)

American Board tarafından Anadolu'daki Yahudiler içerisinde faaliyetler yürütmek üzere görevlendirilen Misyoner Josiah Brewer, İstanbul'da bulunduğu dönemlerde Yahudilerin alışkanlıkları, dini ritüelleri, eğitim sistemleri ve Hıristiyanlarla olan ilişkileri gibi huşuları incelemiş ve rapor olarak Boston'a iletmiştir. Raporlarda, geleneklerine bağlı ve Rumlarla düşmanlıkları devam eden bir durumun varlığı ortaya konmuştur. Bu raporlarla Yahudiler arasında izlenecek yol belirlenmiş ve Osmanlı topraklarında en fazla Yahudi'nin yaşadığı iller olan İstanbul ve İzmir'de faaliyetlerin merkezinin oluşturulması kararlaştırılmıştır. Ancak American Board, faaliyetlerin İstanbul'dan başlatılmasına karar vermiştir (Danacıoğlu, 1993).

Brewer'in ardından bölgeye aynı misyon için gönderilen bir diğer misyoner ise William G. Schauffer olmuştur. 1831'de İstanbul'da Türkiye misyonunun kurulması göreviyle İstanbul'a atanan Schauffer, 1856 yılına yani American Board tarafından Yahudi misyonunun sonlandırılması kararı alınana kadar görevine devam etmiştir (Kocabaşoğlu, 1991).

Bu süre zarfında Yahudi misyonunun görevleri arasında; Yahudilerin tarihleri, nüfustaki sayıları, yoğunlukla yaşadığı bölgeler, hükümetin Yahudilere

karşı tutumu, okulları, Türk ve Hıristiyan toplumlarla olan ilişkileri ve ibadet alışkanlıkları gibi bilgilerin toplanması gibi hususlar yer almıştır. Schauffer tarafından yapılan çalışmalar neticesinde büyük çoğunluğun İstanbul'da yaşadığı, atalarının İspanya'dan 1492'de geldiği ve İspanyol İbranicesi ya da İspanyolca konuştukları gibi bilgiler yer almış ve American Board bu bilgilere bağlı olarak misyonerlerin İbranice eğitimlerine eğilmiş ve popüler ilahilerinin İspanyolcaya çevirilerini yaptırarak bu toplumdaki sempatiyi bu yolla kazanmaya çalışmıştır (Kocabaşoğlu, 1991; Stone, 1984).

Misyonerlerin faaliyetleri neticesinde bu yıllarda üç Yahudi Hıristiyanlığa geçmek için vaftiz olmak istemiş ancak Hahambaşılık bu olaya derhal müdahale ederek katı engeller koymuştur. Yahudilerin Hıristiyanların evlerine gitmeleri ve misyonerlerin faaliyetlerine katılmaları konularına yasak getirmiştir. Bunların yanı sıra daha sert önlemler alınmasıyla birlikte bu üç Yahudi İzmir'e kaçmışlardır. Bu gelişmeler karşısında American Board Yahudilere yönelik misyonun İstanbul'da olmasında ısrarcı olmuş, hatta merkez olarak İstanbul belirlenip faaliyetler daha geniş kapsama kavuşturulmak amacıyla Osmanlı coğrafyasının dışına da çıkarılmıştır. Öte yandan Yahudilerin Hıristiyan olmalarına yalnızca Hahambaşılık değil Ermeni ve Ortodoks patrikleri de karşı çıkmışlardır. Bu dönemde William Schauffer, 1836'da Odessa'ya giderek çalışmalarını bu coğrafyada da devam ettirmiştir (Stone, 1984).

Board misyonerleri, 1849 yılında, Selanik Yahudileri arasında faaliyetlere başladılar. Selanik nüfusunun yarısından fazlasını oluşturan Yahudilerin burada 56 sinagogları bulunmaktaydı. Board misyonerleri, öğrenciler üzerinden hareket etmişler ve eğitim materyallerinin çevirilerini yapmışlardır. Bunun yanı sıra İbranice dilbilgisi kitabı yazmaya başlamışlar ve 1852'de Selanik'te sıtma salgınının baş göstermesiyle birlikte İzmir'e geri dönmek zorunda kalmışlardır (Stone, 1984; Lewis, 1982). Misyonerler, Yahudilerin kendilerine karşı duyarsız davranmaları ve dinlerine aynı zamanda birbirlerine karşı oluşturdukları sıkı bağlar nedeniyle amaçlarına ulaşamamışlardır (Danacıoğlu, 1993). Bu başarısız girişim nedeniyle faaliyetlerini İzmir'de Yahudi çocuklar için açılan okul üzerinden devam ettirmişlerdir. Okulun yatılı kısmı olmayıp misyonerler yatılı kısmının açılması için

baskılar sergilemişlerdir ve bu durum İzmir'deki hahambaşında rahatsızlığa neden olması itibariyle bu faaliyetleri Osmanlı hükümetine şikayet etmiştir (Stone, 1984). Ardı ardına gelen olumsuz gelişmeler Amerikan misyonerlerin Selanik'te tutunmalarını zorlaştırmış ve burayı İskoç misyonerlerine terk ederek Selanik'teki faaliyetlerini sonlandırmak zorunda kalmışlardır. Bunun akabinde American Board, 1856 itibariyle misyonerlerin tüm enerjilerini daha kolay karşılık buldukları Ermenilere yönlendirilmesi yönünde karar almıştır (Erdoğan, 2007).

Netice itibariyle Amerikalı misyonerler Yahudi toplumunda aradıkları sonuçlara ulaşamamışlar ve bu toplumla olan çalışmalarını sonlandırmak zorunda kalmışlardır. İki din arasındaki İsa'nın kanının günahı tartışması bu başarısızlığın en belirgin sebeplerinden birisi olup bunun yanı sıra Yahudi din merkezlerinin din değiştirme konusunda katı kurallar uygulaması da yine misyonerlerin amaçlarına ulaşamamalarının bir diğer nedeni olarak kendini göstermektedir. Başarısızlığın diğer bir nedeniyse misyonerlerin Yahudiler için bir anlam ifade etmeyen modern eğitim anlayışında bu toplum için ısrarcı olmalarıdır. Nitekim Rum ve Ermeni toplumların Avrupalılar ile ticaret yapmalarının önünde engel olan dil sorununu aşmak için misyonerlerden destek almaları ve İngilizce öğrenme konusundaki ihtiyaçları misyonerlerin bu topluma nüfuz edebilmelerinin yolunu açmıştır. Ancak Yahudilerin Hristiyanlarla olan çatışmaları ve kendi dinsel sıkıntıları bu bölgelerle ticarete ara vermelerine sebep olmuş dolayısıyla dil açısından bir ihtiyaç oluşmamıştır (Tekeli, 1980). İfade ettiğimiz bu sebepler ve tarih temelli dinsel çatışma, misyonerlerin Yahudilere yönelik planlarının başarısızlığa uğramasının ana unsurlarını oluşturmaktadır.

3.2.3. Rumlarla olan münasebetler misyonerler ve Rumlar

1821'de Rus kuvvetlerinin Tuna Prensliklerini işgaliyle başlayan ayaklanma, Mora Yarımadası'na sıçramış ve bu süreç Rumların bağımsızlıklarını kazanmalarıyla neticelenmiştir (Anderson, 2000). Bu süreçte Yunanlılar 1821 yılında, Amerikan senatosuna başvurarak "bağımsızlık ve Hıristiyanlığın özgürlüğü adına 400 yıldır topraklarını işgal eden barbarlardan kurtarılması" için destek talep etmişlerdir. Özgürlük adına yaptıkları bu girişim Amerikalıları heyecanlandırmış, bağımsızlık

konusunda Yunanlıların kendilerini örnek aldığını düşünmüşlerdir. Nitekim Amerika İngilizlere karşı bağımsızlık mücadelesi vermiş ve bu mücadelede Fransa'dan yardım görmüşlerdir. Bu nedenlere dayalı olarak Amerika Rumların kendilerini örnek alması nedeniyle yardım etmeye karar vermişti (Erdoğan, 2007).

O dönemde Amerika Dış İşleri Bakanı olan John Quincy Adams, kendisini sözde Yunan Devleti Dış İşleri Bakanı olarak tanıtan Alexander Mavrocordatos'a bağımsızlık mücadelelerinde kendilerini destekleyecekleri hatta bağımsız Yunanistan'ı ilk tanıyacak devletin Amerika olacağını bildirmiş ve bu gelişmelere bağlı olarak Osmanlı-Amerika ilişkileri gergin bir zemine taşınmıştı. Amerika, bölgedeki ticari faaliyetlerini devam ettirmek ve geliştirmek adına her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu'yla ilişkilerini daha da yakınlaştırmak istese de Osmanlı hükümeti Yunan isyanına verdikleri destekten ötürü haklı bir tepki ortaya koymuştur (Erhan, 2015). Tüm bunlara, Amerika'da Protestan Kilisesi'nin önderlik ettiği "mazlum Rum'u zalim Türk'ün elinden kurtarmak" amaçlı kampanyalar da dahil olunca ilişkiler iyice gerilmiş ve Amerika bu kampanyalardan toplanan paraları Osmanlı ile ilişkiler bozulmadan, ticaret anlaşmaları iptal olmadan derhal Rumlara dağıtmıştır. Bu kampanyaların başında "Amerikan Helen Muhipleri" kuruluşu gelmekle birlikte Rumların Amerika'da tanınmalarında bu kuruluşun büyük önemi söz konusu olmuştur (Erdoğan, 2007).

Maddi yardımlarla, 1821'de başlayan karışıklıklardan dolayı Malta'ya kaçmış olan Rum gençler Amerikan misyonerler tarafından eğitim için Amerika'ya gönderilerek, burada Amherst, Yale gibi kolejlerde eğitim almaları sağlanmıştır. Bu gençler ilerleyen zamanlarda Amerikan misyonerlerin yeni istasyonlarının kuruluşunda yardımcı olmuşlar, okullarda özellikle Rum öğrencilere İngilizce dersleri ermişlerdir. 10 Şubat 1822 tarihinde Parsons'un İskenderiye'de ölmesinden ötürü 1823 yılı Ocak ayında Rumlar arasında çalışmak üzere Jonas King, Fisk'in yanına gelmiş ve bu ikili o dönemde dil çalışmalarına ayrı bir önem vermişlerdir. Bunlarla birlikte İstanbul'da faaliyet gösteren bir diğer misyoner Josiah Brewer'da bir süre Yahudilere yönelik olarak çalışmış, ancak bu çalışmalar sonuçsuz kalınca Türkçe ve Rumca öğrenerek Rum toplumuna yönelmiştir. Brewer, yaptığı geziler ve gözlemlere dayalı olarak Boston'a gönderdiği raporunda faaliyet bölgesinde derhal

New England tarzı okullar açılması gerektiğini ve kızların okula devam etmeleri konusunda çalışmalar yapılması gerektiğini bildirmiştir (Stone, 1984).

Brewer, fakir Rum kızlarının eğitimi için ufak harçlıklar ödemeye başlamış, okul harçları ve kitaplar için yardımlar yapmıştır. Misyonerlerin okullardaki bu faaliyetleri Osmanlı'nın Rum toplumu ile olan gerginliğinden dolayı şüphe ile karşılanmıştır. Nitekim Osmanlı'nın bu tavrı ayaklanmalar, 1827 Navarin Baskını, 1828-1829 Osmanlı Rus Harbi ve savaşın ardından yapılan Edirne Antlaşması gibi sebepler dolayısıyla doğal bir tepki niteliğindedir (Karal, 1994). 1828 Osmanlı-Rus Harbi, Amerikalı misyonerlerin faaliyetlerini yavaşlatmış olsa da özellikle Edirne Antlaşması'ndan sonra Rumların bağımsız bir devlet kurmalarıyla birlikte faaliyetler hızlandırılmıştır. Yunan devletinin kurulmasıyla birlikte misyonerler hem Osmanlı sınırları içerisinde hem de yeni kurulan bu Rum devletinde faaliyetlerini devam ettirmişlerdir (Alan, 2001).

Yeni kurulan Yunan Devleti'nde misyonlar inşa etmek adına derhal harekete geçen American Board 1828'de yılında Jonas King'i detaylı bilgi toplaması için Mora'ya göndermiş, 1830 yılında da King, Atina misyonunu kurmuştur. Bu çalışmalar sonuçlarını teker teker vermeye başlamış ve ilk olarak Ege'de birkaç adada ve sonra da Kıbrıs'ta yeni istasyonlar kurulmuştur. 1836'da ise Baptistler de bu bölgede faaliyetlere başlamışlar ve sonraki yıl American Board beş misyoner çifti daha Rumlarla çalışmaları için göndermiştir (Stone, 1984).

Brewer, Yunan İsyanının hemen sonrasında Osmanlı'dan ayrılmış bağımsız bir ülke olan Yunanistan'ı ziyaret etmiş 1828 Temmuz'unda Amerika'ya büyük planları ile dönmüş ancak bu planlar Board tarafından ilgi görmemiştir. Bunun üzerine İzmir'e gelen Brewer, burada kurulan yetimler okulunda çalışmaya başlamış ve aynı zamanda Avrupalı çocuklar için açılmış olan bir başka okulda da eğitim vermiştir. Savaştan sonra yeni yeni kurulmaya başlayan Rumlar Amerika'dan maddi yardım almışlar ve bu yardımların alınmasında misyonerler büyük destek sağlamışlardır. Bu maksatla Amerika'da kurulan derneklerin başında "New Haven Ladies Greek Association" gelmektedir (Kocabaşoğlu, 1991). Burada Rumların Osmanlı'ya karşı baş kaldırmaları ve bağımsızlıklarını almalarında misyonerlerin

Rumların milliyetçilik ve bağımsızlık fikirlerini beslemesinin büyük etkisi olmuştur. Dolayısıyla Rumların bağımsız bir devlet için ortaya çıkmalarında misyonerlerin Osmanlı'ya karşı kışkırtmalarının büyük bir etkiye sahip olduğundan söz edilebilecektir.

Hem Anadolu'da hem de Yunan topraklarında faaliyetler gösteren Amerikalı misyonerler bu iki coğrafyada da hedeflerine tam anlamıyla ulaşamamışlardır. Buna bağlı olarak 1844 yılında Anadolu'da Rumlara yönelik faaliyetler durdurulmuş ve Yunan Kralı II. Otto'nun desteği olsa da 1842 yılında misyonerler Yunan topraklarından çekilmişlerdir (Danacıoğlu, 1993).

Anadolu'da Rumlar yönelik faaliyetlerin de Amerikalı misyonerlerin başarısızlık yaşamalarının temel nedeni Ortodoks kilisesinin dini milliyetçi bir yapı oluşturmak için araç olarak kullanmaları ve dinsel konuların bu amaçtan daha geri planda kalmasıdır (Ercan, 2001; Dinçer, ty.). Bu sebeple Rumlarda milli devlet kurma fikri Ermenilerden önce gelişmiş ve bu gelişime Rum Patrikhanesi öncülük etmiştir. Bundan hareketle Rum kilisesinin Ermeni kilisesinden hem dinsel hem de siyasi anlamda daha etkin olduğu söylenebilmektedir. Diğer taraftan batı ile yakın olan Rumların batıdan etkilenmemeleri düşünülemeyeceği gibi batı tarzı okulları da benimsemişler ve bu okullarda milliyetçilik üzerine eğitimler onların bağımsızlık fikrini perçinlemiş ve tetiklemiştir. Öte yandan misyonerlerin okullaşma yönündeki faaliyetleri mahiyetleri itibariyle Rumlar tarafından benimsenmemiş, Amerikan okullarını kendilerine model olarak almamışlardır. Diğer taraftan Rum patrikliği Amerikan misyonunu reddetmiş ve bu durum da Protestanlığın ve misyonerlik faaliyetlerinin Rumlar arasında beklenen yayılımı gerçekleştiremediği görülmüştür (Gürün, 1985).

Öte yandan Rumların 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Ortodoks tebaanın korunmasına yönelik hükümleriyle yeni imtiyazlar elde etmeleri onların ticarette daha geniş imkanlara kavuşmalarına ve zenginleşmelerine olanak tanımıştır. Böylelikle Rumlar Avrupalı tüccarların giremedikleri Karadeniz'de Rusların gözetimi ve bandırası altında ticaret yaparak zenginleşmişler ve bu da bağımsızlıklarını ilan etmede ihtiyaçları olan kaynağı temin etmiştir (Gencer, 2001).

3.2.4. Ermenilerle olan münasebetler ve misyon kurma çalışmaları

Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşayan Ermeniler arasında faaliyet gösteren misyonerler yalnızca Protestanlar olmayıp emperyalist emelleri olan batılı devletlerin Osmanlı topraklarını işgal maksatları dairesinde Ortodoks ve Katolik misyonerler de Ermeniler arasında faaliyetlerde bulunmuşlardır. 19. yüzyılda uluslararası bir sorun kimliğine büründürülen Ermeni meselesinin oluşumunun baş aktörü olan Fransa, Ermenileri kendi tarafına çekmek adına Hristiyanlığın iki toplumun ortak bağı olduğu yönünde propagandalar yapmış ve Osmanlı coğrafyasına seyyahlar göndererek Katolik Ermeni toplum oluşturmaya çalışmıştır. Bu yolla Osmanlı üzerinde ekonomik ve siyasi çıkarlarını hayata geçirebilmek adına bu Ermenilerden yararlanmayı düşünmüştür. Nitekim Fransa'nın bu yöndeki çalışmaları 1548 itibariyle başlamıştır (Yılmaz, 2001). Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşayan azınlık bir toplumun dışarıdan yönetilmesi devlet açısından siyasi ve ekonomik bağlamlarda zarar doğuracak bir sorun niteliğindedir. Katolik misyonerlerin Ermeniler arasındaki faaliyetlerinin giderek artması üzerine Sultan IV. Murat döneminde çeşitli tedbirler alınmış, bu tedbirler karşısında ise misyonerlik faaliyetleri gizlice yürütülmüştür. 1734'e kadar gizlilik içerisinde gerçekleştirilen bu faaliyetleri bu yıldan sonra yeniden alenen yapılacak bir zemin bulmuş ve canlandırılmıştır (Gencer, 2001).

Katolik misyonerlerin Ermeniler arasındaki faaliyetlerinden yalnızca Osmanlı hükümeti değil Ermeni Patriği ve Ermeni halkı da rahatsızlık duymuştur (Bozkurt, 1996: 184). Katolik misyoner papazlar Papa'nın verdiği mühürlü senetleri köylerde ve kasabalarda dağıtarak birçok Ermeni'yi aldatmışlar ve Katolik mezhebini kabullendirmişlerdir. Tüm tedbirlere rağmen bir kısım zengin Ermenilerin de Katolik olduğu görülmüş ve nihai noktada Fransa, Kapitülasyonlar aracılığı ile Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan Katoliklerin himaye hakkını edinmiştir Fransa'nın bu hamlesine karşı Rusya da harekete geçmiş ve 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması ile Osmanlı sınırları içerisindeki Ortodoksları himaye hakkı kazanmıştır (Gencer, 2001).

1811'de bazı Ermeniler Katolik olduklarını açıklamışlar ve bu durum Ermeni Patrikliğinin Katolik Ermenilere karşı düşmanlığına neden olmuştur. 1828'de Katolik

Ermenilere yönelik artan şikayetler bu Ermenilerin Anadolu’ya gönderilmelerine denen olmuş ancak Osmanlı-Rus savaşında sergiledikleri Osmanlı yanlısı tutumdan ötürü Bab-ı Ali tarafından affedilip İstanbul'a dönüşlerine izin verilmiştir. 1830’a gelindiğinde ise bu Katolik Ermeniler tamamen Fransa etkisi altında hareket etmişler ve Anadolu’da Fransa’ya hizmet eden simsarlara dönüşmüşlerdir. 22 Aralık 1831 yılında artan Fransız baskısı ile millet statüsü edinmişler ve Hagopos Çukurcuyan Katolik Ermenilerin Patriği olmuştur (Kantarcı, 2005). Bu noktada önemli olan hususu Fransa’nın Ermenileri Katolikleştirme çabalarının temelinde Osmanlı toraklarına nüfuz edebilmek, iç karışıklık çıkarabilmek ve Osmanlı’nın iç işlerine müdahale edebilecek bir maşa bulmak şeklindeki emelleridir. Diğer taraftan19’ncu yüzyılda bu Katolik misyonerlerin yanı sıra Protestan misyonerlerin de Anadolu’da faaliyetlere başladığı görülmektedir. (Salt, 1985).

1820 itibariyle Anadolu’da faaliyetlere başlayan Amerikalı misyonerler ilk olarak Müslümanlar arasında faaliyet göstermişler, daha sonra Yahudiler ve Rumlar arasında hayata geçirdikleri faaliyetlerde Müslümanlarda olduğu gibi başarısız olmalarının ardından Ermenilere yönelmişlerdir. Böylelikle Malta’da 1829’da yapılan toplantı ile Ermeniler arasında bir istasyon kurulması kararı alınmıştır (White, 2005). Amerikan misyonerlerin Ermenilere yönelmesinin daha önce de değinildiği üzere pek çok nedeni bulunmaktadır. Ancak bunların içerisinde birincil amaç Osmanlı topraklarındaki kaynaklara erişimde Ermenilerden yararlanma fikridir. Buna bağlı olarak Ermenilerle olan ilişkilerini eğitim üzerinden kurmuşlar ve Ermenilerin kendi okullarını sağlıklı biçimde kurup eğitim verememelerinden kaynaklanan boşluğu Amerikan misyonerler doldurmuştur (Polatoğlu, 1990).

Amerikalı misyonerlerin doğrudan mezhep değişikliği çabası yerine daha masum görünen ve kabul edilebilir olan eğitim konularına eğilmek suretiyle Ermenilerle olan diyaloglarını genişletmek ve zaman içerisinde Ermenilere nüfuz ederek amaçlarına ulaşmak şeklinde bir yol izlemişlerdir. Öyle ki misyonerlere Anadolu topraklarında Ermeniler ilk başlarda tepki göstermişler, ancak misyonerlerin Ermeni okullarını modernleştirme çabaları Ermenilerin bu tepkisini önemli ölçüde azaltmıştır. Bu sayede de Ermenilerle iyi ilişki kurmuşlar ve hatta zaman zaman Ermeni patriğinden de yardım görmüşlerdir (Açıkses, 2003).

Ermeniler arasındaki faaliyetlerinde amaçları gerçekleştirebilmenin en etkin yolu olarak okulları düşünen misyonerler, açtıkları okullara Ermenileri çekebilmek için Ortodoks ve Katolik misyonerlerden daha iyi olduklarını kanıtlamaya çalışmışlardır. Bu okullarda kaliteli eğitim almak amacıyla bulunan öğrencileri iyi bir vatansever olmanın yanı sıra kendilerine hizmet edecek sadık hizmetkarlar olarak yetiştirmişlerdir. Bu okullar Ermeni ulusçuluk fikrinin gelişmesinde ve eyleme geçmesinde önemli unsurlardan birisi olmuşlardır (Yuvalı, 1991).

Ermeni ulusçuluğunun gelişmesine ilişkin olarak Thomas Bryson Amerika ve Amerikan okullarından ziyade Fransız ve Rus etkisinin daha belirgin olduğunu savunmaktadır. Bu okullarda alınan eğitimle birlikte Ermenilerin kendi yaşam koşullarını sorgulamaya başladıklarını ve Amerikan misyonerlerin etki alanında siyasal haklarının farkına vardıklarını, birbirlerinden kopuk ve bihaber yaşamalarının sorumlusu olarak da Osmanlı hükümetini gördüklerini öne sürmektedir. Bu duygularla hareket eden Ermeniler her geçen gün Müslüman komşularından kopmuşlar ve onları küçük görmeye, düşman olarak nitelemeye başlamışlardır (Şimşir, 1985).

Oysa durum hiç de öyle olmamıştır. Ermeniler, Osmanlı tarafından *"millet-i sadıka"* olarak tanımlandıkları gibi sarraflık, ticaret, gibi mesleklerde önleri hep açılmış ve toplumun zengin kesimini oluşturmuşlardır. Ancak misyoner faaliyetlerle yapılan propaganda ile Müslüman komşularına karşı düşmanca duygular oluşmuş ve bu duygular ilerleyen zamanda nefrete dönüşmüştür. Robert Koleji kurucularından olan misyoner Cyrus Hamlin ezilmişlik hissini ilke edinmiş ve öğrencilerine bu hissi aşılayarak onları amaçları doğrultusunda şekillendirmiştir. Bu şekilde bir eğitim alan ve kendilerini Osmanlı'nın ezik, sömürülen vatandaşları olarak gören Ermeni öğrenciler kinle beslenen ve her an patlamaya hazır bir bombaya dönüşmüşlerdir. Netice itibariyle Amerikan eğitim sistematiği Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilere eziklikten kurtulma, üstün olma, kendine güvenme, kendini ispat etme duygu ve çabalarını aşılamış ve bunları gerçekleştirecekleri zemini de Müslümanlara karşı saldırı olarak bilinç altına yerleştirmişlerdir. Ermenilerdeki bu yaklaşıma karşılık Müslümanlar ise dönemin zor şartlarından ve Osmanlı'nın başına gelen felaketlerden Ermenileri sorumlu tutmuşlardır. Öte yandan Ermenilerin bu giderek

artan düşmanca tavırları karşısında Müslüman halk kendini ezilmiş hissetmeye başlamıştır (Erdoğan, 2007).

Amerikan misyoner okullarından mezun edilen gençler yine misyonerlerin aracılığı ile Amerika'ya yüksek tahsil amacıyla gönderilmişlerdir. Giden bu Ermeniler, orada aldıkları eğitim ve Amerika'nın yönlendirmeleri ile azılı Türk düşmanlarına dönüşmüşlerdir. Amerika'da bağımsızlık, demokrasi, eşitlik gibi kavramlar üzerinden sürekli Osmanlı aleyhinde propagandalar yapmışlar ve uluslararası bir kamuoyu oluşturma çabasına yönelmişlerdir. Eğitimlerini tamamlayıp Anadolu'ya dönen Ermeni gençleri ise bağımız devlet kurma fikri ile Amerika tarafından yoğrulmuş ve Anadolu'ya döndüklerinde ise yine misyonerler tarafından desteklenerek silahlandırılmışlardır. Örgütlenen bu gençler yine misyonerlerin güdümünde ayaklanarak silahlı çeteler halinde Osmanlı'ya baş kaldırmışlardır (Polatoğlu, 1990).

Amerikan misyonerlerin Ermenilere yönelmelerinin bir diğer sebebi de Ermeniler arasındaki sınıfsal sorunlar ve sosyo-ekonomik yapıların çatışma halinde olması idi. Bu sosyo-ekonomik çatışmanın tarafları olan sınıflar esnaf-tüccar sınıfıyla ruhban-sarraf sınıfı çeklinde ayrışış olup bu iki yapı arasındaki çatışmada Amerikan misyonerler kilisede reform talepleri olan esnaf-tüccar sınıf yer almışlar ve iki sınıf arasındaki çatışmayı esnaf-tüccar sınıfı kazanmıştır. Bu da Amerikalı misyonerlerin Ermeniler arasındaki etkinliğini artırmış ve bundan kaynaklı olarak daha rahat hareket etmelerine olanaklar oluşmuştur. Asıl hedefleri Anadolu'daki Ortodoks ve Katolik Ermenileri Protestanlaştırmak olan misyonerler her ne kadar kendileri gibi Ermeniler de Hıristiyan olsa da onlar açısından doğu Hristiyanlığı daha farklıdır. Batı Hristiyanlığını üstün olarak göre misyonerler Gregoryan mezhebine bağlı olan Ermenilerin Protestan olup kendilerine dahil olmalarını bununla birlikte sadık görevlileri olarak Osmanlı üzerindeki emellerini gerçekleştirmelerinde yardımcı olmalarını istemektedirler. Böylelikle doğu Hristiyanları olan Ermenilerin yalnızca dinsel bağlamda kendilerine dahil olmalarını değil aynı zamanda siyasi olarak da kurtulmaları ve kendilerine bağlanmaları gerektiğini düşünmüşlerdir (Danacıoğlu, 1993).

Misyonerlere göre Ermenilere ilişkin çabaları, onları uygar dünyaya dahil etme mücadelesidir. Ayrıca Ermenilerin baskı altında yaşadıkları ve fakir bırakıldıkları, Protestanlığa geçmeleri halinde baskıdan ve fakirlikten kurtularak uygarca yaşayabileceklerini vaat etmişlerdir. Böylelikle Ermeni Rönesansında Protestanlık önemli bir etken olacaktır. Başlangıçta Doğu kilisesinin reform ihtiyacı olduğunu savunan misyonerler daha sonra Ermenileri Türkler tarafından zulüm edilen mazlum halk olarak kamuoyunda lanse etmişlerdir. Daha sonra hor görülen Ermeniler sonrasında inançları uğrunda ölen Hristiyanlar olarak tanımlanmıştır. Sürekli kavramsal propagandalarla tutarsız tanımlamalara giden misyonerler ne kadar tutarsız davranmış ve Ermenilerden dahi tepki almış olsalar da Ermenilerin ayaklanmasını sağlayabilmişler ve onların bölgedeki isyanlarının önemli teşvikçileri konumunda yer almışlardır (Erdoğan, 2007).

Faaliyetlerinin ilk aşamalarında Ermeni Gregoryen Kilisesi'ni reform etmek çabasında olan Amerikan misyonerler bu süreçte Ermenileri Protestanlaştırmak isteyince hem Gregoryan kilisesinden hem de Katolik Ermeni kilisesinden sert tepkiler almışlar ve misyonerler sıklıkla Bab-ı Ali'ye şikayet edilmişlerdir. Öte yandan misyonerlerin Hristiyanlığa ilişkin doğu batı ayrımında yaptıkları telkinler ve kilise ile olan ilişkileri Hristiyan Ermenilerin dinsel perspektifini de karıştırmış ve bu karışıklık sosyal yaşamlarını da etkilemiştir. Bu karmaşa karşısında Ermeni patriği kiliseden ayrılmayı milleti terk etmek, dinden ayrılmayı da vatan hainliği olarak tanımlamış ve dinden ayrılanları aforoz etmenin yanı sıra toplumsal hayatta da dışlanmalarını sağlamıştır (Gürün, 1985).

Patriğin bu baskılarının yanı sıra Ortodoks Rum kilisesi de misyonerlerin toplantılarına katılanları ve kitaplarını okuyanları aforozla tehdit etmekteydi (Erdoğan, 2007). Tanzimat Fermanı'nın 1839 yılında yayınlanmasıyla birlikte tepkilerin biraz azalacağı yönünde kanaat geliştiren misyonerlerin bekledikleri olmadı ve Ermeni patriğinin yoğun baskıları ile İstanbul'da açtıkları okulu kapatmak zorunda kaldılar. Tepkilerin giderek artmasıyla birlikte 1844 yılında İngilizler, Amerikan misyonerlere koruma sağlamaya başladı ve İngilizlerin hükümete baskıları sonuç vererek 1846'da ilk Protestan kilisesinin açılmasını sağladılar. Aynı yıl Adapazarı, İznik ve Trabzon'da da yeni Protestan kiliseleri açıldı ve süreci diğer

illerde açılan kiliseler takip etti. Bu bağlamda; "*1847'de Erzurum, 1848'de Antep ve Bursa, 1850'de İstanbul'da ikinci, 1851'de Diyarbakır ve Sivas, 1852'de İstanbul'da üçüncü kilise, 1853'de İzmir ve Merzifon, 1854'de Kayseri, Akhisar, Tokat, Maraş ve Adana'da Protestan Kiliseleri eklendi. 1850 yılında ise Amerikalı misyonerler büyük bir kazanım daha elde etti ve aynı yıl Protestanlar "millet" olarak Bâb-ı Ali tarafından tanındı*" (Bozkurt, 1996). 1870'te kilise sayısı 73'e ulaşmış 1900'e gelindiğinde ise bu sayı 112'ye yükselmiştir. Bu kiliselere kayıtlı kişi sayısı ise 1870'te 20.000 ve 1900'de 45.000'e ulaşmıştır (Kocabaşoğlu, 1995). Karşılaştıkları tüm engellere rağmen görülen o ki misyonerler Ermenileri Protestanlaştırma noktasında bir başarı elde etmişler ve bu başarının en büyük etkeni de İngilizler olmuştur (Küçük, 2003).

Bu misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki faaliyetleri giderek artmış ve yaygınlaşmıştır. Özellikle II. Abdülhamit döneminde yoğunlaşan faaliyetler İmparatorluk açısından büyük tehlikeler doğurmaya başlamış ve toplum içerisinde düzeni sağlamaya çalışan otoriteye karşı gruplaşmaları ve çatışmaları tetikleyen yapı oluşmaya başlamıştır. Ermeniler arasında bile çatışma doğuran bir ayrımcılığa imza atmış olan Amerikan misyonerler ilerleyen zamanlarda Ermenilerin isyanlarının da baş sebepleri arasında yer almışlardır (Gürün, 1985).

4. ANADOLU'DA FAALİYET GÖSTEREN MİSYONER KURUMLARIN ERMENİ İSYANLARININ ÇIKIŞINDAKİ ETKİLERİ

Önceki bölümlerde değinildiği üzere American Board'a bağlı misyonların Anadolu'daki en önemli amaçları Osmanlı topraklarındaki kaynakları elde etmek ve bu bölgelerdeki halka nüfuz etmek suretiyle ayaklandırarak çıkan karışıklıklardan yararlanıp hem Osmanlı'nın parçalanmasında rol almak hem de kurduracakları uydu devletler üzerinden Osmanlı'nın madenleri, petrolleri gibi yeraltı zenginliklerini ele geçirmektir. Bu amaçlarına ulaşmak için dinsel faaliyetler ortaya koymuşlar, misyonerler aracılığı ile Protestanlığı yaymak ve Protestan yaptıkları toplumları kendilerine hem dinsel açıdan hem de sosyal ve siyasal olarak bağlamak suretiyle misyonlar oluşturmuşlardır. Bu misyonlar Müslümanlar, Yahudiler ve Rumlar arasında faaliyet göstermiş ancak bu toplumlarda başarılı olamamışlardır. Osmanlı'daki azınlıklardan bir diğeri olan Ermeniler arasında yaptıkları çalışmalarla ise Ermenilerin ulusçuluk fikriyatlarını beslemişler ve bağımsızlık, toplumsal refah, adaletli yaşam şartları gibi söylemlerle Ermeni toplumunu kendi taraflarına çekebilmişlerdir. Bu doğrultuda kendi emelleri doğrultusunda yetiştirdikleri Ermeni gençlerini örgütleyerek Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde isyana teşvik etmişler ve çıkan bu isyanları hem silahla hem de siyasal alanda destekleyerek amaçlarına ulaşmaya gayret etmişlerdir.

4.1. Amerikan Misyonerlerin Ermeni Milliyetçiliğini Sivriltme Çabaları

Milliyetçilik akımı dünyada Fransız İhtilali'nin sonuçlarından en önemlisi olarak kabul edilmektedir. İhtilal sonrasında çok uluslu İmparatorluklardaki topluluklar millet olma çabasına yönelmişler ve bu talepleri İmparatorlukların parçalanmasında önemli rol oynamıştır. Ulus olma çabasındaki imparatorluk unsurları genel itibariyle isyanlar çıkarmışlar ve bu isyanlar batılı devletlerce desteklenerek başarıya ulaştırılmıştır. Fransız İhtilali, toplumların krallar, rahipler, lordlar gibi başka insanlar tarafından yönetilmemesi gerektiği düşüncesini yaygınlaştırmış, milletlerin hür ve bağımsız olarak kendi iradeleri doğrultusunda

kendi seçtikleri tarafından yönetilmesi fikrini etkin kılmıştır. Böylece ortaya hürriyet, eşitlik, adalet, ortak mülkiyet gibi kavramlarla beslenen demokrasi eğilimi baskın bir talebe dönüşerek milliyetçi fikirlerin de demokrasi adı altında ulus olma çabalarını perçinlemiştir. Bu çabalar, batılı emperyalistler açısından bir fırsat niteliğine dönüşmüş ve sömürge düzeninin oluşturulabilmesi için kullanılmıştır. Başka ülkelerin kaynaklarına erişimde bu milliyetçi hareketleri kullanarak parçalanmaya ve kendilerine bağlı uydu devletler kurmaya yönelen Batı emperyalizmi, bu planında başarılı olmuş ve ihtilalden sonraki dönemlerde onlarca yeni devlet oluşturulmuştur. Bu milliyetçi akımlar, Ermeni toplumu içerisinde 1870'ler itibariyle olgunluk safhasına ulaşmıştır. Ancak bu akımların tetiklenmesi ve beslenmesi 1820'li yıllara dayanmakta ve bu yıllarda Amerikan misyonerlerin Osmanlı sınırları içerisindeki Ermenilere yönelik misyoner faaliyetleri ile gündeme gelmektedir. Milliyetçilik ve bağımsızlık akımına kapılan Ermeniler, devrimci nitelikte silahlı eylemlere yönelmişler, bu doğrultuda çeşitli örgütler kurmuşlardır. İlk olarak İsviçre'nin Cenevre kendinde 1887'de kurulan Hınçak örgütü ortaya çıkmış, ardından 1890'da Ermeni Devrimci Federasyonu "Taşnaksutyun" Rus devrimci hareketinin desteği ile kurulmuştur. Taşnaksutyun kısa zamanda Ruslardan aldığı eğitim ve silah desteği ile öne çıkmış ve Hınçak'ı ikinci plana itmiştir (Aydoğan, 2005).

Misyoner faaliyetlerin ortaya çıkardığı kültürel ve sosyo-politik unsurlardan birisi de nüfuz edilen toplumların ulusal hislerini şekillendirmek olmuştur. Amerikan misyonerler de Osmanlı sınırları içerisindeki azınlıkların ulusal hislerini kendi amaçları doğrultusunda şekillendirmiş ve Osmanlı Hıristiyanlarına bağımsızlaşma, devletleşme düşüncesi edindirmiştir. Amerikan misyonerlerin bu yöndeki elde ettiği sonuçlar Balkanlarda "Bulgarlık" bilinci, Anadolu'da "Ermenilik" bilinci şeklinde karşımıza çıkmaktadır ve bu bilinç önemli ölçüde misyonerler tarafından oluşturulmuş ve beslenmiştir. Bu bilincin Ermenilere çocukluk çağından itibaren verilmesi ve ilerleyen yaşlarda da şekillendirilebilmesinin en temel yolu eğitim olup bu bağlamda Amerikan misyonerler okullar açmış, bu okullarda azınlık çocuklarına ideolojik içeriğe sahip eğitimler vermişlerdir. Bunun yanı sıra eğitim kurumlarında Ermeni çocuklarını sürekli başkaldırı ve bağımsızlık yönünde telkin etmişler ve İmparatorluğa karşı düşmanca duygular oluşturacak propagandalarla

şekillendirmişlerdir. Bu çabalar neticesinde Ermeni milliyetçiliği her geçen gün Ermeniler içerisinde yükselmiş ve dinsel milliyetçiliğin yanı sıra toplumsal milliyetçilik de birlikte yaşadığı topluma düşman olacak düzeye erişmiştir. Öte yandan Ermenilere eğitim olanaklarını sonuna kadar açmış olan Amerikan misyonerler onların yüksek eğitimleri için Amerika'ya gitmelerine ve orada isyan fikriyle iyice harmanlanmalarına da imkan bulmuşlardır. Amerika'da eğitim gören bu Ermenilere vaizlik, öğretmenlik, doktorluk gibi halkla iç içe olan görevler vermişler ve başkaldırının yanı sıra kendi faaliyetlerinde de bu gençleri misyoner olarak kullanabilmişlerdir. Amerikan okullarında tahsilini tamamlayan Ermeni gençler artık fanatik birer Türk düşmanı olmuş, çetecilik ve komitacılık faailyetlerin de de eğitilerek Anadolu'ya geri döndüklerinde bu alanlarda faaliyetler gerçekleştirmişlerdir (Öney, 2010)

Amerikan misyonerlerinin yetiştirip isyanın altyapısını oluşturmaları için Anadolu'ya gönderdiği Ermenilere ilişkin olarak 1895'lerde Anadolu'da görev yapan Rus Miralay Potiyat, bu husustaki gözlemlerini aşağıdaki şekliyle ifade etmiştir (Akt. Öney, 2010):

> *"Ermenilerin okul programında yer alan başta tarih ve coğrafya dersleri olmak üzere sosyal bilimlere dair derslerin onların ulusallaşması yönünde büyük etki yapmaktadır. Açıkça siyasi bağımsızlık düşüncesinin derslerde işlendiği, Ermenicenin öğretimi ve Ermeni yazarlarının kitaplarının okutulduğu sırada tarihteki bağımsız Ermeni Krallığı'na dikkat çekildiğini, bunun ise okuldaki Ermeni asıllı öğretmen ve öğrencileri bu krallığın yeniden kurulabileceği düşüncesine sevk etmektedir. Hatta Amerikan kolejlerinin öğretim kadrolarının büyük kısmını elinde tutan Ermeni öğretmenlerin, Ermeni Krallığı kurulduğunda önemli memuriyetlere getirilecekleri düşüncesinde oldukları söylentileri bile işitilmekteydi. Ermeni öğretmenler bu sıralarda kurulacak Ermeni Krallığı'na İngiltere prenslerinden Prens Teq'i namzet göstermekteydiler ki, bu düşünce dönemin gazetelerinde de yer almıştır. Bu yeni yaşam tarzı Ermeni öğrencilerini mezuniyet sonrası dönemde gerçek hayatla yüz yüze kaldıklarında ciddi bir sosyal çatışmaya ve "husumet" psikolojisine sevk etmiştir."*

Misyonerler sadece Ermeniler odaklı faaliyetlerde bulunmamış, Yunan, Maruni, Keldani gibi azınlıkları da bilinçlendirerek ayaklandırma amacı gütmüştür. Kendi söylemleri ile "*Ortodoks hiyerarşisinin ve Türk despotizminin pençesinden kurtarmak*" amacıyla Bulgarlar arasında da faaliyetlerde bulunmuşlardır (Gündüz,

2002). Ancak bu faaliyetleri içerisindeki amaca ulaşan neticeyi Bulgarlar ve Ermeniler arasındaki çalışmalarından alabilmişlerdir.

4.2. Misyonerlerin Ermenileri Örgütlendirme Faaliyetleri

Osmanlı Devleti sınırları dahilinde yaşayan ve son elli yılının değişiminin mimarı olan azınlıkların başında Ermeniler yer almaktadır. Amerikan misyonerlerin desteği ve etkisinde 19'ncu yüzyılın son çeyreğinde siyasi milliyetçiliklerini pek çok alanda seslendirebilmişler ve uluslararası bir destek temin ederek İmparatorluğa baş kaldırıp devlet kurabilmişlerdir. Bu süreçte yurt dışında eğitimler almışlar ve eğitim aldıkları ülkelerin misyonlarına göre şekillendirilmişlerdir. Bu eğitimli zümre hem Ermeni milliyetçiliğinin çerçevesini oluşturmuş hem de toplumlarının siyasal düşünüşlerini şekillendirebilmişlerdir. Bu gelişim seyrinin akabinde örgütlü mücadeleye yönelen Ermeniler, 1860'lı yıllar itibariyle faaliyetlerine büyük bir ivme kazandırmışlardır. Hem Osmanlı sınırları içerisinde hem de dışında yaşayan Ermeniler arasında milliyetçilik fikirleri gün geçtikçe yeşermiş ve bunda misyonerlerin büyük katkıları olmuştur. Böylelikle Ermeniler arasında oluşan milli bilinç "Büyük Ermenistan" ideolojisinin temel dayanağı halini almıştır (Doğan, 2004). Öke (2003) bu süreci *"müstakil bir Ermenistan kurulabilmesine yönelik gelişmelerin birinci safhası"* şeklinde tanımlamış ve tamamlanan bu sürecin ardından büyük amaç olan devlet kurma safhasına geçilmiştir. Bu safhada ise Ermeniler örgütlenmeye ve silahlanmaya başlamışlardır (Öke, 2003).

Bu örgütlenme çabaları doğrultusunda 1860'da *"Kilikya'yı Kalkındırma, Hayırseverler Cumhuriyeti", "Fedakârlar Cemiyeti"* gibi örgütleri kurmuşlar, 1870 ve 1880'llerde de Van'da *"Ararat"*, Muş'ta *"Mektep Severler", "Şarklı"* kültürel dayanışma derneği görünümünde örgütler tesis etmişlerdir. Devam eden süreçte bu derneklerin eş komitaları oluşturulmaya başlandığında bunların asıl amaçları da kendini göstermiştir. Bu eş komitalar adlarından da belli olacağı üzere (Kafkasya'da *Genç Ermenistan Derneği*-Kafkasya*; Silahlılar Cemiyeti ve Milliyetperver Kadınlar Cemiyeti* -Erzurum, *İttihat ve Halas Derneği ve Karahaç Derneği* -Van, vb.) gerçek amaçlarını aşikar etmişler ve kuruluşlarından sonra gizli faaliyetlerle eylem hazırlığına yönelmişlerdir (Aydoğan, 2005).

Bu örgütlerin en büyük amacı şark vilayetlerinde Ermeniler lehine ıslahat yaptırmak, Ermenilerin yönetimini Osmanlı'dan ayırıp kendi ellerine almak, şark vilayetlerinde okullar açmak şeklinde sıralanmaktadır. Osmanlı hükümeti ise bu çabaları vatandaşlık hakkı olarak nitelendirmekte ve hoş görmektedir. Öte yandan bu gelişmeleri normal karşıladığı veya kayıtsız kaldığı için ihanet ihtimali gündeme hiç gelmemektedir. Osmanlı'nın bu engin ve tehlikeli hoşgörüsü emperyalist çabalarla faaliyet gösteren misyonerlerin faaliyetlerini de kolaylaştırmış, Ermenileri kışkırtma ve örgütlendirme faaliyetlerini rahatlıkla gerçekleştirebilmişlerdir. Ayrıca bu rahat hareket ortamını Osmanlı'ya karşı ayaklanma fırsatı olarak da değerlendirmişlerdir. Bu gelişmeleri ve Ermeniler üzerinden yapılan ayaklanmaları dönemin Fransız büyükelçisi Cabon aşağıdaki şekliyle ifade etmiştir (Bağceci, 2008):

> *"Ermenileri ayaklandırmak için öncelikle içlerine bağımsızlık ve millî amaç düşüncelerinin sokulması gerekiyordu. Ermeni komitaları bu amaçların yayılmasını ve yerleşmesini sağladılar. Birkaç yıl içinde gizli dernekler kuruldu. Bu dernekler, Osmanlı Hükümeti yönetiminin kötü ve aksayan taraflarım abartarak etrafa yaydılar ve böylece Ermeniler arasında bağımsızlık düşüncelerinin yayılmasına etken oldular". Rus Generali Mayewski ise Ermeni komitalara ilişkin olarak aşağıdaki analizi yapmıştır (Öney, 2010):*

> *"Petersburg Darül'l-fünun talebesinden Serkis Kulcunyan'ın taht-ı riyasetinde 80-90 kişilik bir çete teşkil etti. Bu çetenin yansı Petersburg'daki genç Ermeni talebeden ve nısfi da Kafkasya'nın cenub havalisinde gönüllü olarak teşekkül etmişti. Bunların hiçbirisi Türkiye ne demektir ve hudut nasıl muhafaza edilir bildikleri yoktu. Kürt ne demektir ve taraf-ı ahval arazisi ne merkezdedir? Bunlara dair hiç malumatları yoktu. Bu cihetler ikinci derecede kalır. Asıl maksat Türkiye'ye geçip orada birçok kan dökmektir. "*

Kurulan bu Ermeni komitalar hızlı bir biçimde müsait olan zeminde ayaklanmalar ve isyanlar çıkarmaya başladılar. Bu süreçte Osmanlı'nın içerisinde bulunduğu sıkıntılı durumdan da istifade eden komitacılar eylemlerinin dozunu daha da artırdı ve bunlar içerisinden Taşnak ve Hınçakçılar en azılı olanları olmuşlardır. İki komitanın da amaçları aynı olup diğer dağınık haldeki dernek ve komitaları

birleştirerek Büyük Ermenistan ideolojileri için şark vilayetlerinde pek çok kanlı eylem gerçekleştirmişlerdir (Mayewski, 2001).

4.3. Misyonerlerin Basım ve Yayın Faaliyetleri

Misyonerlik faaliyetlerinin önemli aşamalarından birisi de basım ve yayın aracılığı ile kamuoyu oluşturmaktır. Günümüzde de bu aşama önemini korumakta ve gelişen teknoloji ile farklı biçim ve yöntemlerle varlığını devam ettirmektedir. Osmanlı'daki Amerikalı misyonerlerin faaliyetleri içerisinde de basın yayın faaliyetleri önemli bir yere sahip olmakla birlikte faaliyetlerinin etkinliğinin sağlanmasında da büyük rol oynamıştır. Fikirlerin, dini öğretilerin ve ideolojilerin toplum içerisinde yaygınlaştırılmasında özellikle yazılı basın araçları daha etkin olmuştur. Bu süreçte misyonerler matbaayı etkin biçimde kullanmış ve faaliyetlerinin yayılımında matbaadan üst düzeyde yararlanmışlardır. Öyle ki gittikleri her yere yani her merkezi misyona matbaayı da beraberlerinde götürmüşlerdir. American Board misyonerleri, 1822'de Osmanlı topraklarına girdiklerinde matbaayı da beraberlerinde getirmişler ve Malta adasında bu anlamda bir basım merkezi kurmuşlardır. Anadolu topraklarına girişleriyle birlikte matbaa İzmir ve İstanbul'a getirilmiş ve burada faaliyetlere başlatılmıştır. bu faaliyetler özellikle Anadolu içlerindeki misyonlara da buradan basılı yayın araçları ile destek vermişlerdir. 1822'de faaliyete başlayan bu matbaa yaklaşık dört buçuk yıl zarfında sekiz milyon sayfa baskı yapmıştır (Öney, 2010: 91). Bu yayınların büyük kısmını misyoner okullarındaki ders kitaplarının basımı oluşturmuştur. Bununla birlikte İncil'in bölge halklarının kullandığı çeşitli dillerdeki çevirileri de yine bu baskı sayısı içerisinde önemli bir yer tutmuştur (Kocabaşoğlu, 2000: 38-40). Misyonerlerin baskı faaliyetleri sürekli geliştirilmiş ve yeni matbaalar da eklenerek baskı kabiliyetleri artırılmıştır. Faklı dillerde baskı yapabilen klişeler eklenerek matbaanın daha seri ve çok dilli üretimi mümkün kılınmıştır. 1830 yılına gelindiğinde ise misyonerlerin Ermeniler arsındaki faaliyetlerini ve Ermeniler üzerinden kurdukları planı desteklemek adına matbaalar Ermeniler için yayın çıkarmaya başlamıştır (Kocabaşoğlu, 2000: 38-40). Bu baskılar içerisinde Ermeni alfabesi kullanılarak Türkçe kitaplar basmaları da Ermeni programının bir parçası olmuş ve bu matbaalar 1853 yılına kadar İzmir'den sonra da

İstanbul'da da faaliyetlerine devam etmişlerdir. 1833-1853 yılları arasında misyoner matbaalarının toplam baskı sayfa sayısı 20 milyonu bulmuştur. Bu rakam yaklaşık iki yüz bin kitap olarak değerlendirilmektedir (Alan, 2001).

Baskı kapasitesini sürekli iyileştiren ve yayınlarını artırarak çıkaran misyonerler istasyonların bulunduğu illerde kütüphaneler oluşturmaya başlamışlar ev burada dini kitapların yanı sıra her türlü kaynak esere de yer veriliyordu. 1836'da İstanbul'daki kurulan kitaplıkta 155 cilt eser bulunurken İzmir'de kurulan kitaplıkta 1100 cilt eser yer almış ve bunlar içerisinde akademik süreli yayınlar da önemli bir yer tutmuştur (Fendoğlu, 2002).

Misyonerlerin basım yayın faaliyetleri bu denli geniş bir kapasiteye ulaşmış ve bu yolla daha etkin bir biçimde faaliyet alanı edinmişlerdir. Anadolu'daki Ermeni isyanlarının başlaması sürecinde bu yayınlar da önemli bir rol oynamışlardır. Fikirlerin, ideolojilerin ve toplumsal zihniyetin yaygınlaştırılmasında Ermeniler için basılı eserler büyük bir etki sergilemişler ve böylece Ermeni toplumun aynı ideoloji etrafında toplanabilmesine imkan sağlanmıştır. Daha sonraki süreçte bu basın faaliyetleri isyanlara yön verilmesi adına kullanılmış, mektuplar, faaliyetleri destekleyen kitaplar ve mitinglerde kullanılan broşür niteliğindeki materyaller de bu matbaalarda basılarak isyana destek ve yön verilmiştir.

4.3.1. Amerikan misyonlerlerin mektupları

American Board'a bağlı Anadolu'daki misyoner istasyonlar tüm faaliyetlerini merkeze rapor ederler ve bu raporlarla iki yönlü bir iletişim sağlarlardı. İstasyonların ihtiyaçları, finansal destekleri Amerikan halkından karşılanmak için basın yayın aracılığı ile kamuoyu oluşturulmak ve destek edinmek için istasyonlardan Amerika'daki basın yayın kuruluşlarına (gazeteler, dergiler) mektuplar gönderilir, yayınlatılırdı. Yazarı belli edilmeyen bu mektupların kim tarafından gönderildiğinin de pek bir önemi olmamakla birlikte temelde halkın yapılan faaliyetleri desteklemesini sağlamak amacı taşırlardı. Bu mektuplarla halk kendi din adamlarının gayretlerini taktir etmeleri ve onlara bağış yapmaları sağlanırdı. Ermeni isyanları döneminde ise Amerika'da kamuoyu oluşturmak adına bu mektuplar kullanılmış ve özellikle isyan döneminde mektupların sayısı daha da artmıştır (Ertuğrul, 2002). Bu

mektuplar, Amerika'da *New York Times, Congregationalist, Tribune, Mail and Express, Sun, Missionary Herald, Evangalist, Star* gibi gazetelerde isimsiz olarak yayınlanmış ve içeriği misyonerlerce kendi amaçlarına göre hazırlanarak doğruluğu araştırılıp soruşturulmadan kamuoyu oluşturmada kullanılmıştır. Misyonerler bu mektupları üçüncü kişilerden naklen şekilde yazmışlar ve olayların sorumluluğunu da üstlenmemişlerdir. Böylelikle üçüncü kişilerden duyduklarını kendi amaçları doğrultusunda farklılaştırabildikleri gibi olayların gerçek mahiyetini vermek gibi bir zorunluluk da üstlenmemişlerdir (Açıkses, 2003). Mektupların isimsiz yayınlanmasının temel nedeni ise Osmanlı hükümetinin takibine düşmemek ve diplomatik sorumluluklardan sıyrılmak olmuştur. Nitekim mektupların büyük çoğunlukla içerikleri Osmanlı Devleti'ne ve İslamiyet'e atılan iftiralar, suçlamalarla dolu olmuştur. Osmanlı'nın Washington büyükelçisi bu konuda Amerikan hükümetine şikayetler iletse de mektupların yazarlarının misyonerler olduğunu ispat etme zorunda kalmıştır. Öte yandan bu mektup içeriklerinde Ermeniler lehine yazılar yer almış ve Müslüman halkın karşılaştığı zorluklar, katliamlar ve zulümlere hiçbir zaman değinilmemiştir. Mektuplar Ermenilere sözde kötü muameleleri şikayet ve Ermenilerin Protestan toplum olarak Müslümanlardan gördükleri eziyetler gibi uydurma içeriklerle Amerika'daki kamuoyu sürekli canlı tutulmaya çalışılmıştır. Bunların yanı sıra misyonerlerin Ermenilere yardım faaliyetleri, Ermenileri kurtardıkları ve onları daha fazla kurtarabilmek için bağışlara ihtiyaçları olduğu gibi mektuplarla da Amerika'dan gelen bağış desteğini artırmaya çalışmışlardır (Mithat Aydın, 2006).

4.3.2. Misyonerlerin yazdığı kitaplar

Anadolu'daki Ermeni ayaklanmalarına temel teşkil eden ve Türk düşmanlığını Ermeniler içerisinde yaygınlaştıran ve aynı zamanda uluslararası kamuoyunda bu olayları destekleyen kaynakların en başında Amerikan misyonerlerin faaliyetleri ve yayınları olmuştur. Protestan kilisesi ve Anadolu'da faaliyet gösteren Amerikalı tüccarlar bu faaliyetlerde aktif rol almışlar ve bağlı oldukları Boston'a Anadolu'daki olayları sürekli rapor etmişlerdir (Şafak, 2002). Bu raporlar ve yukarıda değinilen basın üzerinden yayınlar Ermenilerin Türk düşmanlığını büyüten ve ayakta tutan en önemli kaynak olmasının yanı sıra propagandaları ve eylemleri

planlayan beyin takımı da Boston'da yuvalanmıştır. 1810'dan itibaren Amerikan misyonerlerinin merkezi halini almış olan Boston'daki American Board'a bağlı misyonerler yapılan yayınların yanı sıra sözde akademik temelli kitaplarla da Ermenilerin ayaklanmalarına büyük katkılar sunmuşlardır (White, 2005).

Yapılan bu propaganda faaliyetleri neticesinde eylem safhasına geçen Ermenilerin Hınçak komitası, Bitlis'in Sason ilçesinde 1894 Ağustos'unda ayaklanma çıkarmışlar, çeteler halinde örgütlenen Hınçaklar Türk askerleriyle yaklaşık bir ay süren çatışmalara girmişlerdir. Bu çatışma ortamında Amerika'da da büyük bir propaganda süreci başlatılmış ve Amerika'daki Ermeni kolonisi uluslararası kamuoyunda bir karalama kampanyası başlatmıştır. Bu kampanya dairesinde düzenlenen mitinglerde Türklerin Protestan Ermenileri kılıçtan geçirdikleri, Ermeni katliamı yapıldığı yönünde kamuoyu oluşturulmuş ve buna bağlı olarak kiliselerde Türkleri lanetleyen ayinler düzenletmişlerdir. Bu propagandalar, gazete ve dergilerde derin bir düşmanlık içeriğiyle yayınlanmış ve (Aydoğan, 2005) akabinde pek çok broşür kitap basılarak bu propagandanın ithamları yaygınlaştırılmıştır. Kitaplar, Türk düşmanlığı üzerine kurgulanmış ve bunların en azılıları da Türkiye'deki misyonerler tarafından yazılmışlardır. Günümüzde bu kitaplar hala geçerli kaynak olarak muamele görmekte ve canlı tutulmaktadır. Ancak kitapların içerikleri gerçek anlamda bir dayanaktan yoksun durumdadır. Bunlardan birisi olan "*Türkiye ve Ermeni Vahşeti- Turkey, The Armenian Atrocities*" misyoner rahip Edwin M. Blisa tarafından yayınlanmış ve bu çabasında Cyrus Hamlin'de ona yardım etmiştir. Bir başka yayın olan "Kanayan Ermenistan" başlıklı kitap da yine başka bir Anadolu misyoneri olan A.W. Williams tarafından yazılmıştır. O dönemin en çok ses getiren yayınları olan üç kitabın üçüncüsü ise "Ermeni Katliamı veya Muhammed'in Kılıcı" adlı kitap olup misyoner Frederick Davis Grenee tarafından hazırlanıp basılmıştır. Bu üç kitap 1896 yılında basılmış olup Türkiye'ye karşı halen yürütülen Ermeni propagandasının da bir nevi baş kaynakları arasında yer almaktadır (Öney, 2010).

Netice itibariyle Amerikalı misyonerler Ermenilerin ayaklanmalarını teşvik ve uluslararası kamuoyu oluşturma çabalarında basılı materyalleri etkin ve verimli bir biçimde kullanmışlar ve bu materyallerin içeriklerinin mesnetsiz iddialarla dolu

olmasından ötürü üçüncü kişi hikayelerinden yararlanmışlardır. Dolayısıyla delile ve izaha muhtaç olan bu yayınlar yazarını sorumluluktan kurtardığı gibi Ermeniler arasında da infialin oluşması ve gelişmesinde büyük role sahip olmuşlardır. Günümüzde bu kitaplara dayalı olarak zaman zaman “soykırım” iddiaları ortaya atılsa da bu konuda yapılacak araştırmaları, delillerin değerlendirilmesini de hiçbir surette kabul etmemişlerdir. Bunun temelinde ise yayınların mesnetsiz olması ve üçüncü kişi hikayeleriyle amaca uygun oluşturulmasının yattığını düşünmekteyiz.

4.3.3. Propaganda, mitingler ve yardımlar

Amerikan misyonerlerin Ermenilere yönelik faaliyetleri içerisinde açılan okullar ve bu okullarda okutulan Ermeni çocukların yüksek ihtisas için Amerika'ya gönderilmeleri aynı zamanda diğer Ermenilerin de Amerika’ya göçlerinin önünü açmıştır. Protestan Ermeniler, Anadolu’dan Amerika’ya sırayla göç etmiş ve orada yerleşerek Ermeni toplumunu oluşturmuşlardır. Bu toplum aynı zamanda Anadolu’daki isyanların destekçileri ve kışkırtıcıları olarak orada yapılandırılmışlar, geri gelenler içerisinden Ermeni olayların katılanlar veya yöneticiler olmuşlardır. Osmanlı’dan Amerika’ya göç eden Ermenilerin sayısı 1891 yılında 3.957 iken bu sayı 1893’te 2.728olarak gerçekleşmiş (Öney, 2010) Osmanlı devleti Ermenilerin toplu göçlerine izin vermemiştir. Eğer böyle bir izin olsa idi Osmanlı topraklarında Ermeni kalmamış olacaktı. Buna izin verilmemesinin sebeplerinin başında Ermenilerin Amerika’da daha rahat şartlarda örgütlenerek Osmanlı için büyük bir sorun olacağı fikrinin yanı sıra bölgedeki nüfus dengelerinin bozulmaması da diğer gerekçe olarak kendini göstermektedir. Nitekim göçlerle birlikte bölgede azalan Ermeni nüfus ile Kürt aşiretler arasında çatışmalar başlamış ve bu çatışma ortamı Amerikan misyonerlerin dikkatinden kaçmamakla birlikte Osmanlı’ya karşı ayaklanmalarda bu çatışmalardan da sonuna dek yararlanmışlardır. Osmanlı, bölgedeki zayıf hakimiyetinden ötürü bu çatışmalara layıkıyla müdahale edememiştir. Öte yandan, Amerika’ya göç eden Ermeniler Osmanlı topraklarına ABD pasaportu ile rahatça geri dönebilmişler ve isyanlarda örgütlendikleri üzere aktif rol almışlardır (Şimşir, 2003; Açıkses, 2003).

Amerika’nın uyguladığı bu sistematik örgütleme aynı biçimiyle Anadolu’da da hayata geçirilmiş ve pek çok Ermeni bu örgütler içerisinde yer almıştır. Ancak, Osmanlı tebaasından olup devlet yanında konum alan Ermeniler de söz konusu olmuşlardır. Bu Ermeniler, diğer devlet karşıtı grup tarafından dışlanmış ve yine bunların yaşadığı bölgelerde komitalar kurularak böle kiliselerinde toplantılar ve propaganda faaliyetleri yürütülmüştür. Bu toplantılar hükümet tarafından yasaklanınca bildiri ve propagandalar kilise dışına taşmış her mecrada bu faaliyetleri devam ettirir olmuşlardır. Yapılması planlanan ihtilal için toplum içerisinde vergi adı altında para toplanmış ve bu paralarla silahlar alınarak komitacılar silahlı kuvvet haline getirilmiştir. İhtilal karşıtı olan Ermeniler ise bu faaliyetlerin Ermenilere yalnızca zarar getireceğini savunmuşlarsa da komitacılar ılımlı olanlara karşı bakı kullanmışlar, tehdit ve cebr ile sindirmeyi başarabilmişlerdir (Halaçoğlu, 2003).

Misyonerlerin eğitim amacıyla Amerika’ya götürdüğü Ermeniler burada örgütlenerek propagandaların ve mitinglerin uygulayıcıları olarak Anadolu’ya geri gönderilmişlerdir. Propaganda ve mitingler hem Amerika’da hem de Anadolu’da paralel bir biçimde yürütülmüş, Anadolu’daki faaliyetler Amerika’ya bağlı olarak tertip edilmiştir (Akter, 2008).

Amerika'daki Ermenileri ayaklanma konusunda motive eden en önemli vaat Avrupa’nın da yardımıyla bağımsız Ermenistan kuracakları hayaliydi. Anadolu’daki çeteler de bu amacı benimsemişler ve yeni bağımsız Ermenistan’ın kuruluşunu silahlı mücadele ile gerçekleştirebilecekleri noktasında kanaat sahibi olmuşlardır. Bu mücadelede bölgede yaşayan Türklerin öldürülmesi ve bölgedeki olayları Türklerin Ermenileri katlettiği şeklinde uluslararası kamuoyunda lanse ederek Avrupa ve Amerika’dan destek alıp bu devletlerin Osmanlı’ya müdahalesini sağlamak şeklinde planlanmıştır. Bu Ermenilerin dışında hükümete sadık olan tebaadan çetecilere direnenler ve hatta zaman zaman bu çeteleri hükümete ihbar eden azınlık bir Ermeni toplumu da yok değildi. (Mutlu, 2005). Yani Amerika’nın bölgedeki politikaları amacına ulaşmış olsa da bir kısım Ermeni bu amacın dışında kalabilmiş ancak bunların sayısı da gün geçtikçe azalmıştır (Şimşir, 2001).

Misyonerlerin güdümünde olan Amerika'daki Ermeniler, burada çeşitli toplantılar düzenlemiş ve propagandalarla Türklerin Ermenilere karşı zalimane tavırlar sergilediklerini yaymışlardır. Ermeni toplumunun ihtiyaçları ve Anadolu'daki Ermenilere destek olmak adı altında Amerikan vatandaşlarından yardımlar toplanmıştır. Her pazar günü kiliselerde bu konuda vaizler verilmiş, Türkler ne kadar barbar gösterilirse yardımların miktarı da o denli artmıştır. Toplanan bu yardımlar, Ermenilere destek adı altında olsa da çok cüzi miktarları Ermenilere ulaşmıştır. Büyük kısmı Anadolu'daki misyonerlere daha yüksek maaşlar vermek ve buradaki okulları, kiliseleri geliştirmek ve yenilerini eklemek adına harcanmıştır. Yine toplanan paraların önemli bir kısmı da Protestan kilisesinin kasasına aktarılmıştır (Kantarcı, 2001).

4.4. Amerikan Konsolosluklarının İsyanlara Destek ve Teşvikleri

Anadolu'da faaliyet gösteren misyonerlerin en büyük hamilerinin başında Amerikan konsoloslukları gelmiştir. Konsolosluklar ilk olarak İzmir, İstanbul gibi önemli liman şehirlerinde açılmış ve daha sonra Anadolu'nun iç kesimlerinde de yeni konsolosluklar kurulmuştur. Anadolu'da açılan ilk konsolosluk ise Sivas ilinde açılmış ve buradan hem Anadolu'daki misyonerlerin faaliyetlerine destek vermişler hem de dolaylı Ermenilerin sorunları ile ilgilenmişlerdir. Daha sonra misyonerlerin Amerika'ya baskıları ve talepleri doğrultusunda doğuda Erzurum ve Harput'ta da birer konsolosluk açılması adına girişimler başlatmışlardır. Board misyonerleri, özellikle Harput'ta bir konsolosluk açılması konusunda ısrar etmişler, ilerleyen süreçte bölgede olayların patlak vermesi, Ermenilerin Amerika'ya göçleri gibi gelişmeler neticesinde Amerikan hükümeti bu talebi uygun görmüştür. Misyonerlerin bu baskıları hem kendilerini hem de himaye ettikleri Ermenileri korumak gayesi gütmekle birlikte bu konuda Amerikan senatosuna çevredeki olaylardan istasyon çalışanlarının zarar gördükleri, güvenlik ihtiyaçlarının olduğu gibi bahaneler uydurmuşlar ve bu bahanelerini sıklıkla mektup yazarak Amerikan hükümetine bildirmişlerdir. Bu vesileyle aynı zamanda misyonerlerin konsolosluk korumasını sürekli kılmak gibi bir durumun varlığını da hükümete kabul ettirmeye çalışmışlardır.

Öyle ki Erzurum'da konsolosluk ihtiyacını belirtmek için 1891 yılında aşağıdaki yazılı belgeyi hükümete göndermiştir (Kılıç, 2008).

> *"Erzurum'da bir Amerikan Konsolosu'nun bulunmaması sebebiyle vatandaşlarımızın tek başına haklarını savunmada yetersiz bırakılacağı tartışıma götürmez bir gerçektir. Bu da çok üzücü, çünkü Erzurum, misyonerler için bir durak yeri ve öyle bir bölge deki "Anadolu'da", resmi korumanın en çok ihtiyaç duyulduğu yerlerdendir. İngiltere Erzurum Konsolosu, gayri resmi olarak vatandaşlarımıza yardım etmesi için talimat almıştır. Fakat vatandaşlarımızı temsil etme hakkı, Osmanlı yetkilileri tarafindan tanınmıyor. Bu yüzden çok az faydalı olunuyor).*

Belge ifadesinden da anlaşılacağı üzere misyonerlerin açılmasını istedikleri konsoloslukların açılmaları öncesinde kendilerini İngilizlerin himaye ettiği söylenebilmektedir. Kurulması istenen bu yeni konsolosluklar sayesinde misyonerlerin daha geniş alanlara etki edebilecekleri düşünülmüş, Erzurum konsolosluğu ile Van ve Bitlis, Harput konsolosluğu ile de Musul ve Mardin vilayetlerindeki istasyonlar himaye edilebilecek ve faaliyetlerini daha geniş alana yayabileceklerdir (Dervişoğlu, 2009). Öte yandan Erzurum ve Harput konsolosluklarının etki alanlarına ilişkin olarak Dervişoğlu (2009) "*Büyük kitlelerin yaşadığı Amerikan menfaatine uygun merkezlerdir. Ayrıca taşra valilerinin konaklarının bulunduğu bu yerler geniş ölçüde ticari ve stratejik yönden de önemleri bulunmaktaydı. Yazışmalar için yeterli ve iyi derecede posta, telgraf veya özel servisleri de (tabi eğer devlet yetkilileri bunu sağlarsa) mevcuttu*" şeklindeki ihtiyaç ve önemler misyonerler tarafından öne sürülerek konsoloslukların kurulmasının gerekliliği hususunda ısrar edildiğini ifade etmiştir.

Osmanlı hükümeti konsoloslukların faaliyetleri ile bölgede sebep olacakları sonuçları dikkate alarak bu taleplerden rahatsız olmuş ve bunu dile getirmiştir. Konsolosluklar, bölgede ticari faaliyetlerden ziyade bölücü faaliyetlere hamilik etme amacında olup hükümetin bu konudaki tereddüdü ilerleyen zamanlarda haklı çıkacaktı (Dervişoğlu, 2009). Anadolu'da açılan bu konsolosluklar başlarda Rusya'nın bölgedeki etkinliğinin önüne geçmek ve misyonerlik faaliyetlerine yönelmesini engellemek amaçlı olarak kurulmuş olsa da sonrasında amaçlarından sapmış ve kendi menfaatlerini bölücülük yoluyla sağlama yönünde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir (Açıkses, 2003). Bu noktada ihtiyaç duydukları yandaşlarını

Ermenilerden seçmişler ve hükümete karşı bu kimselere referans olarak faaliyetlerinin önünü açmışlardır (Dervişoğlu, 2009).

Diğer taraftan konsolosluklar ve misyonerler yalnızca Ermenilere yönelik değil aynı zamanda Müslümanlar arasında da faaliyetler göstermiş, toplum yapısını dejenere etmek, Amerikan değerlerini bu toplum içerisinde yaymak, özendirmek gibi çabalar da sergilemişlerdir (Akgün, 1998). Ayrıca bunlara ek olarak bulundukları bölgelerde jeolojik araştırmalar yaparak Osmanlı'nın kaynaklarını tespit etmişler ve oluşturdukları siyasi, ekonomik ve askeri haritaları Amerika'ya ulaştırmışlardır. Böylelikle hem pazarı tanımak ve ele geçirmek adına çalışmalar gelişmiş hem de ilerleyen süreçte Ermenilerin isyanlarında elde ettikleri askeri detayları Osmanlı aleyhinde kullanabilmişlerdir (Kocabaş, 1992).

4.5. Amerika'ya Göç Ederek Vatandaşlık Alan Ermeniler

Daha önce değinildiği üzere misyonerlerin eğitim amaçlı olarak Amerika'ya gönderdikleri Ermeniler ve göçlerle giden diğer Ermeniler, Amerika'da Osmanlı aleyhtarı bir grup oluşturmuşlar ve propaganda faaliyetlerinde bulunmuşlardı. Bunun yanı sıra Amerikan vatandaşı olan bu kimseler Amerikan pasaportu ile tekrar Anadolu'ya gelmiş ve rahatlıkla hareket etme imkanı bulmuşlardır. Bu Amerikan vatandaşı Ermeniler, isyanlarda Ermenilere öncülük ve yardım ettikleri gibi Amerika'nın planlarını sahada uygulamak konusunda da bir misyon üstlenmişlerdir. Amerika, günümüzde dahi Ermeni meselesini siyasi bir enstrüman olarak kullanmaya devam etmekte ve Türkiye ile ilgili dış politikasında bir güç unsuru olarak kullanmaktadır. Ancak Ermeni meselesinin Amerika tarafındaki görünümü özellikle Fransa, İngiltere ve Rusya'ya göre daha sönük olup bu meselenin Osmanlı açısından bir sorun olmasında Amerika önemli bir rol üstlenmiştir (Öney, 2010).

Günümüzde Ermenistan dışındaki Ermenilere "Diaspora" denilmekte ve bu terim daha çok Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan Ermeniler için kullanılmaktadır. Birçoğu XIX. yüzyılda Anadolu'dan göçen Ermeniler Amerika'daki Ermeni varlığını da oluşturanlar olup XIX. yüzyılın ikinci yarısı

öncesinde Amerika'da bir Ermeni varlığından söz etmek mümkün değildi (Şimşir, 1984).

Anadolu'dan Amerika'ya ilk göçler misyonerler aracılığı ile olmuş ve buradan gidenler, eğitim amacıyla misyoner okullarından mezun olan Ermeni gençlerden seçilmiştir. Yüksek ihtisas amacıyla Amerika'daki üniversitelerde eğitim görmek için giden bu Ermeniler, daha sonra Amerika'nın şekillendirmesi ve kendilerine yüklenen Ermeni milliyetçiliği fikriyle birlikte hem Anadolu dışında kamuoyu oluşturma faaliyetlerinde bulunmuşlar hem de bunlardan tekrar Anadolu'ya dönenler de Ermeni isyanlarının destekçileri, planlayıcıları ve uygulayıcıları olmuşlardır. İlk göçler İç Anadolu'dan ziyade İzmir ve İstanbul'dan giden Ermenilerden oluşmaktaydı. Bu liman şehirlerinde ticaret Yunan isyanı öncesinde Rumların elinde olup, isyandan sonra buralardan göçen Rumların yerini Osmanlı devleti Ermenilere bırakmış ve bu sayede Ermeniler Amerikalı tüccarlarla ticari ilişkiler kurma zeminine sahip olmuşlardır. Böylelikle iki toplum arasındaki etkileşimin daha da artması bu ilişkilerle söz konusu olmuştur (Sevinç, 2002).

Amerika ile iki yönlü ticaret yapan Ermeniler, Osmanlı içerisinde simsar, komisyoncu, toptancı gibi zümreleri oluşturmuş ve bu alanlara hakim olmuşlardır. Bu zümreler, ticaretle uğraştıkları için hem ayrıcalıklı hem de zengin tebaayı oluşturmuşlardır. Öte yandan bu Ermeni tüccarlar, ticaretlerini geliştirmek ve daha geniş coğrafyalara ulaşmak için Amerika'ya gitmişler ve burada yeni işletmeler kurarak ihracat yapmışlardır. Bu kimseler, Amerika'dan daha kolay vatandaşlık almışlar dünya genelinde Amerikan konsolosluklarının sorumluluk alanına girmişlerdir. Osmanlı topraklarına Amerikan pasaportu ile dönen bu kimseler adli vakalara karıştıklarında ise bu pasaportlarını kullanmışlardır. Ancak ticaret yaparken bu tabiiyet değişikliklerini bildirmeyip Osmanlı tebaasından olmanın avantajlarını da kullanıyorlardı. Nitekim Osmanlı hükümeti ile Amerika arsında 1830 yılında imzalanan ticaret anlaşmasının 4. Maddesi gereğince *"Amerikan vatandaşlarının Osmanlı makamlarınca mahkeme edilemeyişi"* hükmü Amerika'dan gelen Ermeni tüccarların Amerikan pasaportu ile Osmanlı topraklarında rahat rahat faaliyetlerde bulunmalarına imkan sağlıyordu (Erhan, 2001).

Anadolu'dan Amerika'ya göç ise 1860 sonrasında başlamış ve bu göçlerde hem misyonerler hem de konsolosluklar aktif rol almışlardır. Nitekim ilk göçleri tertip eden misyonerler sonraki göçlerde de etkili olmuşlardır. O dönemde Osmanlı'da eğitim için Avrupa'ya öğrenci göndermekteydi. Yurt dışında eğitim gören bu öğrenciler geri döndüklerinde devlet kademelerinde görevlendiriliyorlar, önemli pozisyonlarda görev alıyorlardı. Bu dönenlerin ilkleri, Amerika'ya giden Ermeniler olmuştur. Ancak bunların büyük çoğunluğu devlet hizmeti yerine misyoner okul, yetimhane ve hastanelerinde çalışmayı tercih etmişlerdir. American Board misyonları, zaten kendi kurumlarında çalıştırmak üzere eğitimli kimselere ihtiyaç duyuyordu ve bu ihtiyacını da Amerika'dan dönen Ermenilerden karşılama yoluna gidiyordu. Bu gelen öğrenciler, Amerika'da çeşitli konularda eğitim alsalar da Protestanlığın yayılması konusunda bunlara görevler verileceğinden pek çoğu yüksek düzeyde teoloji eğitimi almak zorunda kalıyorlardı (Fendoğlu, 2003).

Verilen eğitimleri sadece dini konularla sınırlamak mümkün olmadığı gibi dönemin ünlü Amerikan okullarından olan Princetor, Yale gibi üniversitelerde sosyoloji, felsefe gibi alanlarda da yetiştiriliyorlar ve Fransız İhtilali'nin fikirleri ile besleniyorlardı. Bu eğitimler aynı zamanda bu öğrencileri Ermeni milliyetçiliği hususunda besleyen kaynaklar olmuş ve isyan fikrinin yaygınlaşması ve genişlemesinde son derece büyük ölçekte kaktı sunmuşlardır (Hülagü, 2001). Bu minvalde şekillenen Ermeni gençleri sonrasında Osmanlı Devleti'nin içteki düşmanları haline gelmiş ve bu düşmanlığı bölücülük hareketine taşımışlardır. Osmanlı bu durumun farkına varıp önlemler alma çabalarına yönelse de yapılan engellemeler pek bir sonuç üretememiştir (Güngör, 1999).

4.6. Ermeniler İçin Amerika'da Oluşturulan Kamuoyu

Amerikan misyonerler, Osmanlı topraklarındaki emellerini Ermeniler üzerinden gerçekleştirme çabaları doğrultusunda Ermenileri örgütlerken bir yandan da Amerika'da Ermenilere ve bölgedeki faaliyetlere destek verecek bir kamuoyuna ihtiyaç duymuşlardır. Oluşacak olan bu kamuoyu hem maddi destek sağlayacak hem de Amerikan hükümetinin bu yöndeki bölücü faaliyetlerini destekleyecek bir toplum kitlesi oluşacaktı. Anadolu'da Ermenilerin yapılandırılması çabaları Amerika'daki

kamuoyuna gayet masumane bir mahiyette lanse ettirilmiş, buna karşılık Ermeniler için bir mağduriyet oluşturma çabası ile Osmanlı'nın Ermenilere baskı ve işkenceler uyguladığı yönünde yalancı ithamlar üretmişlerdir. Bu çabaları neticesinde 6 Aralık günü Amerika'da Osmanlı'da zulüm gören halklar ile tehlikede bulunan misyonerlere dua günü olarak ilan edilmiş ve Amerikan kongre üyeleri bugünün Amerika'daki tüm Hristiyanları kapsamasını ve hepsinden dua istenmesini kararlaştırmıştır. Amerika'da oluşturulan güçlü kamuoyuna bağlı olarak bu tür eylemler ayyuka çıkmış, ardı arkası kesilmemiştir (Şimşir, 2005).

Bu gelişmelere karşı Osmanlı hükümeti delilleri ve belgeleriyle bu ithamların yalan olduğunu defalarca elçilik vasıtasıyla Amerikan hükümetine sunmuş olsa da bir karşılık bulamamış ve bu duyarsızlık Ermeni çetecileri Osmanlı'ya karşı eylem konusunda cesaretlendirmiştir. Öte yandan İstanbul ve Merzifon'daki misyonerler İngiliz *"Daily News"* gazetesinde yayınlanmak üzere bir mektup yazmışlar ve burada yayınlanan haber Amerikan gazeteleri tarafından alınarak bu illerde Ermeni katliamı yapıldığı şeklinde servis edilmiştir. Osmanlı'nın bu yanlı ve yalan haberler biçiminde misyonerlerin Osmanlı iç işlerine müdahalelerini ve onların Ermeni isyancılarla birlikte çalıştıklarını Amerikan dış işlerine bildirmiş birden fazla kere notayla bildirmiştir. (Sevinç, 2002)

Yaşanan bu gelişmeler ve Amerika'daki Ermeni odaklı faaliyetler Ermenilerin milliyetçilik ve ihtilalcilik çabalarında Amerikan Protestan misyonerlerinin rolünü de açıkça ortaya koymuştur. Ermeni toplumu bu misyonerler aracılığı ile hem yazılı hem de sözlü araçlarla isyancılığa teşvik edilmiş ve Osmanlı'ya baş kaldırmaları noktasında cesaretlendirilmiştir. Amerikan destekli bu çabalar, Ermenilerin isyana yönelmeleri ve devlete baş kaldırmaları konusundaki isteklerini hem oluşturmuş hem de derinden beslemiştir (Sevinç, 2002: 165). Bu desteklerin Amerika'daki tarafında ise yalan rivayetlerle oluşturulan bir kamuoyu yer almış ve bu kamuoyu Anadolu'daki Ermenileri savunmak adına maddi ve siyasi desteklerde bulunmuşlar, Amerikan hükümetini etkileyecek düzeyde aktivitelere yönelmişlerdir (Aydın, 2004). Bu gelişmeler de Ermenilerin komitacılık faaliyetleri ve Osmanlı'ya baş kaldırmaları konusunda temel dayanaklarını oluşturmuştur.

4.7. Ermenilerin Amerika'dan Anadolu'ya Silah Kaçırması

Amerikan misyonerlerinin Osmanlı üzerindeki emellerinin bir sonucu olan Ermeni isyanları başlangıçta fikri oluşum aşaması ile hayata geçirilmiş sonrasında ise o fikrin olgunlaştırılması ve desteklenmesine geçilmiştir. Akabinde kamuoyu oluşturma çabaları gündeme gelmiş ve Ermenilerin Osmanlı tarafından baskılara maruz bırakıldıkları, katledildikleri gibi yalanlara dayalı olarak güçlü bir kamuoyu oluşturulmuştur. Bölücülük odaklı bu faaliyetlerin son safhası ise Ermenilerin silahlandırılması ve Osmanlı Devleti'ne baş kaldırarak silahlı mücadeleye yönelmeleri şeklinde planlanmıştır. Sürecin tüm aşamalarında görev alan misyonerler, Ermenilerin silahlandırılmalarında da aktif rol oynamışlardır. Ermenilerin gerçekleştirecekleri ihtilal hareketinde yine aktif rol alacaklar, Ermenilerin silahlandırılmasında ve koordine edilmelerinde de yine misyonerler ön saflarda bulunacaklardır. Nitekim misyonerlerin bu faaliyetleri Osmanlı arşiv kayıtlarında da yer almaktadır (Öney, 2010).

Doğu illerinde bulunan misyonerler, Ermeni ihtilaline katılımcı sayısını artırma çabalarının yanı sıra iç ve dış kamuoyunda artık bu hareketin silahlı bir başkaldırıya dönüşmesi gerektiği konusunda da telkinlere başlamışlardır. Böylelikle, çıkacak silahlı çatışmalarda yaşananlar Avrupa ve Hristiyan dünyasına Müslüman Türklerin Ermenilere katliam yaptığı izlenimi oluşturulmak suretiyle Avrupa'nın Osmanlıya müdahalesiyle birlikte Ermenilerin Bulgarlar ve Yunanlar gibi bağımsızlık kazanmaları sağlanacaktır. Ancak bu silahlı safha için Ermenilerin hazırlığı bulunmadığı gibi hem silah hem de silah kullanacak eğitilmiş militanlara ihtiyaç vardı. Eğitim noktasında misyonerler ve Amerika'dan geri dönen Ermeniler rol aldıkları gibi silah yardımı da yine Amerika'dan gelecekti. Nitekim Amerika'da geniş kitlelere ulaşan ve güçlü lobiler oluşturan Ermeniler, Amerikan halkı nazarında Osmanlı'yı Ermeni kesen, zulüm eden bir devlet konumuna yerleştirmiş ve Ermenilerin zulüm gören mazlumlar olduğuna toplum ikna edilmiştir (Fendoğlu, 2003).

Bunun neticesi olarak Hristiyan toplum Ermenilere maddi yardımlarda son derece istekli davranmışlar ve böylelikle silahlı aşama için gerekli olan kaynaklar da

temin edilebilmiştir. Kaldı ki Amerikan toplumunun Osmanlı hakkında en ufak bir bilgisi dahi yoktu. Ancak yapılan propagandalar bu bihaber toplumu etkilemiş ve Osmanlı'nın Ermeni katliamcısı bir devlet olduğu fikri kabul ettirilmiştir. Doğal olarak Ermeniler tarafında yer almak isteyen halkın da desteği ile Amerika'nın Ermenileri silahlandırmak için Anadolu'ya silah sokması da kolaylaşmıştır (Fendoğlu, 2003).

Anadolu'ya silah sevkiyatı konusunda Amerikalı tüccarlar büyük bir rol üstlenmişlerdir. 1850 sonrasındaki yıllarda Amerika, dış ticaret kalemleri içerisine ateşli silahları da dahil ederek dünyaya silah ihracatını başlatmıştır. Osmanlı-Amerika ticari ilişkilerinde de önemli bir yer tutan silah ithalatı, Amerika'nın Anadolu topraklarına silah sevkiyatını da kolaylaştırmıştır. Böylelikle Amerika hem Osmanlı'ya silah ve askeri alanda hizmet satıyor hem de Ermenilere silah satarak Osmanlı'yı iki yönlü bir pazar olarak şekillendiriyordu. Netice itibariyle misyonerlik faaliyetleri Amerika'ya hem ticari hem de siyasi alanlarda Osmanlı topraklarından büyük kazanımlar sağlamıştır (Öney, 2010).

4.8. İsyana Teşvik Eden American Board Okulları

Osmanlı topraklarında faaliyetlerde bulunan misyonerlerin yanı sıra asli görevleri olan yabancı devlet topraklarındaki vatandaşlarının ihtiyaçları ile ilgilenmek ve iki ülke arasındaki ilişkileri sürdürmek olan Amerikan konsoloslukları bir yandan görünürdeki görevlerini yerine getirmekte diğer taraftan da Osmanlı topraklarında ayrılıkçı fikirlerin oluşup gelişmesi için nifak tohumları ekerek bunların yeşerme çabalarını devam ettirmektedirler. Bu noktada American Board'a bağlı misyoner istasyonlar Anadolu'da okullar açmışlar ve bu okullarda tebaanın çocuklarına eğitimler vermişlerdir. Ancak bu eğitimler akademik bir içeriğe sahip olmakla birlikte özellikle Ermenilere verilen eğitimler Osmanlı'ya karşı baş kaldırmanın ve Ermeni milliyetçiliğinin isyancı bir perspektifte oluşup geliştirmenin çabaları ile şekillendirilmiştir. Böylelikle Anadolu'daki American Board'a bağlı okullar Ermeni isyanlarının başlatılmasına önayak olmuşlar, gerçekleşen terör faaliyetlerinin merkezinde ve güdüleyici tarafında yer almışlardır. Bu sebeple, misyoner okulları her ne kadar sözde eğitim öğretim faaliyetinde bulunduklarını

iddia etseler de asli amaçları hiçbir zaman eğitim olmamış ve bu asli amaçları Ermeni isyanları ile kendini aşikar etmiştir. Bu süreçte misyonerler Osmanlı'nın Gayri Müslim tebaasını ihtilal yolunda kışkırtmış, Ermeni ve Rum çetecilere silah temin etmek suretiyle gerçekleşen Ermeni terörünün asli sebebi olmuşlardır (Açıkses: 2003).

Bu bağlamda misyonerlerin yaptıkları faaliyetlere örnek olarak 1895-1896 yıllarında yaşanmış olan Van'daki Ermeni isyanlarını bastırmak üzere görevlendirilmiş olan Sadettin Paşa, isyanların arkasındaki nedenlerden birisi olarak misyoner okullarının faaliyetlerinin olduğunu ve müfredatlarının bu isyanları teşvik edici ve hazırlayıcı nitelikte hazırlandığını ifade etmiştir. Bu bağlamda Sadettin Paşa hükümete raporunda aşağıdaki tespitlerine yer vermiştir (Akt. Önel, 2010):

> *"Van'da on dört Ermeni mektebi vardır. Birisi Amerikan Protestanlarının diğerleri Ermenilerindir. Bunlardan yedisinin resmî izni yoktur. Fen derslerinden çok Ermenilik şuurunu kuvvetlendirecek Ermeni tarihi, edebiyatı, coğrafyası okutulmaktadır. İnançlarına göre, Rusya'nın Kafkas, Tiflis vilâyetleri, Hazar denizine kadar olan yerler Ermenistan'ın bir parçası sayıldığı gibi İran'ın Azerbaycan vilâyetleriyle Memâlik-i Şâhâne'nin Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır Harput, Sivas ve Adana vilâyetlerini Ermenistan'dan saydıkları iş bu harita üzerinde görülmektedir. Köylerde dahi büyücek mektepleri vardır. Talebinin okuma hevesini arttırmak için bir yüzüne eski Ermeni krallarından birisinin resmini hakketmişler ve diğer yüzüne iyi çalışanlara bir imtiyaz alameti yapmışlardır. Erzurum'da dahi Sultanî karşılığı Samsaryan mektebi bulunduğu gibi Bitlis'te Amerikan mektebi vardır. Diğer yerlerde bulunan mektepler de bu mekteplerin aynı programlarını uyguladıklarından tahsillerinin gayesi fesat çıkarmak içindir.*

Misyonerlerce başlatılan ve desteklenen Ermeni isyanları, aynı desteği Avrupa ve Rusya'dan da görmüştür. 1895'te İngiliz, Fransız ve Rusların tahrik ve teşvikleri neticesinde Urfa'da büyük bir isyan çıkmış, isyanın başlatılması sürecinde ise Amerikan misyonerlerin öncülüğü söz konusu olmuştur. Bu bağlamda Urfa Amerikan Yetimhanesi yöneticisi olan Lesli isimli müdür, isyanın başlatılmasında ve yönlendirilmesinde aktif rol üstlenmiş ve Ermeni isyancıları desteklemek ve korumak adına Amerikan bayrağını kullanmalarına izin vermiştir. Bu isyanda halktan ve Osmanlı askerlerinden üçyüze yakın şehit ve yaralı söz konusu omuştur.

İsyan bastırılıp Lesli'nin isyandaki dahli ortaya çıkınca bu yetimhane müdürü yakalanacağını anlayınca intihar etmiş ve öncesinde de yaptıklarını itiraf eden bir mektup bırakmıştır. Bu mektup, Amerikan misyonerlerin Ermeni isyanlarındaki rollerinin bir diğer delili niteliğindedir. (Gazigiray, 1982).

Yetimhanenin bölgedeki olumsuz ve terör destekleyici faaliyetleri bununla sınırlı kalmamıştır. Milli Mücadele yıllarında Osmanlı Devleti aleyhinde propagandalar düzenlemiş ve bu hain çabalarına Amerikan Hastanesi'ni de dahil etmişlerdir. Yetimhane, Ermeni çocukları barındırmakla birlikte Amerikan hastanesi de Fransız işgalinde Fransızlara bir üs olarak kullandırılmış ve buradan yapılan saldırılarla çok sayıda Kuva-i Milliye askeri şehit edilmiştir (Özçelik, 1992).

Hastane sadece Fransızları himaye etmekle kalmamış aynı zamanda Milli kuvvetlere muhalefet bir tavırla Türkleri haksız ve asi olarak değerlendirmiştir. Bu tavır ve hakaretlerini içeren bir mektubu Urfa Mutasarrıfı'na gönderen Hastane yöneticisi Bayan Holmes, misyonerlerin niyetleri, gelecekteki planları gibi hususuları da bu mektubunda dile getirmekten çekinmediği gibi kendi fikrince korkutmaya ve sindirmeye çalışmıştır (Allenby, 1936'den akt. Öney, 2010):

> *"Gerçeği anlamayan ve halkının büyük bir kısmı okuma yazma bile bilmeyen bu şehrin kaderini kendi üzerine alanlar, dehşet verici bir sorumluluk altına girmiş oluyorlar Fransız kuvveti hakkında yanlış bilgi almışsınız. Paris'te bulunan yüksek meclis bile, Allenby'den emir alıyor. Böyle büyük bir kişi, önemli noktaları tutmak için, bir avuç kuvvet göndermez... Siz, askerî eğitimden mahrum ve öteye beriye etkisiz ateş eden askerlerinizle, mükemmel harp malzemeleriyle donatılmış ve Almanya'yı kendi hudutları içinde mağlup etmiş bir kuvveti yenemezsiniz... Yazıktır size..."*

Bir diğer misyoner okulu olan Merzifon Anadolu Koleji'nin müdürü olan misyoner White, bir mektubunda misyonerlerin ve onlar bağlı eğitim kuruluşlarının Osmanlı topraklarındaki asli emelleri, Rum ve Ermeni politikaları, Ermenilere isyanlarda verdikleri destekler gibi hususları bir mektubunda dile getirmiştir. Bunun yanı sıra ilerleyen dönemlerde Ermeniler haricinde Aleviler ile Sünniler arasında da bir çatışma çıkarılarak bölücülük faaliyetlerinin bu yolla devam ettirilebileceği hususunda açıkça fikir beyan etmektedir (Metin, 1992):

"Hıristiyanlığın en büyük rakibi Müslümanlıktır. Müslümanların da en kuvvetlisi Türkiye'dir. Bu hükümeti ve memleketi devirmek için Ermeni ve Rum dostlarımızı terk etmemeliyiz. Hıristiyanlık için Ermeni ve Rum dostlarımız tarafından o kadar kan feda edildi ki, bunlardan birçoğu İslamlara karşı mücadelede şehit oldular. Unutmayalım ki kutsal hizmetimiz sonuna kadar daha pek çok böyle şehit kanı akıtılacaktır. Alevilere de mezhep konusunda serbestlik tanırsak onlar da bize katılacaklardır. Bizim görevimiz, bu fırsatı kaçırmamak, gereğine uygun hareket eylemektir. Hıristiyanların şimdiye kadar görmüş oldukları zulümlere karşı onların zekâtını ödeyecek bir ruh aşılamalıyız. Biz bunu şimdiye kadar yaptık ve başarılı da olduk".

Benzer misyoner okullardan bir diğeri olan "*Uluslararası İzmir Koleji"* misyonerleri de Osmanlı'ya karşı ayaklanmalarda rol almışlardır. İzmir'in Yunanlar tarafından işgalinde işgal kuvvetleri ile iş birliği yapmışlardır. Ancak Kuva-i Milliye'nin Yunan'ı İzmir'den sürmesinin ardından kolej İzmir'deki faaliyetlerini Ankara'daki yeni idare ile iş birliği ve idarenin denetimi altında yapmak durumunda kalmıştır. Yine Osmanlı'ya karşı isyan teşvikçisi bir diğer misyoner okulu olan ve Tarsus'ta faaliyetlerde bulunan Aziz Pavlos Entsitüsü'de Ermeni olaylarına karışmış, Yunan isyanını sempatizan olarak aşikarca desteklemişlerdir (Stone, 1984).

İç Anadolu'da faaliyet gösteren ve 1894'te açılmış olan Konya Apostolik Enstitüsü Osmanlı idaresince resmiyet kazandırılması 1897'de olmuştur. Enstitü, diğer derslerle birlikte Ermenice dersleri de vermiş ve yabancı dilde eğitim veren bir misyoner okulu olarak kurucusunun ifadeleriyle *"dinsel (evangelical), eğitimsel ve endüstriyel alanlardaki çalışmalarının yanında, Rumlara, Ermenilere ve herkese hiçbir karşılık beklemeden yardımda bulunan bir kolej yahut bir üniversite"* şeklinde faaliyet gösteren bir misyoner okulu olmuştur. (Stone, 1984).

1915 yılındaki Ermeni olaylarına kendisinden önceki misyoner okulları gibi dahil olan bir diğer American Board okulu da Fırat Koleji'dir. Kolej 1895 Ermeni olaylarında da yer almış ve bu süreçte Ermenilerin kullanımına izin verilen okul yakılmış ve yağmalar maruz kalmıştır. Bu durumda bile zararını Osmanlı hükümetine tazmin ettirmiş, masum ve mazlum bir profil çizmeye çabalamıştır. Daha sonraki 1915 olaylarında da aynı tavrı sergileyen kolejin müdürü Osmanlı hükümeti

tarafından sınır dışı edilmiş ve yaklaşık 40 yıllık eğitim kurumu olan bu okul kapatılmıştır (Kocabaşoğlu, 1996).

Görüleceği üzere American Board'a bağlı misyoner okulları Ermeni olaylarında başından itibaren bir fonksiyon üstlenmiş olmanın yanı sıra fiili olaylara da destek ve lojistik olarak dahil olmuşlar, Osmanlı Devleti içerisinde bir parçalanma ve terör olaylarıyla kurulacak bir devlet için önayak olma çabasına yönelmişlerdir.

Misyoner okullarının Ermeniler üzerinden yaptıkları bölücü faaliyetlere bir diğer örnek de Merzifon'da çıkan Ermeni ayaklanmalarıdır. Amerikalı misyonerlerin 1886'da Merzifon'da açtıkları "Anadolu Koleji" 1899'yılında resmiyet kazanmıştır (Kocabaşoğlu, 1996: 348). 1893 başları itibariyle ihtilalci Ermenilerle ve diğer zararlı cemiyetlerle müzakereler ve istişareler düzenleyerek Osmanlı Devleti'ne karşı isyan hazırlıklarında aktif olarak yer almışlardır. (Gürün,1982).

Daha önce de değinildiği üzere Anadolu'da çıkacak olan isyanlarla Avrupa ve Amerika'da Ermeni katliamı yapan bir Osmanlı devleti propagandası yaparak Avrupalı devletlerin Osmanlı'ya müdahalesi için gerekçe oluşturmak çabasına yönelmişlerdir. Bunun için de çeşitli merkezlerde yapılan propagandalarla Ermenilerin zulme maruz kaldıkları söylemlerini yaymışlar ve bu söylemlerin Anadolu'daki çıkış noktalarından birisi de Merzifon'daki Anadolu Koleji olmuştur.

İsyan hareketi, Merzifon, Çorum, Yozgat, Amasya, Kayseri merkezi ve ilçeleri olan Develi, Boğazlıyan, Pınarbaşı, Talas ve bazı kasabalar olarak belirlenmiştir. Buralarda 6 Ocak gecesi patlak veren isyanların en önemli destekçileri Amerikan misyonerler olmuşlardır. Misyonerler ve destek verdikleri Ermeniler, kolejin duvarlarına ve sonra da Merzifon, Amasya, Tokat, Çorum, Yozgat, Ankara ve Diyarbakır'da baz yerlere Osmanlı Devleti ve hükümet aleyhinde ilanlar asarak eylemlere hız kazandırmışlardır. Bu ilanlarla halkı padişah şahsına ve iradesine düşman etme gayesi güdülmüş, devlet aciz olarak gösterilmek istenmiş ve İngiltere ima edilerek büyük bir devletin yakın zamanda halka yardıma geleceği şeklinde söylemlere yer verilmiştir. Asılan ilanların sorumluluğundan sıyrılmak için de imza olarak ilanlara *"Vatansever İslâmlar Komitası"* şeklinde bir ifade koymuşlardır (Hülagü, 2001).

Bu faaliyetlere karşı olarak ise hükümet bahsedilen yerlerdeki bazı şüpheli Ermeniler tutuklanmış, ancak ilanların bazı Müslümanlar tarafından asıldığını iddia etmişlerdir. Yıllar sonra ise o dönem American Board'a bağlı misyonerlerden olan Max Balian bu ilânları kendisinin astığını ifade ederek misyonerlerin Ermenilerle yaptığı iş birliğini ortaya koymuştur (Gürün, 1982).

Avrupa'da kamuoyu oluşturma çabaları doğrultusunda Merzifon, Kayseri ve Yozgat çevresinde başlatılan isyan hareketleri yapılan Ermeni katliamı propagandaları Avrupa basınında karşılık bulmuş ve İngiliz gazeteleri bu konuyu geniş bir biçimde haber yapmışlardır. Ayrıca, bu bölgelerde Ermeni nüfusun kalabalık olduğunu ve buralarda bağımsız bir yönetimin oluşturulması gerektiğini dile getirmişlerdir (Hülagü, 2001).

4.9. Osmanlı Devleti'nin Misyonerlik Faaliyetlerine Karşı Aldığı Tedbirler ve Sultan II. Abdülhamid'in American Board'a Tepkisi

XIX. yüzyılda Osmanlı topraklarında Amerikan misyonerler güdümünde çıkan isyanlara karşı Osmanlı hükümeti, bu olayların kaynağının misyoner okulları olduğunun farkına varmış ve bu kurumlarla birlikte bunların yetkililerine karşı önlemler alma yolunda bir gayrete yönelmiştir. Yapılan faaliyetler ve bölücülük çabaları ortaya çıktıkça da Osmanlı hükümeti misyoner okullarını devlet düşmanı olarak değerlendirmeye başlamıştır (Gürün, 1982). Bu bağlamda Merzifon Koleji, siyasi amaçlı bir kurum olarak değerlendirilmiş ancak içerisinde bulunduğu zor durumdan ötürü bu misyonerlerin faaliyetlerine göz yummak zorunda kalmıştır.

XIX. yüzyılın son çeyreği misyoner faaliyetlerin yoğunluk kazanması ve Osmanlı Devleti'nin bu faaliyetlere yaklaşımı itibariyle bir dikkat çekici bir durum söz konusudur. Amerika ve uç karakolları gibi faaliyet gösteren misyonerler Osmanlı'nın can çekiştiğine inanmakta ve bu durumdan azami ölçüde istifade etme çabaları sergilemektedirler. Hükümet ise bu süreçte Amerikan misyonerlere karşı politikalarında değişikliğe gitmiş, bunları ve diğer okulları kontrol altına alma amaçlı politikalar geliştirerek hem Gayri Müslim okulları hem de Müslüman okulları da bu bağlamda kontrol etmeyi düşünmüştür. Ancak hükümet misyoner okullara karşı

doğrudan müdahalelerden kaçınmış, bunda da en önemli etken zamanın şartlarının müsait olmayışı büyük rol oynamıştır. Bunların yanı sıra misyonerlerle iş birliği içerisinde olan kimseler yakından takip edilmiş ve bunlara karşı da tedbirler alma yoluna gidilmiştir. Bu önlemlerin bazıları aşağıdaki şekliyle sıralanabilecektir (Öney, 2010):

1. Erzurum, Bitlis ve Mardin bölgelerinde Amerikan misyoner yöneticilerin toplanmalarına müsaade edilmemeye gayret edilmiştir, toplantılarına izin verilmemiştir.

2. Misyonerlerin Protestanlığı yayma çabalarına yönelik faaliyetleri önlenmeye çalışılış, Protestan ve Cizvit okullarının menfi faaliyetlerini etkisiz bırakmak adına bir nizamname layihası düzenlenmiştir.

3. Misyonerlerin Ermeni çocuklara yönelik Hristiyanlaştırma faaliyetleri önlenmeye çalışılmış, tedbirler düzenlenmiştir. Ayrıca, yabancı okullar ve misyonerler aracılığı ile düzenlenen faaliyetlerin önlenmesine çalışılmıştır.

4. Osmanlı topraklarında kurulu ecnebi mektep ve kiliseleri hakkında bir kısım tedbirler içeren bazı nizamnameler tanzim edilmiştir.

Hülagü (2001), bu çabalara örnek olarak Sultan Abdülaziz döneminde çıkarılmış olan 1869 tarihli *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*ne işarete etmektedir. Nizamnamenin özellikle 129'uncu maddesi yabancı okullar ve cemaat okullarını konu edinmiş, buralardan alınan diplomalarının geçerliliğini Osmanlı Maarif Nezareti onayına ve okullarda okutulacak derslerin ve kullanılacak eğitim materyallerinin kurum tarafından tasdiki koşulu getirilmiştir.

5. Özellikle misyonerlerin yoğunlukla işlettikleri matbaaların isyanlardaki etkilerine bağlı olarak 1857 tarihli Matbaalar Nizamnamesine bağlı olarak ruhsat zorunluluğu getirilmiş, her türlü süreli yayın ve kitap için *Encümen-i Teftiş ve Muayene*den geçmesi kararlaştırılmıştır. Yabancı doktorların meslek icrası için diploma onaylarının *Tıbbiye-i Şahane* tarafından yapılması zorunlu kılınmıştır (Kocabaşoğlu, 1996).

Misyoner okullarının engellenebilmesi ve okullara gösterilen ilginin azaltılması amacıyla Sultan II. Abdülhamid döneminde bir yandan eğitimde ıslahatlar söz konusu olmuş diğer yandan da dört yüz küsur Amerikan okulunu kapatma konusu gündeme getirilmiştir. Böylelikle misyoner faaliyetlere belli bir ölçüde sınırlama gayesi güdülmüştür. Sultan II. Abdülhamid, dönemin *Maarif Nazırı Zühtü Paşa'ya* konuyla ilgili geniş bir rapor hazırlaması talimatı vermiş ve benzer şekilde bir rapor da Balkanlar'da, Tuna Valiliği'ne görevlendirilen *Mithat Paşa'ya* verilmiştir (Tozlu, 1999).

1886 yılında Mekâtib-*i Ecnebiye ve Gayr-i Müslime Müfettişliği* kurulmuş ve 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle getirilmiş olan hususların da uygulamaya geçirilmesi yönünde çabalar sergilenmiştir (Hülagü,2001).

Sultan II. Abdülhamit döneminde faaliyetlerini en üst seviyeye çıkaran Amerikan misyonerlik örgütü American Board, hedeflediği toplumu eğitmiş ve o toplumun bağımsız olabilmesi, bağımsızlık hareketlerini başlatması için olgunlaştırmıştır (Kieser, 2005: 159). Sultan Abdülhamit, yönetimi altında olan toplumu iyi tanımakla birlikte, devletin çağın gerisinde kaldığı alanları ve başarısızlıklarının nedenlerini tespit etmiştir. Bu hususlara ilişin hazırlattığı raporlarla bu yaraları iyileştirme cihetine yönelmiştir (Dabağyan, 2001). Ancak bu çabaların karşısındaki en büyük engel olarak yine American Board misyonerleri çıkmıştır. Board, devletin en zayıf olduğu hayati bölgelerde kendisini kabul ettirmiş hem Avrupa hem de Amerika'nın desteğini almıştır. Bununla birlikte Protestanlık mezhebini yaymak suretiyle Amerikan devletinin otoritesini, faaliyet alanı olan Ortadoğu coğrafyasında artırmıştır. İmparatorlukların yıkılışının en büyük sebebi olarak kabul gören Fransız İhtilali'nin fikri neticesi olan ulusal bağımsızlık ve milliyetçilik fikirlerini Ermenilere telkin etmiş ve bağımsızlık hareketlerine yönelmelerini sağlamıştır. Hasta Adam olarak tanımlanan Osmanlı'nın yıkılışını hızlandıracak hamleler yaparak bu bölgede Amerikan hâkimiyetini kurmayı amaçlamışlardır (Kieser, 2005: 180).

Bu süreçte Avrupa diplomasisi, Berlin Kongresi'nde Osmanlı'nın Doğu illerinde reformlar uygulanmasına karar almış ve bu hamle ile Avrupa Ermeni

isyanlarına destek vermiş olmuştur. Bu kararların ardından Ermeniler daha cüretkar tavırlarla hareket etmişler ve her fırsatta Avrupa'nın aldığı bu kararı öne sürerek talepler üretmişlerdir. Bu süreçte Ermeni isyanlarının temel odağı, politik olarak Avrupa'dan destek almak ve Avrupa'nın Balkanlarda oluşan bağımsızlık hareketlerine yönelik tavırlarına yön vermek şeklinde olmuştur. Ancak talep edilen bu reformlar Ermenilerle Osmanlı hükümetinin arasını tamamen açmış ve Avrupa'nın Ermenilere bu vaatleriyle ilgili olarak I. Dünya Savaşı arifesine kadar Osmanlı'ya herhangi bir talep yöneltilmemiştir. Öte yandan Board misyonerlerinin Ermeniler üzerinden yaptıkları bu hamleleri tam anlamıyla tutmamış ve kendilerine de pahalıya mal olmuştur (Kieser, 2005).

Osmanlı'nın reformalar yönelik olarak ağırdan hareket etmesi ve uygulamada hiçbir adım atmaması, Avrupa'nın da bu hususta ilgisiz davranması Ermenilerin uluslarası arenada kendilerine gündem oluşturmaları gerektiği yönünde ihtiyaç hissettirmiştir (Kieser, 2005). Bundan hareketle Taşnak ve Hınçak partileri kan dökerek Avrupa'yı vaatler konusunda yeniden canlandırabileceklerini düşünmüşler ancak bu noktada Osmanlı harekete geçen ilk isyanları askeri güç kullanarak bastırmıştır (Karayumak, 2007). Bu süreçte Doğu Anadolu'daki misyonerler Taşnak ve Hınçakların silahlı eylemlerini onaylamamışlar ve bu faaliyetlerin daha büyük bir güç olan Osmanlı karşısında bertaraf edilebilir olduğunu anlamışlardır. Bu sebepten, eylemlerin Ermeni davasına fayda sağlamayacağını savunmuşlardır. Misyonerlerin bir kısım da Ermeni çetelerini doğrudan destekleyerek güvenlerini kaybetmeme telaşındaydılar. Bu düşünce ile bazı misyonerler Ermeni çetelerine destek vermeleri gerektiğini savunuyorlardı. Bir kısım misyonerler ise bu düşünceye karşı olup Ermeni çetecilere yardım etmeleri halinde Hükümetin misyonerleri Anadolu'dan kovacağı kaygısını dile getiriyorlardı (Özcan, 2007).

Sultan II. Abdülhamit, misyonlardan esas itibariyle ajanlık ve casusluk faaliyetlerinden ötürü değil devlet yetkilisi olmadıkları halde devletler gibi etkin yöntemler kullanmalarından ötürü rahatsızdı. Bu misyoner örgütler, devletin zaflarını çekinmeden ortaya çıkarıyor ve bunları kullanıyorlardı. Bu sebeple misyoner yapılara karşı harekete geçen Sultan II. Abdülhamid, şark meselesini kaşıyan

Avrupalı misyonlar yerine doğrudan Board misyonlarına karşı harekete geçti (Kieser, 2005).

1880'de Board okullarında beş bin üzerinde öğrenci bulunmakla birlikte bağlı Protestan nüfusu da 12 bin civarında olup bunların yarısı aktif kilise üyeleriydi Bunun yanı sıra örgüt uç istasyonları Anadolu'da gelişimine devam ettirmekte ve bu vesileyle taşradaki nüfuzlarını da geliştirmekteydiler Sultan II. Abdülhamit'in ümmete dönüş politikası üzerinden Hanefi din adamları göndermek, devlet hizmetine alınan Sünni şeyhleri finanse etmek ve Hamidiye alaylarıyla ilgili toplantılar tertip ederek bu misyoner yapıların önüne geçmeyi amaçlamış ve o tarihten itibaren Amerikan misyon istasyonları devletin hedefine oturmuştur (Kieser, 2005).

1880 yıllarının sonlarından önce Sultan II. Abdülhamit'in şüpheciliği bariz olarak Cizvitlere yönelikti fakat 1890'lı yılların başında Sultan II. Abdülhamit'in Protestan düşmanlığı artı çünkü özellikle bu mezhebi yaymaya çalışan her Ermeni köyünde bir şapel açan American Board örgütüne bağlı misyonerler Sultanın zayıf kaldığı alanlarda başarı sağlamaktaydılar. Misyonerler, başlarında sultan halifenin bulunduğu modern ihtiyaçlara göre şekillenmiş bir Osmanlı - İslam toplumunun inşası çalışmalarının karşısına çıkıyordu. Buna bağlı olarak Ermeni milleti ile olan anlaşmazlıklarda misyonerlerin rolleri öne çıkmıştı. Misyonerlerin silah kaçakçılığı yaptığı ve politik bildiriler dağıttığı söylentileri ayyuka çıkmıştı.

1893 yılı Ocak sonlarında Yıldız Sarayı'nda özel bir komisyon oluşturulmuş ve zararlı yayınlar dağıtan, Ermenileri isyana teşvik eden, silah sağlayan Protestan misyonerlerin bu zararlı faaliyetleri karşısında alınacak tedbirler görüşülmüştür. Ayrıca yabancı okulların alacakları izinleri resmi bir onaya bağlamış (ruhsat-ı resmiye) ve bu belgeye sahip olmayan okullar kapatılmıştır (Kieser, 2005: 302-303). Dönemin valileri Sultan II. Abdülhamit döneminin özellikle ilk yıllarında yabancı okulları kapatma yetkisine sahip olup 1890'larda Sultan Abdülhamit bu valileri yetkilendirerek özellikle misyoner okullarını kontrol altına alma çabalarını artırmıştır. Diğer Gayri Müslim okulları gibi ders kitapları ve öğretim üyeleri özellikle de coğrafya ve tarih ders kitapları, derslerin müfredata uygun olup olmamaları sıkı bir şekilde denetlenecekti. Lakin bunu yapacak personel sıkıntısı

olduğundan 1895 - 1900 yılları arasında Sultan Abdülhamit'in emrinde olan Ahmet Şakir Paşa, misyonerlik faaliyetlerinin en büyük takipçisi olmuş, misyonerlerle ilişkilerini çok sıkı bir biçimde tutarak içlerine girmiş ve güvenlerini kazanmış ve hatta misyonerlerin övgü ile "Reform Commissioner" diye andıkları Anadolu Islahatı Umum Müdürü olarak bu göreve getirilmiştir. Ahmet Şakir Paşa doğudaki okulların Ermenilerle olan ilişkilerini Saray'a sürekli raporlamış ve Ermenilerin yanı sıra Kürt aşiretlerin de bölücü fikirlerle kışkırtılmaya çalışıldığını ortaya çıkarmıştır. Ahmet Şakir Paşa'nın çalışmaları neticesinde Sultan bazı okulları kapatabilmiş ve misyonerlere karşı yapacağı hamleleri daha sağlıklı bir biçimde yapılandırabilmiştir (Açıkses, 2003).

5. SONUÇ

Ermeniler, Osmanlı'nın son 50 yıllık tarihinde doğuda yaptığı ayaklanmalarla damgasını vurmuş ve Osmanlı içerisinde en rahat koşullarda yaşayan toplum iken Osmanlı'nın ihtimal vermediği başkaldırıyı gerçekleştirmişlerdir. Bu eylemlerinde madde ve manevi desteği sağlayan Amerikan misyonerleri, Ermenilerin örgütlenmesinden silahlanmasına ve isyan fikrine kadar her kademede destekçileri ve yönlendiricileri olmuşlardır. 1820 yılı itibariyle Anadolu topraklarında faaliyet gösteren Board misyonerleri, Müslümanlar, Yahudiler ve Rumlar gibi topluluklar arasında faaliyet göstermişler ancak bu faaliyetlerinde emellerine ulaşamamışlardır. Ermeniler, American Board misyonerlerinin emellerine ulaşabilecekleri tek topluluk olarak kalmış ve Ermenilere nüfuz edebilmek adına eğitim mekanizmasını kullanmışlardır. American Board, Ermenilere yaptıkları yardımı bir anlamda ulusal bir mesele gibi ele almışlardır. Bunun temelinde Osmanlı topraklarının Sanayi Devrimi ile öne çıkan kaynakları yer almaktadır. American Board, misyonerler aracılığı ile Anadolu'da çıkaracağı ayaklanmalar, hayata geçireceği bölünmeler neticesinde kuracağı yeni kukla devletler aracılığı ile bu kaynaklara erişimi planlamıştır. Bu sebeple ellerinde kalan son topluluk olan Ermenilerin Protestan yapılmaları hem dinsel hem de siyasi anlamlar kendilerine bağlı sadık hizmetkarlar olmaları Amerikan emperyalizmi için oldukça önemlidir.

Misyonerlik faaliyetleri, dini yayma temelli bir olgu olup Sanayi Devrimi'nden sonra amacını sömürgecilik olarak bir anlamda güncellemiştir. Misyonerler, bağlı bulundukları ülkelerin zengin kaynaklara sahip olan ülkelerin bu kaynaklarını ele geçirmeleri için görevlendirilen ve görünürde din temsilcisi olup arka planda birere ajan gibi hareket eden kimseler mahiyetindedirler. Bu yargıyı destekleyecek olan olaylar silsilesi ise 1820 itibariyle 1870'lerde Ermeni ayaklanmalarına ulaşan süreçte gerçekleşmiştir. Amerika, misyoner aracını çok iyi kullanarak pek çok ülkede bölme ve yönetme sistematiğini işletebilmiştir.

Günümüzde dahi bu faaliyetleri devam eden Amerika, artık din olgusundan sıyrılmış yeni mottosu olan "Demokrasi getirme" kisvesi altında hareket eder olmuştur.

Ermenileri modern eğitimle kandıran ve bu şekilde Ermeni gençlerini açtıkları okullarda kendi amaçları doğrultusunda eğiten American Board misyonerleri bu Ermeni gençlerini daha sonra Amerika'da yüksek ihtisas için göndermiş ve bunları aldıkları eğitim içerisinde birer militan gibi şekillendirerek eğitimlerinin akabinde Anadolu'ya öğretmen, vaiz, doktor gibi görevlerle göndermiştir. Bu görevlerinin arka planında komitacılık yapan Ermeni gençleri toplumu örgütleme konusunda da başarı sağlamışlar ve kurdukları komitalarla Osmanlı'ya karşı isyanlar çıkarmışlardır. Bu isyanların hazırlık sürecinin farkında olan Osmanlı Hükümeti, aşırı hoşgörüsü ile bu faaliyetleri halk eylemleri olarak tanımlamış ve kendi bölünüşünün sebebi olacak olan misyonerler ve destekledikleri Ermeni faaliyetlerine başta kayıtsız kalmıştır.

Ermenilerin misyonerlerle birlikte Osmanlı sınırları ve dışında sergiledikleri faaliyetlerdeki gelişmeler ve ulaştığı sonuçlar Osmanlı Devleti'nin daha fazla kayıtsız kalamayacağını anlamasına yol açmıştır. Bu süreçte American Board'a bağlı misyoner istasyonlar Ermenileri eğitip bağımsızlık fikrini ve bu bağımsızlığa silahlı eylemlerle ulaşılabileceği düşüncesini olgunlaştırmışlar, bu yönde faaliyetlere başlamışlardır. Misyonerlere bağlı okullar Ermenileri ihtilal fikri doğrultusunda eğittikleri gibi silahlı mücadele için de eğitmiş ve silahlandırmışlardır. Amerika'nın Osmanlı ile yaptığı ticaret anlaşmaları ve 1850 sonrasında ateşli silahları da ihracat kalemleri arasına almış olması Amerikalı ve Ermeni tüccarlar aracılığı ile bu silahların Anadolu'ya sokulmalarını kolaylaştırmıştır. Misyoner okullar Ermenilerin başlattıkları eylemlere hem fiili hem de uluslararası arenada propagandalarla destek vermiş ve eylemlerin kanlı isyanlara dönüşmesinde rol almışlardır.

Sultan II. Abdülhamid'in Ermenilerin misyonerlerle olan bu ilişkilerini önemsemeye başlaması ve önlem alma çabalarına yönelmesi ile birlikte misyonerler Ermeni ihtilal projesinde iki kesime ayrılmışlardır. Bir kısım misyonerler isyanların desteklenmesi ve büyütülmesi yönünde hareket ederken bir kısım misyonerler de silahlı eylemlerin Ermeni projelerine fayda sağlamayacağını hatta Ermenilerle

ilişkilerini aşikar eden Osmanlı Hükümeti'nin misyonerleri Anadolu'dan kovabileceği düşüncesini savunmuşlardır. Öte yandan Avrupa'da kamuoyu oluşturma çabalarına destek gören Ermeniler, Berlin Kongresi'nde alınan reform kararlarını kullanarak devlete karşı iyice baş kaldırır hale gelmişlerdir. Konferansta alınan reform kararları Osmanlı ile Ermenilerin arasını tamamen açmış ve bu noktadan itibaren hükümet isyanları bastırma noktasında daha sert bir tavır edinmiştir. Bu tavrın bir neticesi olarak misyoner okullar için yeni düzenlemeler getirilmiş, okulların faaliyetleri ve açılışları izne bağlanmıştır. İzinsiz misyoner okulları kapatıldığı gibi yöneticileri de sınır dışı edilmiştir. Birinci Dünya harbine kadar hükümet pek çok isyanı bastırmış ve misyonerlerin faaliyetlerine büyük ölçüde kısıtlamalar getirmiştir. Ancak 1915 olayları olarak tarihe geçen kanlı Ermeni mezalimi sürecinde de Amerikan misyonerler olayları desteklemişler ancak nihai noktada yaklaşık 80 yıllık projeleri başarısızlığa uğramış olsa da günümüzde bu dönemin materyalleri halen daha Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı bir politika aracı kullanılmaya devam etmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nı fırsat bilen Ermeniler, Rusların desteği ile Rumlarla birlikte Doğu Anadolu bölgesinde katliamlar gerçekleştirmişler, çetecilik faaliyetleri ile kanlı eylemler yapmış ve 1800'lerdeki politikalarını devam ettirerek uluslararası kamuoyunda bu olayları da kendilerine yapılmış gibi lanse ettirerek Müslüman Türklerin kendilerine soykırım uyguladığı yalanına dayanak oluşturma çabasından vaz geçmemişlerdir.

Netice itibariyle Amerikan misyonerler Protestanlığı yayma kisvesi altında Anadolu topraklarına girmişler ve buradaki azınlıklar içerisinden Ermenileri kendi emelleri doğrultusunda yapılandırarak Osmanlı'nın bölünmesinde önemli bir paya sahip olmuşlardır.

KAYNAKÇA

Açıkses, E. (2003). *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara: TTK yay.

Akgün, S. (1988). "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Dergisi*, I, (Mayıs 1988).

Alan, G. (2001). "Protestan Amerikan Misyonerleri, Anadolu'daki Rumlar ve Pontus Meselesi", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, X, Kayseri.

Anderson, M.S. (2000)., Doğu Sorunu, 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme, (Çev: İdil Eser), İstanbul: Yapı Kredi yay.

Armaoğlu, F. (1991)., 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980), Ankara: İş Bankası Kültür yay.

Aybars, E. (1995). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, I, Ankara.

Aydın, D. (1985). "Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkmasında Fransa'nın Rolü", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu*, (8-12 Ekim1984).

Bulut, Y. (2004). *Oryantalizmim Kısa Tarihi*, Küre yay., İstanbul, 2004.

Danacıoğlu, E. (2003), "Oryantalizm ve Osmanlı'da Amerikan Misyonerleri", *Toplumsal Tarih*, 19.

Elmacı, E. (2005). *İttihat Terakki ve Kapitülasyonlar*, İstanbul: Homer Kitabevi.

Eraslan, C. (2001). "Ermeni Komitaları Propagandaları ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler", *Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu*, (24-25 Mayıs 2001), İstanbul.

Ercan, Y. (2001)., Osmanlı Yönetiminde Gayri Müslimler, Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları, Ankara: Turhan Kitabevi yay.

Erhan, Ç. (2001). *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, Ankara: İmge yay.

Gencer, A. İ. (2001). "Ermeni Sorununda Dış Etkenlerin Rolü", *Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu*, (24-25 Mayıs 2001), İstanbul.

Goodsell, F. F. (1961). They Lived Their Faith, Boston.

Grabill, J. L. (1971). *Protestant Diplomacy and Near East,* Minneapolis.

Gürün, K. (1985). Ermeni Dosyası, 3. Baskı, Ankara:

Gürün,K. (1983) "Ermeni Sorunu Yahut Bir Sorun Nasıl Yaratılır", *Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu Tebliğler ve Panel Konuşmaları*, İzmir 1983.

Hülagü, M. (2001). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Misyoner, Ermeni, Terör ve Amerika Dörtgeninde Türkiye, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10, 57-99.

Polatoğlu H., İ. (1990). Osmanlı Devleti'nde Yabancı Okullar, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 1990.

Kantarcı, Ş. (2004). *Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi*, İstanbul:

Karabekir, K. (1995). *Ermeni Dosyası*, İstanbul.

Karabekir, K. (2000). 1917-20 Arasında Erzincan'dan Erivan'a Ermeni Mezalimi, İstanbul: Emre Yayınları.

Karabekir, K. (2015). Çocuk Davamız, (haz. Z.Öktem) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Karal, E. Z. (1971). *Osmanlı İmparatorluğunda Ermeni Meselesi*, Ankara: Dışişleri Akademisi yay.

Ketelbey, C.D.M., (1964). *A History of Modern Times From 1789*, London.

Kocabaşoğlu, U. (1991). *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika*, İstanbul:

Kodaman, B. (1987). *Sultan II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası*, Ankara:

Kodaman, B. (2001). *Ermeni Macerası*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi yay.

Ortaylı, İ. (1981)., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler", Amme İdaresi Dergisi, XIV/ 3.

Öke, M.K. (1982). "Şark Meselesi ve II. Abdülhamit'in Garp Politikaları", *Osmanlı Araştırmaları*, III, İstanbul.

Parmaksızoğlu, İ. (1981).; Ermeni Komitalarının İhtilal Hareketleri ve Besledikleri Emeller, Ankara:

Salt, J. (1985). "Ottoman Christians and Foreign Missionaries in the Nineteenth Century", international Journal of Turkish Studies, 372/86, 1985.

Sander, O. (1994). *Siyasi Tarih*, Ankara: İmge yayınevi.

Stone, F. A. (1984). Academies For Anatolia, Boston: University Press of America.

Strong, E. W. (1910). *The Story of American Board*, Boston.

Şimşir, B. (1985). "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu*, Ankara, s.94-96.

Şimşir, B. (1986). *Osmanlı Ermenileri*, Ankara.

Tibawi, A.L. (1966) *American Interest In Syria*, UK:Oxford.

Tozlu, N. (1991). Eğitim ve Kültür Tarihimizde Yabancı Okullar, Ankara: Akçağ yay.

Uras, E. (1976). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul: Belge yay.

Yılmaz, D. (2001). Fransa'nın Türkiye Ermenilerini Katolikleştirme Siyaseti, Konya: Selçuk Üniversitesi Vakfı yay.

Yuvalı, A. (1991). "Ermeni İsyanlarında Misyoner Okullarının Rolü", Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu, Kars: Kars Valiliği ve Atatürk Üniversitesi yay.

ÖZGEÇMİŞ

Araştırmacı ilkokul ve lise eğitimini İstanbul'da tamamladı. 2018 yılında Kırklareli Üniversitesi Tarih Bölümünden mezun oldu. 2019 yılında Marmara Üniversitesi Pedagojik Formasyon Sertifika Programını tamamladı. 2020 yılında Topkapı Üniversitesi Tarih Anabilim Dalında yüksek lisans eğitimine başladı.